

ӘОЖ 373.167.1:94
Д 87

Авторлары:

**Б.С. Букаева, Г.Б. Зикирина, Ж.С. Макашева,
Д.Н. Мукатаева, И.А. Тен**

А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының
сарапшыларымен келісілген

Шартты белгі:

– сандық білім беру ресурсы. Сиртеме: <http://play.nis.edu.kz>

Дүниежүзі тарихы. Жалпы білім беретін мектептің 5-сыныбына арналған
Д 87 оқулық /Б.С. Букаева, Г.Б. Зикирина, Ж.С. Макашева және т. б. – Астана: «Назар-
баев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, 2017. – 112 б., сур.

ISBN 978-601-7916-19-0

ӘОЖ 373.167.1:94

ISBN 978-601-7916-19-0

© «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, 2017

Мазмұны

Кіріспе	9
1-тарау. Терімші-аңшылардан бастап, егіншілер мен мал өсірушілерге дейін	9
§1. Алғашқы адам қалай пайда болды?.....	10
§2. Неліктен ежелгі адамдар Ласко үңгірінің қабырғаларына сурет салған?..	12
§3. Неліктен адамдар егіншілік және мал шаруашылығымен айналыса бастады?.....	16
2-тарау. Өзен алқаптары өркениеттері	19
§4. Неліктен ежелгі өркениеттер өзен алқаптарында дамыды?.....	20
§5. Өзен алқаптарындағы өркениеттер туралы қалай біле аламыз?.....	22
3-тарау. Ежелгі Египет	25
§6. Неліктен Египет «Қара жер» деп аталған?.....	26
§7. Ежелгі Египет пирамидалары қалай салынды?.....	28
§8. Пунт жеріне перғауын Хатшепсут кемелерін не үшін жіберді?.....	30
§9. Ежелгі Египет тұрғындарының өмірі туралы Тутанхамон табытханасы қандай сыр шертеді?.....	32
4-тарау. Қос дөңгелекті арбалар және империялар	35
§10. Қос дөңгелекті арбаның пайда болуы әлемді қалай өзгертті?.....	36
§11. Хаммурапи патша Вавилонды қалай қуатты империяға айналдырды?.....	38
§12. Таяу және Орта Шығыстағы ежелгі империялар неліктен қуатты болды?..	40
§13. Ежелгі Орта Азия империялары қаншалықты қуатты болды?.....	44
5-тарау. Ежелгі Үндістан: буддизмнің гүлденуі мен индуизмнің триумфі	49
§14. Ежелгі Мохенджо-Даро қаласы қалай жойылып кетті?.....	50
§15. Неліктен Ежелгі Үндістанда индуизм буддизмнен басым болды?.....	52

ге бөледі. Олар, өз кезегінде, маңызды ерекшеліктері бар жекелеген кезеңдерге бөлінеді. Бұндай кезеңдер «дәуірлер» деп аталады.

Ежелгі дүние тарихы – бұл дүниежүзі тарихының бастапқы үлкен бөлігі. Бұл дәуір – адамзат тарихындағы ең ұзақ кезең. Бұл курсты зерделеу барысында сендер алғашқы адам Африкада, шамамен, бұдан екі жарым миллион жыл бұрын пайда болғаны туралы білетін боласыңдар.

Адамдар әлі жазуды білмеген кезде тарихты мифтер, ертегілер, аңыздар түрінде ауызша әңгімелеп, таратқан. Жазудың пайда болуына дейінгі кезеңді «тарихқа дейінгі уақыт» деп атайды. Уақыт өте келе ежелгі өркениеттер қалыптасты: Египет, Ежелгі Месопотамия, Ежелгі Грекия, Ежелгі Қытай және т. б.

Сендерге дүниежүзі тарихымен танысуды бастауға осы оқулық көмектеседі. Ол барлық сұрақтың жауабын бермейді, тек тарихи оқиғаларды талдауға және жеке дәйекті қорытындылар жасауға үйретеді. Оқулықта сендерге көмек ретінде төмендегідей оқу айдарлары берілген.

Айдар атауы	Айдар мазмұны
<i>Тірек сөздер</i>	Бұл тақырыпта қарастырылатын жаңа түсініктер мен тарихи терминдер
<i>Ойланып көріңдер</i>	Шағын зерттеу жүргізуге арналған тапсырма
<i>Тарихи тұлға</i>	Шағын мәтіннен сендер тарихи оқиғаларға қомақты үлес қосқан тұлғалар жөнінде қызықты әрі маңызды мәліметті білетін боласыңдар
<i>Бұл қызықты</i>	Сабақ тақырыбымен байланысты қызықты мәліметтер беріледі.
<i>Ойлаңыздар</i>	Бұл айдардың негізінде сендер сыни тұрғыдан ойлауды және оқиғаларға талдау жасауды үйренесіңдер.
<i>Орындап көріңдер</i>	Сендерге сыныпта өздігінен орындай алатын тәжірибелік тапсырма беріледі
<i>Анықтаңдар</i>	Сабақта қарастырып жатқан оқиға туралы сендерді ойлануға бағыттайтын сұрақтар
<i>Рефлексия</i>	Бұл айдарда тақырып бойынша алған білімдеріңді дамыту және бекіту үшін сұрақтар мен тапсырмалар берілген

Тарихтағы барлық оқиға белгілі бір ретпен зерттеледі. Алдымен, ертеде болған оқиғалар қарастырылады, содан соң, кейінгі оқиғалар зерделенеді. Бұны хронология деп атайды. Тарихи оқиғалардың мерзімін есте сақтауға, олардың хронологиялық ретін айқындауға сендерге уақыт сызығы көмектеседі.

Уақыт сызығындағы дүниежүзі тарихының кезеңдері

Тарихта болған оқиғалар туралы біз қалай біле аламыз? Бұл үшін тарихи деректер, ежелгі кезеңде өмір сүрген адамдардың өмірі мен сол кездегі оқиғалар туралы мәлімет беретін түрлі материалдар пайдаланылады. Тарихи деректер бірнеше түрге бөлінеді.

Заттай	Жазбаша	Ауызша	Өнер туындылары
Еңбек құралдары Киім үлгілері Қару-жарақтар Әшекей бұйымдар Баспана түрлері Ақша түрлері Тұрмыста пайдаланылатын заттар	Заңдар Жарлықтар Ғылыми еңбектер Тарихи шығармалар Жылнамалар Хроникалар Кітаптар	Мақал-мәтелдер Жұмбақтар Әндер Мифтер Ертегілер Аңыздар	Архитектуралық ескерткіштер Мүсіндер Үңгірдегі суреттер Жартастағы суреттер Қолданбалы өнер туындылары
			

Тарихты зерделеу төмендегідей маңызды дағдыларды қалыптастырады:

- тарихи оқиғаларды сипаттай отырып, өз пікірін айта білуге;
- тарихи тұлғалардың іс-әрекеттерін сипаттауға;
- ежелгі адамдардың шаруашылығы мен мәдени дамуын сипаттауға;
- мәтін, суреттен ең маңыздысын таба білуге;
- мәліметті іріктеуге, рет-ретімен орналастыруға;
- тарихи картадан қажетті мәліметті табуға;
- түрлі ақпараттық дереккөздерден мәлімет іздеуге және оны іріктеуге;
- түрлі тарихи кезеңде және түрлі елдерде өткен тарихи оқиғаларды салыстыруға;
  - тарихи оқиғалардың негізгі және жанама, маңызы жоғары және маңыздылығы төмен аспектілерін анықтауға;
  - тарихи хронологияны анықтау мақсатында уақыт сызығымен жұмыс істеуге;
  - тарихи деректерді талдауға және интерпретациялауға (түсіндіруге);
  - зерделеген оқиғалар мен үдерістерді бүгінгі күнмен байланыстыра білуге үйретеді.

«Тарих – өткен заманның сабағы, болашаққа өткеннің өсиеті», – деп Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев айтқан болатын. Тек тарихты білетін адам ғана өзін шынайы білімді деп есептей алады. Тарихты оқыңдар, ол көзқарастарыңды кеңейтеді және сендерді адамзаттың дамуы туралы ойлануға үйретеді!

Сәт сапар!

1

Терімші-аңшылардан бастап, егіншілер мен мал өсірушілерге дейін

СЕНДЕР ҮЙРЕНЕСІҢДЕР

Сендер дүниежүзі тарихының алғашқы кезеңін зерттеуді бастағалы отырсыңдар. Бұл тарауды зерттей отырып, алғашқы адамдардың қалай және қайда пайда болғанын, олардың түр-сипаты қандай және оның уақыт өте келе қалай өзгергені туралы білетін боласыңдар. Сонымен бірге сендер адамдар қоршаған ортаны қалай елестеткені жайлы білесіңдер.

Ежелгі адамның бүкіл өмірі тіршілік үшін күреспен өтіп жатты. Ежелгі адамдар табиғаттың заңдылықтарын тани отырып, топтасып өмір сүруге үйренді.

Адамдардың алғашқы баспанасы үңгір болған. Ежелгі үңгірлердің қабырғаларында қазіргі күнге дейін алғашқы адамдардың суреттері сақталған. Сендер алғашқы қауымдық кезеңдегі суретшілердің салған суреттерінің ерекшеліктерін анықтап, әртүрлі географиялық аймақтарда табылған жартастағы суреттердің неліктен бір-бірімен ұқсас екенін түсінесіңдер.

Алғашқы адамдар аңшылар мен терімшілер болған. Бірте-бірте олар табиғатта бар, дайын өнімді ғана пайдаланбай, өздері де өмірге қажеттіні жасай бастады.

Тарауды зерделеп, сендер алғашқы адамның қалыптасқан кезеңін, алғашқы қауымдық өнердің пайда болған уақытын анықтауды және, уақыт сызығымен жұмыс істеуді үйренесіңдер.

Ойланып көріңдер

- Ежелгі адамдардың басты кәсібі аңшылық болған. Неліктен?
- Суретке қарап, алғашқы адамдардың мамонттарды қалай аулағанын әңгімелеңдер. Неліктен адамдар осындай ірі жануарларды аулаған?
- Ежелгі заманда от ұзақ уақыт бойы белгілі бір жерде жанып тұруы мүмкін еді. Қалай ойлайсыңдар, себебі неде?

§1

АЛҒАШҚЫ АДАМ ҚАЛАЙ ПАЙДА БОЛДЫ?

Бұл сабақта сендер:

- адамның шығу тегі туралы теориялармен танысасыңдар;
- не себепті ежелгі адамдардың тобырға біріккенін білесіңдер;
- рулық қауым мен тайпаны салыстыруды үйренесіңдер.

палеолит
эволюция
адамның типі

Ежелгі тарих 4 кезеңге бөлінеді: тас дәуірі (2,5 млн жыл – б.з.д. III мыңжылдық бұрын), мыс-тас дәуірі (б.з.д. IV–III мыңжылдық), қола дәуірі (б.з.д. II–I мыңжылдық), темір дәуірі (б.з.д. I – б.з. I мыңжылдығы).

Суреттерді сипаттаңдар.

2,5 млн жыл
бұрын –
«епті адам»
(аустралопитек)

1,5 млн жыл
бұрын – 200 мың
жыл бұрын – «тік
жүретін адам»
(литехантроп,
синантроп)

100–35 мың
жыл бұрын –
«ежелгі
қазба адам»
(неандертальдық)

Б.з.д. 40–35 мың
жыл бұрын –
«саналы адам»
(хромальондық)

АЛҒАШҚЫ АДАМДАР

Ежелгі адамдар шамамен 2,5 млн жыл бұрын Африкада пайда болды. Қазіргі ғылымда ежелгі адамдардың пайда болуы туралы ғарыштық, діни және эволюциялық теориялар бар.

Аустралопитек («епті адамның») сүйектері Африкадан, питекантроптың қалдықтары Ява аралынан, ал «синантроп» деп аталатын адам типі Қытайдан табылған. Археологтар Германияның Неандерталь өңірінен неандертальдықтардың қалдықтарын тапқан. «Саналы адамның» – кроманьонның сүйектері алғаш рет Францияның Кро-Маньон үңгірінен табылды.

ПАЛЕОЛИТ

1931 жылы Шығыс Африкадағы Олдувай шатқалында маңызды жаңалық ашылды. Ағылшын археологі Луис Ликидің басқаруымен ғалымдардың бір тобы жер қыртысының түрлі қабаттарынан тастан жасалған еңбек құралдары мен жануарлардың сүйектерін тапқан. Археологтардың болжамы бойынша, бұл артефактілер ежелгі адамдар жасаған заттар болуы мүмкін. Кейін алғашқы адамдардың сүйектері табылды. Ғалымдар оны «епті адам» деп атады. Адамдар еңбек құралдарын тастан жасаған алғашқы уақытты **палеолит** немесе **ежелгі тас ғасыры** деп атайды.

Не себепті ежелгі адам өзгерді?

Кесте бойынша адамның түрлі **типтерін** сыртқы түр-әллеті бойынша салыстырыңдар.

- Қалай ойлайсыңдар, адамның даму **эволюциясы** қалай жүріп жатты?
- Ми мөлшерінің артуы нені білдіреді?

Сурет бойынша анықтаңдар.

Қалай ойлайсыңдар, ежелгі адамдардың бұл еңбек құралдары қалай аталуы мүмкін?

- Оларды не үшін пайдаланды?
- Ежелгі адамдардың негізгі кәсіптерін атаңдар.
- Отты игеру адамның өмірін қалай өзгертті?

Логикалық тізбекті құрастырыңдар.

Рулық қауым

Алғашқы адамдар тобыры

Тайпа

§2

НЕЛІКТЕН ЕЖЕЛГІ АДАМДАР ЛАСКО
ҮҢГІРІНІҢ ҚАБЫРҒАЛАРЫНА СУРЕТ САЛҒАН?**Бұл сабақта сендер:**

- ежелгі адамдардың өмірін сипаттайсыңдар;
- алғашқы қауымдық өнердің ерекшелігін анықтайсыңдар;
- тотемизм, анимизм, фетишизм, магияның пайда болу себептерін түсіндіресіңдер.

алғашқы қауымдық өнер
петроглиф
тотемизм
магия
анимизм
фетишизм

Палеолит дәуірінде алғашқы адамдар жануарлар дүниесінен бөлініп шықты. Олардың ойлау, сөйлеу қабілеті қалыптасты. Ежелгі адамдар от жағуды меңгеріп, тастан жасалған еңбек құралдарын жетілдірді және сурет салуды үйренді. *Алғашқы қауымдық өнер* кейінгі палеолит дәуірінде қалыптасты.

Ласко үңгіріне саяхат

Францияда кейінгі палеолит дәуіріне жататын Ласко үңгірі табылған. Осы үңгірге келдіңдер делік. Сендерді не таңғалдырды?

Бұғы аулау

Аң аулау көрінісі

Қара бұқа

Шауып келе жатқан жылқы

Ласко үңгірінің қабырғаларына, шамамен 2 мыңнан аса сурет салынған. Аңдардың суреті шынайы бейнеленген. Ласко үңгірінде тек жануарлардың суреттері ғана емес, сонымен бірге аң аулау көріністері де кездеседі.

Бизондар табыны. Альтамира, Испания

Бұл қызықты

1879 жылы археолог Саутуола және оның тоғыз жасар қызы Мария үңгірлердің біріне барады. Олар үңгірдің ішіне кірген кезде Мария төбеге қарап, айқай салады: «Әке! Қараңыз! Бұқалар!». Әкесі қызы нұсқаған жаққа басын көтеріп қарап, үңгірдің төбесінен қара және қызыл бояумен салынған бизондардың бейнесін көреді. Осылайша Испанияның Альтамира үңгірінің ежелгі суреттері әлемге танымал болды.

Ежелгі пір тұту (культ)

Археологтар тапқан мүсіндердің арасында мамонт пен басқа да аңдардың сүйегінен және тастан жасалған әйел адамдардың шағын мүсіндері кездеседі. Ғалымдардың пайымдауынша, бұл анаға табынушылықпен байланысты. Культ – табыну, құрмет нысаны.

- Не көріп тұрсыңдар?
- Қандай сезімде болдыңдар?
- Суреттерге қарап және төменде берілген сөздерді қолданып, үңгірлік сурет салу өнері туралы әңгіме құрастырыңдар: жүйрік, шалшаң, айбатты, қатал, сергек, әлсіз, қуатсыз.

Анықтаңдар

- Суреттер бізге ежелгі адамдардың өмірі туралы қандай мәлімет береді?
- Неліктен олар жануарларды бейнеледі?

Ойланыңдар

- Неліктен ежелгі суретшілер үңгірдің адам қолы жетпейтін жерлеріне сурет салған?
- Ежелгі суретшілер қандай бояулармен сурет салды?

Палеолиттік Венера

АЛҒАШҚЫ ҚАУЫМДЫҚ ӨНЕР ҚАНДАЙ БОЛДЫ?

Ежелгі суретшілердің алғашқы туындылары үңгір қабырғаларына немесе жартастарға қашалып, бояумен салынған жекелеген белгілер немесе бейнелер болған. Оларды ғалымдар *петроглифтер* деп атайды. Археологтардың мәліметтері бойынша, тастарда күн мен айдың, адам алақаны пішінінің бейнелері кездеседі. Бұл ежелгі адамдардың ой-өрісінің дами бастағанын білдіреді. Олар күн мен түннің ауысуы туралы, сонымен қатар адамдардың жануарлардан айырмашылығы жөнінде де ойлай бастады.

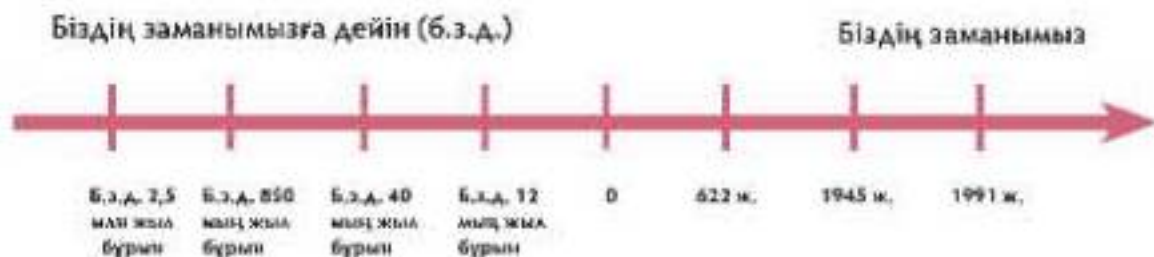
«Билеп жүрген» бизон.
Альтамира, Испания

Бұл қызықты

Альтамира үңгіріндегі жартастағы суреттер 1985 жылы ЮНЕСКО-ның Дүниежүзілік мұралары тізіміне енгізілді. Сол үңгірдің төбе жағында бұдан 15 мың жыл бұрын салынған ежелгі суретшілердің 20-дан аса көркем суреттері бар. Онда бизондар, қабандар, жылқылар бейнеленген.

Бұл қашан болды?

Уақыт сызығы арқылы алғашқы қауымдық өнердің пайда болу дәуірін анықтаңдар.

Сурет бойынша анықтаңдар

- Адамдардың әрекеттерін сипаттаңдар.
- Қалай ойлайсыңдар, олар не істеп жатыр?
- Суретке атау қойыңдар.

ТАБИҒАТҚА ТАБЫНУ

Ежелгі адамдар өз пайымдаулары бойынша, әрбір ру белгілі бір қасиетті жануар немесе өсімдіктен тараған деп ойлаған. Осындай наным-сенімдер **тотемизм** деп аталады. Адамдар "тотем аштық пен бақытсыздықтан сақтайды, азық береді, аңшылықта сәттілік әкеледі" деп сенді. Сонымен қатар ежелгі адамдар қайтыс болған адамның жаны мен аруағына да сыйынды. Себебі, олар табиғаттың көптеген құбылыстарын түсіндіре алмады. Ежелгі адамдар не себепті найзағай жарқылдайтынын, жаңбыр жауатынын, топан су басатынын және т.б. құбылыстарды білмеді. Олар бұл құбылыстарды тылсым күштер іске асырады деп есептеді. Табиғат құбылыстарын дәріптеу және олардың жаны бар деп есептеу **анимизм** деп аталады. Ең құдіретті аруақтарды адамдар құдайлар деп санаған. Осылайша ежелгі адамдардың тылсым күштерге деген діни сенімдері пайда болды.

Алғашқы діни сенімдеріне **магия** мен **фетишизм** де жатады. Магия – бұл құдайлардың мейіріміне бөлену мақсатында атқарылатын түрлі іс-әрекеттер. Фетишизм – әртүрлі заттарға табыну. Фетишке ағаштан немесе тастан жасалған адамдар мен аңдардың мүсіндері, жыртқыш деп саналатын аңдардың тістері, әртүрлі тастар және т.б. нәрселер жатады.

Тотем түріндегі бойтұмарлар

Жасап көріңдер

Өздеріңді алғашқы қауымның мүшесі ретінде елестетіңдер. Әрбір ру өзінің шығу тегі ретінде тотемдік аң таңдайды.

Өз тотемдеріңнің бейнесін бойтұмар түрінде ермексаздан жасауларың қажет.

Қалай ойлайсыңдар, ежелгі адамдар не үшін осындай бойтұмарлар жасаған?

§3

НЕЛІКТЕН АДАМДАР ЕГІНШІЛІК ЖӘНЕ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫМЕН АЙНАЛЫСА БАСТАДЫ?

Бұл сабақта сендер:

- ежелгі адамдардың кәсіп түрлерін сипаттауды;
- немденуші мен өндіруші шаруашылықтың арасындағы айырмашылықты анықтауды;
- неолиттік төңкерістің ежелгі адамдардың өміріне тигізген әсерін анықтауды үйренесіңдер.

егіншілік
мал шаруашылығы
қолөнер
неолит
неолиттік төңкеріс

Айырмашылықты табыңдар.

Суреттерде көрсетілген адамдардың шаруашылықтарының ең негізгі айырмашылығы неде?

Адамдар өздерін азық-түлікпен қамтамасыз ету үшін дәнді дақылдар өсіріп, жануарларды қолға үйрете бастады. Яғни, **егіншілік** пен **мал шаруашылығын** игерді. Бұл өзгеріс **неолиттік төңкеріс** деп аталады. **Неолит** кезеңінде (б.з.д. 5–3 мың жылдар аралығы) адамдар өмірінде зор өзгерістер болды. Олардың табиғатқа деген тәуелділігі азайды. Адамдар бір жерден екінші жерге қоныстанып отырды, бірақ олардың кейбір топтары белгілі бір мекенде тұрақты түрде тұра бастады. Бұл тұрақты баспаналардың салынуына әкелді.

Тастан жасалған еңбек құралдары жетілдірілді. Адам тасты жарып, үшкірлеуден басқа, тасты бұрғылауды, тегістеуді және аралап кесуді де үйренді. Егінші үшін қазғыш таяқтың орнына кетпенді – бүгілген ұшы бар таяқшаны пайдалану қолайлы болды. Егінді орақпен жинады. Дәнді ұнтақтау үшін дәнүккішті (тегіс тастарды) пайдаланған.

Адамдар қолөнер түрлерін игерді. Азықты дайындау мен сақтау үшін ыдыс қажет болды. Ыдыс-аяқ ретінде жануарлардың бас сүйектері, тасбақаның қабығы, ағаш пен тастан ойылған құмыралар қолданылды. Кейін ыдыс жасау үшін жаңа материал – балшықты пайдалана бастады. Балшықтан жасалған ыдысты күннің көзіне кептірді, бірақ кейін адамдар отқа күйдірілген ыдыс төзімді екенін байқады. Осылайша күйдірілген балшықтан жасалған бұйымдар, яғни керамика пайда болды.

Әйел адамдар жүннен және өсімдік талшықтарынан жіп иірген. Жіптен мата тоқитын. Тоқымашылықтың пайда болуымен қарапайым тоқыма білдегі (станогі) ойлап табылды.

Бірлесіп еңбек ету үшін отбасылар рулық қауымға бірікті. Қауымды ақсақал басқаратын. Ол бірлескен жұмыста тәртіпті сақтау мен егінді бөлу ісін қадағалайтын. Бірнеше рулық қауым тайпаны құрайтын. Тайпаға ақсақалдар кеңесі басшылық етті.

Ақсақалдар кеңесі тайпа мүшелері арасындағы даулы мәселелерді шешетін және жаза тағайындайтын. Ең ауыр жаза – тайпадан қуылу болатын. Сонымен, бірте-бірте адамдардың қоғамдағы тәртібінің ережелері пайда болып, ұрпақтан-ұрпаққа берілді.

Неолиттік төңкерістің мәні неде?

Неолиттегі өзгерістер

Анықтаңдар

- Адамдардың өмірі неолит дәуірінде қалай өзгерді?

Кезең	Өсімдіктерді өсіру	Аймақ
Б.з.д. 10-8 мың жыл	Арпа, бидай	Алдыңғы Азия
Б.з.д. 7 мың жыл	Күріш, тары	Қытай
Б.з.д. 7 мың жыл	Жүгері, картоп	Америка
Б.з.д. 6 мың жыл	Қарбыз	Тропиктік Африка

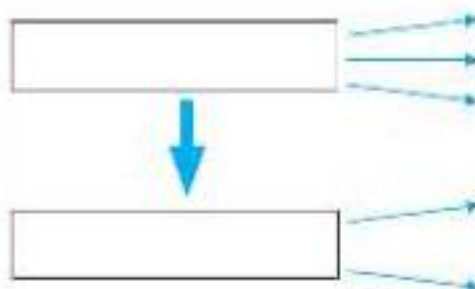
Кезең	Жануарларды қолға үйрету	Аймақ
Б.з.д. 10-9 мың жыл	Ит	Қытай, Оңтүстік Азия
Б.з.д. 10-9 мың жыл	Ешкі, қой	Орта Азия, Солтүстік Африка
Б.з.д. 9-8 мың жыл	Шошқа, сиыр	Қытай, Алдыңғы Азия
Б.з.д. 6 мың жыл	Мисық, есек	Египет
Б.з.д. 3 мың жыл	Жылақ	Солтүстік Қазақстан
Б.з.д. 2 мың жыл	Түйе	Алдыңғы Азия

Бұл тарауда сендер:

- адамның шығу тегі туралы теорияларды түсіндірдіңдер;
- ежелгі адамдардың типтерін сипаттадыңдар;
- неліктен ежелгі адамдардың тобырға біріккендігін сипаттадыңдар;
- рулық қауым мен тайпа арасындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтарды анықтадыңдар;
- ежелгі адамдар өмірінің көрінісін бейнелеу үшін «алғашқы қауымдық өнер» түсінігімен таныстыңдар;
- алғашқы қауымдық өнердің ерекшелігін анықтадыңдар;
- ежелгі діни наным-сенімдермен: тотемизм, анимизм, фетишизм, магиямен таныстыңдар;
- дін мен алғашқы қауымдық өнердің қалыптасу себептерін түсіндірдіңдер;
- ежелгі адамдардың кәсіп түрлерін сипаттадыңдар;
- «неолиттік төңкеріс» ұғымын түсіндіріп, оның мәніне баға бердіңдер; неолиттік төңкерістің ежелгі адамдардың өміріне тигізген ықпалын анықтадыңдар;
- экономикалық үдерісті түсіну үшін иемденуші және өндіруші шаруашылық түрлерін салыстырдыңдар.

Өздеріңді тексеріңдер

1. Ежелгі адамдар мен жануарлардың өмірін салыстыра отырып, Венн диаграммасын құрастырыңдар. Қандай қорытынды жасауға болады? Адам жануарлар дүниесінен қалайша бөлініп шыға алды?
2. Адамның типтерін хронологиялық реті бойынша орналастырыңдар: а) неандерталь; ә) питекантроп; б) кроманьон; в) аустралопитек; г) синантроп. Аталған түрлердің қайсысы қазіргі адам типі болып саналады?
3. Берілген сөздерді пайдаланып, сызбаны толықтырыңдар: иемденуші шаруашылық, егіншілік, балық аулау, мал шаруашылығы, терімшілік, өндіруші шаруашылық, аң аулау.

2

Өзен алқаптары өркениеттері

СЕНДЕР ҮЙРЕНЕСІҢДЕР

Бұл тарауды зерттеу барысында сендер ежелгі адамдардың неге өзен алқаптарының бойында қоныстануға тырысқандығы туралы білесіңдер. Су – өмірдің қайнар көзі болып саналады. Ежелгі заманда адамдар суды егін алқаптарын суару үшін пайдаланды. Олар суландыру үшін арнайы құрылғыларды бірлесіп жасаған. Шаруашылықтың бірлесіп жүргізілуі қалалардың пайда болуына, ал кейін мемлекеттердің қалыптасуына септігін тигізді. Осылайша ежелгі өркениеттер пайда бола бастады.

Бұл тарауда сендер «өркениет» және «өзен алқаптары өркениеті» ұғымдарымен танысасыңдар. Адамзат тарихындағы ежелгі өркениеттер Алдыңғы Азияда, Солтүстік Африкада, Қытай мен Үндістанда қалыптасты. Олар Тигр мен Евфрат, Ніл, Хуанхэ, Үнді мен Ганг тәрізді ірі өзендердің ресурстарының негізінде пайда болды.

Ертедегі адамдардың өмірін зерттеуге бізге тарихи деректер көмектеседі. Әсіресе жазулары бар сазбалшық тақтайшалар сол жайында көп мәлімет береді. Олардың көбі Месопотамиядан табылған. Ежелгі дастандардың бірі – «Гильгамеш туралы дастан» құнды жазбаша дереккөз ретінде белгілі. Ежелгі тарихты зерттеу барысында, сәулет ескерткіштері де маңызды дерек бола алады. Алдыңғы Азияда орналасқан Вавилон қаласындағы Иштар құдайдың қақпасы өзінің әсемдігімен және алып құрылысымен танымал болды.

Ойланып көріңдер

- «Өркениет» ұғымын қалай түсінесіңдер?
- Қалай ойлайсыңдар, неліктен ең алғашқы өркениеттер Алдыңғы Азияда пайда болды?
- Тарихи деректерді не үшін зерделеу қажет?

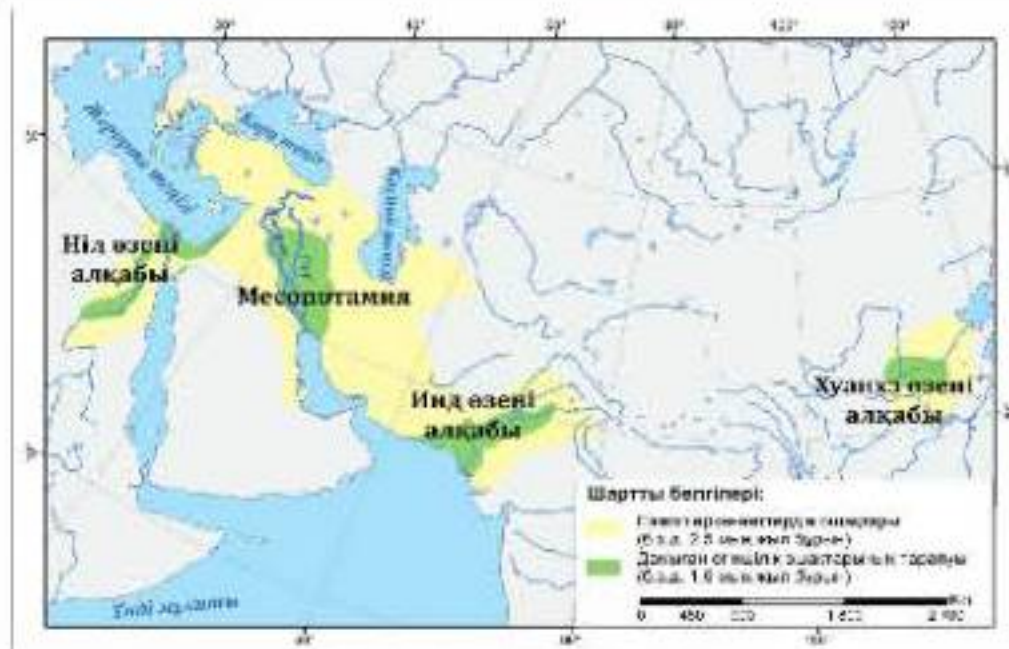
§4

НЕЛІКТЕН ЕЖЕЛГІ ӨРКЕНИЕТТЕР ӨЗЕН АЛҚАПТАРЫНДА ДАМЫДЫ?

Бұл сабақта сендер:

- табиғаттың адам еңбегіне қалай ықпал ететіндігін анықтайсыңдар;
- өркениеттердің пайда болу себептерін айқындайсыңдар;
- Месопотамия өркениетіндегі егіншілік, қолөнер мен сәуданың ерекшеліктерін сипаттауды үйренесіңдер.

өркениет
ирригация

Өзен алқаптары өркениеттері

Ойланыңдар

- Сендер Қазақстанның қандай өзендерін білесіңдер?
- Ол өзендердің бойында қандай қалалар орналасқан?
- Өзендердің қандай пайдасы бар?
- Өзен жағалауларын адамдар неге қоныс ретінде таңдады?

ӨЗЕН ӨРКЕНИЕТТЕРІ

Ежелгі заманда үлкен өзендердің алқаптары адамдардың өмір сүруі үшін өте қолайлы аймақтар болды. Ніл (Ежелгі Египет өркениеті), Тигр мен Евфрат (Месопотамия), Үнді және Ганг (Ежелгі Үнді өркениеті), Хуанхэ мен Янцзы (Ежелгі Қытай өркениеті) өзендері

бойында адамдар ежелгі әлемнің «Ұлы өзен өркениеттерінің» негізін қалаған. Бұл өркениеттер егіншіліктің дамуымен байланысты өрістеді.

Халық санының артуына байланысты егінді елді мекендер қалаларға айналды. Месопотамияның ең ірі қалаларлы Киш, Урук, Ур, Лагаш, т.б. болған. Кейіннен мемлекеттер мен үлкен империялар пайда бола бастады. Бұл ежелгі халықтардың өзара араласуына мүмкіндік берді. Қолбасшылардың әскери олжаны молырақ иемденуі адамдардың бай және кедей болып бөлінуіне әкелді. Осылай мүлктік және қоғамдық теңсіздік пайда болды.

Өркениет – мемлекет, жазу, заңдар, ақша мен алғашқы техникалық өнертабыстары пайда болған қоғамның белгілі бір даму дәрежесі.

Қоғамдық үдерістің дамуы, яғни оның төменгі сатыдан жоғарыға өтуі адамдардың табанды еңбегі арқылы ғана жүреді.

ИРРИГАЦИЯ ЖҮЙЕСІ

Тарихтағы ең ежелгі өркениет Месопотамияда қалыптасты. Тигр мен Евфрат өзендерінің алқаптары өте құнарлы болды. Солтүстік аймақтарда қыста қар жауатын, ал оңтүстікте көктем мен күз мезгілдерінде жауын-шашын түсетін. Өзендердің тасуы жылдың түрлі мезгілдерінде болып тұратын.

Б.з.д. VIII мыңжылдықта Месопотамия халқы егіншілікпен айналысты. Өзендердің тасуынан кейін батпақтар пайда болатын. Мыстан жасалған еңбек құралдарының көмегімен адамдар су басқан жерлерді құрғату үшін арықтар қазды. Суқоймасын суға толтыру үшін өзен бойларында тоғандар мен бөгеттер салынды. Қоймадағы суды құрғақшылық мезгілінде егін алқаптарын суаруға пайдаланды. Күрделі суару жүйелерін *ирригация* деп атайды. Оларды қолдану үшін бүкіл қауым бірлесіп күш жұмсауы қажет болды. Ал билеушілер саны көп халықты басқару үшін үлкен билікке ие болуы керек еді. Өзен алқаптарында алғашқы қалалар қалыптасты. Уақыт өте келе олардың көбі қала-мемлекеттерге айналды.

Ежелгі шумерліктердің шаруашылығы

Қазіргі заманғы тоған

- Ежелгі заманда тоғандар немесе бөгеттер қандай болғанын сипаттаңдар.
- Қазіргі заманда тоғандарды қандай мақсатта тұрғызады?

§5

ӨЗЕН АЛҚАПТАРЫНДАҒЫ ӨРКЕНИЕТТЕР
ТУРАЛЫ ҚАЛАЙ БІЛЕ АЛАМЫЗ?

Бұл сабақта сендер:

- ежелгі өркениеттердің шаруашылық өмірін сипаттайсыңдар;
- ежелгі өркениеттер туралы тарихи деректерді зерделейсіңдер;
- ежелгі дүние өнерін сипаттауды үйренесіңдер.

мәдениет
өнер
сәулет өнері
артефакт
пиктограмма

Б.з.д. 3500 жыл шамасында Месопотамияның оңтүстік аймағында шумерлер мен аккадтықтар қоныстанды. Ғалымдардың пікірі бойынша, олар Кіші Азия және Кавказ оңірлерінен келген. Саргон патша бұл екі елді өз патшалығына біріктірді. Шумер-аккадтықтар күшті әскерімен және **мәдениет** саласындағы жетістіктерімен ежелгі тарихта маңызды орын алады.

Балшықтан жасалған тақтайша

- Тақтайшада не бейнеленген?
- Бұл тақтайшаға автор не жазуы мүмкін?
- Неліктен Месопотамия тұрғындары жазу үшін үйреншікті емес материалды пайдаланған?
- Бұл жазулардың құндылығы неде?

Бұл қызықты

Месопотамиядағы қазба жұмыстары барысында археологтар көп сазбалшық тақтайшалар тапты. Ондағы жазулардың құпиясын ашу оңай болған жоқ.

Ежелгі заманнан бүгінгі күнге дейін сақталған және тарихи дереккөздер болып табылатын түрлі заттар мен құрылыстарды ғалымдар **артефактілер** деп атайды.

ШУМЕР ЖАЗУЫ

Шумерліктердің жазуы б.з.д. V мыңжылдықтардан бастап қолданыста болған деп есептеледі. Бірнеше сурет бір сөзді құраған. Ежелгі сурет арқылы жазу әдісі **пиктограмма** деп аталады. Кейін шумерліктер бірнеше белгілерді тіркестіріп дыбыстарды жазбаша белгілей бастады.

Шумерліктер суреттерді сазбалшық тақтайшаға арнайы таяқшамен ойып салатын. Сондықтан әріптер сына түрінде болған. Жазудың бұндай түрі «сына жазуы» деген атауға ие болды. Шумерліктердің жазуының негізінде финикиялық жазу қалыптасып, нәтижесінде ол ежелгі грек әліпбиінің пайда болуына септігін тигізді.

ГИЛЬГАМЕШ ТУРАЛЫ ДАСТАН

Ежелгі Месопотамия мәдениетінің ұлы ескерткіші Ниневия қаласының патшалық кітапханасынан табылған эпостық поэма болып саналады. Поэма б.з.д. II мыңжылдықтың басында жазылған. Шығарма әйгілі шумерлік батыр Гильгамешке арналған.

ЕЖЕЛГІ МӨРЛЕР

Ежелгі Шумерде алғашқы цилиндр тәріздес мөрлер жасалды. Оның көмегімен белгілі бір затқа өз меншік құқығын кепілдендірді. Алғашқы мөрлер тастан және балшықтан жасалды. Мөрлерді тек патшалар, шенеуніктер мен хатшы қызметкерлер ғана пайдаланды. Мөрлердің таңбалары сазбалшық тақталарда, ыдыс-аяқтарда, киім-кешектерде және т.б. заттардың бетінен табылды. Мөрлерде салттық және діни көріністер, киелі жануар бейнелері ойылып салынды. Иесі қайтыс болғанда, оның мөрі иесімен бірге жерленді.

СӘУЛЕТ ӨНЕРІ

Ежелгі Месопотамия тұрғындарының *өнер* түрлерінің ішінде *сәулет өнері* ерекше дамыды. Қала билеушілері құдайларға арнап ғибадатханалар салған.

Ең атақты ғибадатхана б.з.д. XXI ғасырда Ур қаласында салынған. Құрылыс баспалдақ тәрізді мұнара (зиккурат) түрінде үш қабаттан құралды. Зиккураттар басқа қалаларда да салынды. Қабаттардың саны төрттен жетіге дейін жетті. Мұнараның қабаты ақ, қара, қызыл қоңыр және т.б. түрлі түстерге боялды. Ғимараттың күмбезі кейде алтынмен қапталды. Ғибадатхана басқа ғимараттардан террасаларының көгалдандырылуымен ерекшеленді.

Гильгамеш бейнесінің суреттемесі

**Артефакт
нені суреттейді?**

Цилиндр
тәріздес мөр

Жасап көріңдер

Сипаттамасы бойынша Зиккурат ғимаратының суретін салып көріңдер.

Бұл тарауда сендер:

- «Өзен алқаптарындағы өркениеттер», «мәдениет» пен «өнер» ұғымдарына анықтама бердіңдер;
- адамдардың өзен алқаптарының бойында мекендеуінің себептерін анықтадыңдар;
- Қазақстан картасындағы өзен алқаптарында орналасқан қалаларды білдіңдер;
- өркениеттің дамуымен адам тұрмысында жүзеге асқан өзгерістерді анықтадыңдар;
- ежелгі Месопотамия тұрғындарының шаруашылық түрлеріне сипаттама бердіңдер;
- ежелгі мемлекеттердің қалыптасуын дәлелдейтін суландыру жүйесімен таныстыңдар;
- ежелгі және қазіргі суару жүйелерін салыстырып, олардың бүгінгі күні атқаратын рөлін түсіндіңдер;
- шумер жазуымен танысып, сына, сазбалшық тақталары туралы мәлімет алдыңдар;
- кейбір артефактілерді зерделеп, олардың өзен алқаптарының ежелгі тұрғындарының шаруашылығы туралы ақпарат беретінін білдіңдер;
- ежелгі заман әдебиетінің ұлы туындысы – «Гильгамеш туралы дастанымен» таныстыңдар;
- Аккад дәуіріндегі сәулет құрылыстарының ерекшеліктерімен таныс болдыңдар.

Өздеріңді тексеріңдер**Мәтіндегі бос орындарды толтырыңдар.**

... және ... өзендерінің аңғарында екі ежелгі халық – ... мен ... Месопотамия мәдениетінің негізін қалады. Бұл өзендер ... құяды. Месопотамия тұрғындарының негізгі шаруашылығының түрлері: ..., ..., ... Бұл өңірде ... көп кездесетін, бұдан олар кірпіш жасап, ғимараттар салған болатын. Балшық тақталарға салынған жазуды ... деп атады. Ең ірі қалалары: ..., ... Месопотамия халқы арықтар қазып, бөгеттер салған еді. Суландырудың мұндай жүйесі ... деп аталды.

Аккад заманында ғибадатхананың жаңа түрі – ... пайда болды. Олар көпқабатты мұнаралар. Қабаттар ..., ..., ... түстерге боялған. Бұл «аспанға апаратын баспалдақ» және оның төбесінде ғибадатхана – құдай үйі орналасқандай көрініс тудыратын. Б.з.д. ХХІ ғасырда ... қаласында биіктігі 21 метр болатын үш қабатты ғибадатхана салынды. Оның жоғары алаңынан абыздар ... бақылап отырды.

3

Ежелгі Египет

СЕНДЕР ҮЙРЕНЕСІҢДЕР

Сендер Ежелгі Египет тарихын зерделеуді бастайсыңдар. Сендерді алда өткен тарихтың қызықты оқиғалары күтіп тұр. Сендер Ніл өзенінің аңғарында әлемнің ежелгі мемлекеттерінің бірі пайда болғанын білесіңдер. Ежелгі Египет тұрғындары бірегей ерекше мәдениеттің негізін салды. Бұл мәдениет тек діни түсініктердің ғана емес, сонымен бірге ғылыми білімдердің негізінде қалыптасты.

Ежелгі Египетте жазудың ежелгі түрі, алғашқы күнтізбе, ондық санау жүйесі пайда болды. Ежелгі египеттіктер сандарды болу мен көбейтуді, жер бетінің ауданы мен көлемін анықтауды меңгерді. Бұл өңірде арифметика, астрономия, тарих, медицина, химия, география ғылымдарының білім негіздері қаланды. Ғылыми білімдер ежелгі египеттіктердің шаруашылық өмірін жеңілдетті.

Тарауды зерттеп, сендер неліктен египеттіктердің негізгі шаруашылығы егіншілік болғанына дәлелдеме келтіресіңдер. Сонымен қатар таңғажайып сәулет құрылыстарының – пирамидалардың қалай салынғанын білетін боласыңдар. Олар қазіргі күнге дейін бізді өзінің алып құрылысымен және нақты үйлесімділігімен таңғалдырады және сүйсіндіреді. Египетте әйгілі археологиялық олжа – Тутанхамон перғауынның табытханасы табылған. Сендер неліктен Ежелгі Египетте перғауындарды құрмет тұтқанын білесіңдер.

Ойланып көріңдер

- Не себепті басқа халықтарға қарағанда, ежелгі египеттіктерде егіншілік ерте уақытта-ақ басты шаруашылыққа айналды?
- Неліктен Египетте ғылыми білімдер дамыды?
- Ежелгі египеттіктер қандай құдайларға табынды?

§6

НЕЛІКТЕН ЕГИПЕТ «ҚАРА ЖЕР» ДЕП АТАЛҒАН?

Бұл сабақта сендер:

- неліктен ежелгі египеттіктер үшін Нілдің тасуы маңызды болғанын түсінесіңдер;
- не үшін ежелгі египеттіктердің астрономияны зерттегенін анықтайсыңдар;
- Ежелгі Египетте егіншіліктің қандай болғанын сипаттайсыңдар.

бөгет
канал
өзен лайы
папирус

НЕЛІКТЕН ЕЖЕЛГІ ЕГИПЕТТІКТЕР НІЛГЕ ТАБЫНДЫ?

Ежелгі Египет

Шамамен б.з.д. 3000 жылы Ніл аңғарында әлемнің ең көне мемлекеттерінің бірі – Ежелгі Египет қалыптасты. Шілде айының басында Ніл тасып, бүкіл алқапты су басатын. Су қайтқаннан кейін өзен жағалауында **өзен лайы**, яғни шіріген өсімдіктер мен тірі ағзалардың қалдықтары тұнып қалатын. Біртіндеп осы лай құнарлы қара топыраққа айналды.

Ғалымдар тапқан папирустардың бірінде «Египеттіктердің Ніл өзенін мадақтау өлеңі» деген гимні (әнұраны) табылған.

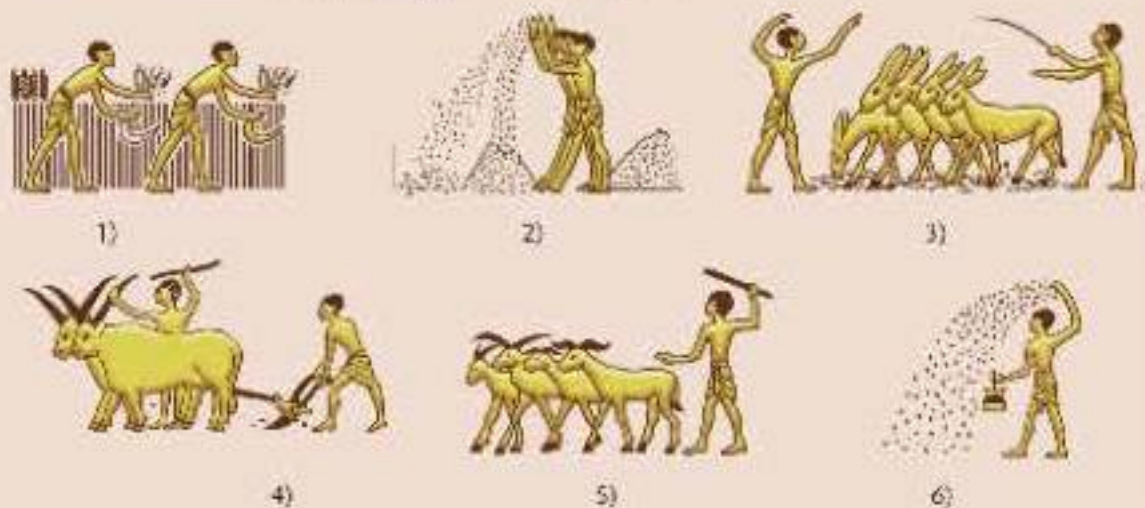
«Египетке жан берген Нілдің даңқы арта берсін! Ол – судан алыс жатқан шөл даланы суарушы, балықтар мен құстардың әміршісі, астық өсіруші, мал үшін астық дайындаушы, нан, тағам әкелуші құдірет. Су келгенде жердің беті жадырап, тірі жан атаулы шаттыққа кенеледі.

Жаса Нілім, көңілдерді тасытқан,
Египетті тірілтуге асыққан.
Сен көрінсең шаттанады Жер-ана,
Қуанады бар тіршілік, кең дала.
Қарсы аламыз сені патша бейнесіндей!»

«Египеттіктердің Нілді мадақтау өлеңі» әнұранының папирустағы жазуын пайдаланып, Ніл өзенінің египеттіктер үшін маңызды болғанын дәлелдейтін 3-4 себептерін атаңдар.

Ніл аңғары – батпақты жер. Оның жағасында биік қамыстар – *папирус өсті*. Ніл тасыған кезде өзеннің бар аңғары суға толды. Су көбінесе ойпаттарды басып қалды, сондықтан египеттіктер осы аймақтарда *бөгеттер* мен *каналдар* салды. Олардың көмегімен алыс орналасқан алқаптарды суландырды.

Ежелгі египеттіктердің шаруашылық түрлері

Ежелгі египеттіктер Ніл тасыған кезде жұлдыздардың белгілі бір қалыпта орналасатынын байқады. Олар бір тасқыннан келесі тасқынға дейінгі өткен күндерді санап, бұл кезеңнің қайталанатындығына назар аударды. Осылайша египеттіктер бір жылда 365 күн бар екенін санап шықты.

Рефлексия

Тарих атасы Геродот Египетті «Нілдің сыйы» деп атаса, ал египеттіктердің өздері өз елін Кемет – «Қара жер» деп атады.

- Египеттің осындай сипаттамасымен келісесіңдер ме? Жауаптарыңды дәлелдеңдер.
- Сендер Ежелгі Египетке қандай атау қоятын едіңдер?

Ауыл шаруашылық жұмыстарының түрлері

Суреттерді қарастырыңдар.

Ежелгі Египеттегі ауыл шаруашылығы кәсіптерінің түрлерін дұрыс ретпен орналастырыңдар. Оларға сипаттама беріңдер.

Ежелгі египеттіктердің өміріндегі ғылыми білімдердің рөлі

- Ғылыми білімдер ежелгі египеттіктердің шаруашылығына қандай көмек көрсетті?

§7

ЕЖЕЛГІ ЕГИПЕТ ПИРАМИДАЛАРЫ ҚАЛАЙ САЛЫНДЫ?

Бұл сабақта сендер:

- Ежелгі Египет ғибадатханалары мен пирамидаларын сипаттайсыңдар;
- ежелгі египеттіктердің діни наным-сенімінің ерекшеліктерін білесіңдер.

сфинкс
мумия
саркофаг

Хеопс пирамидасы мен Үлкен сфинкс

НЕ СЕБЕПТІ ЕЖЕЛГІ ЕГИПЕТТІКТЕР ПИРАМИДАЛАР САЛҒАН?

Пирамидалар – Ежелгі Египеттің ең құпиялы және орасан зор құрылысы. Олар Египет билеушілерінің, яғни перғауындардың мазары қызметін атқарған. Ең биік пирамида Гиза қаласында б.з.д. 2600 жылы Хеопс (Хуфу) перғауынға арнап салынған. Оның биіктігі 146,6 метрге жуық. Құрылысқа салмағы 2,5 тонна

болатын үлкен тас кешендері жұмсалды. Пирамиданың құрылысы үшін осындай 2 300 000 тас кешені пайдаланылды.

Пирамиданың құрылысы

Тас кешендері домалатылатын бөренелердің үстінде тасымалданатын.

Құрылысшылар тас кешендерді жоғары көтеру үшін ағаш шаналарды пайдаланған.

Пирамидаға саяхат
Өздеріңді Хеопс пирамидасының алдында тұрмыз деп елестетіңдер.

Сендерде қандай сезім пайда болды?

Хеопс пирамидасының маңайынан тыс аймақта Үлкен **сфинкс** мүсіні табылған. Бұл – басы адам, ал денесі арыстан кейпінде жасалған зәулім тас мүсіні. Гизадағы пирамидаларды қорғаушы бұл сфинкс біртұтас үлкен үңгірдің ішінен ойылған. Оның биіктігі жеті қабатты ғимаратқа тең.

МУМИЯЛАРДЫ ҚАЛАЙ ЖАСАҒАН?

Ежелгі египеттіктердің түсінігі бойынша, адам қайтыс болғаннан кейін оның жаны тәнінен арылады, бірақ ол денесіне қайта оралуы мүмкін. Сондықтан мәйітті сақтап қалу үшін денені бальзамдаған. Әртүрлі іс-әрекеттердің көмегімен египеттіктер денені келешекте жаны қайтып келу үшін сақтады. Содан кейін бальзамдаушылар дайындалған мәйітті арнайы бальзаммен майлаған. Бальзамдалған денені зығыр мата қиығымен ораған. Оған қайтыс болған адамға о дүниеде қажет болатын бағалы әшекей бұйымдар мен бойтұмарларды бірге таңған. Қайтыс болған адамның осылай өңделген денесі **мумия** деп аталды.

Мумияланғаннан кейін мәйітті суретпен безендірілген ағаш **саркофагқа** орналастырған. Соңында саркофагты табытханаға жеткізіп, арнайы жерде сақтаған.

Ежелгі Египет

Бұл қызықты

Ежелгі заманда Үлкен сфинксті бірнеше рет құм басқан. Аңыз бойынша, бір күні IV Тутмос ханзада сфинкстің етегінде ұйықтап қалады. Түсінде құдайдың бейнесінде сфинкс келіп, оны құмнан босатуды өтінеді. Егер ханзада оның өтінішін орындаса, онда ол ханзаданы перғауын мәртебесіне көтеретініне уәде береді. IV Тутмос сфинксті құмнан аршиды және көп кешікпей перғауын деп жарияланады. Бұл аңыз бүгінгі күнге дейін сақталған жазуы бар тақтайшада бейнеленген.

- Пирамидалар Нилдің қай жағасында орналасқан?
- Қалай ойлайсыңдар, неліктен?
- Хеопс пирамидасының қима сызбасына назар аударыңдар. Сызбадан кіреберісті, дәлізді, перғауынның табытын көрсетіңдер.
- Табытханаға апаратын дәліздер неге көп болды деп ойлайсыңдар?

Хеопс пирамидасының қима сызбасы

§8

ПУНТ ЖЕРІНЕ ПЕРҒАУЫН ХАТШЕПСУТ
КЕМЕЛЕРІН НЕ ҮШІН ЖІБЕРДІ?

Бұл сабақта сендер:

- Хатшепсут перғауынның көрші елдермен сауда-саттық қатынастарын белсенді түрде дамыту себебін зерттейсіңдер;
- Пунт жеріне жіберілген сауда экспедициясының тауарларына сипаттама бересіңдер;
- ежелгі египеттіктердің шаруашылығы мен өмір салтын оқып білесіңдер.

Мирра ағашы

Анықтаңдар

Не себепті сарайда өтетін салтанатты рәсімдер кезінде Хатшепсут ер адамның киімін киіп, сақал таққан?

Ежелгі тарихтағы басқа да атақты билеуші әйелдерді атай аласыңдар ма?

Дейр эль-Бахри гибадатханасы

Бұл қызықты

Хатшепсут перғауынды құрылысшы деп атады. Оның бұйрығымен алып сәулет ескерткіштері бой көтерді. Мәселен, Фивы қаласының маңында Дейр эль-Бахри гибадатханасы салынды. Гибадатхана жартастың қабырғасына ойылып салынған және соның әсерінен ішінен өсіп шыққан тәрізді көрінеді.

ХАТШЕПСУТ ДЕГЕН КІМ?

Хатшепсут – Ежелгі Египетті билеуші әйгілі әйелдердің бірі. Ол перғауын болды. Оның билік құрған мерзімі шамамен 22 жыл. Осы уақыттың ішінде Ежелгі Египет елі қуатты әрі күшті мемлекетке айналды.

Б.з.д. XV ғасырда Ежелгі Египетте Хатшепсуттың бұйрығымен бейтаныс Пунт жеріне сауда экспедициясы ұйымдастырылады. Бұл экспедиция жөніндегі мәлімет Дейр эль-Бахри гибадатханасының суреттері мен жазуларында сақталған.

Дейр эль-Бахри гибадатханасының қабырғасындағы бейнелер

Құпиялы Пунт жері хош иісті шайырға, экзотикалық аңдарға, алтынға және қымбат бағаланатын ағаштарға бай аймақ болды. Дейр-эль-Бахри ғибадатханасының қабырғаларының бірінде ара ұясы тәріздес, тіреуіштерге салынған лашық үйлер бейнеленген. Лашық үйлер пальмаға ұқсас ағаштың көлеңкесінде суреттелген. Бұл **мирра ағашы** да болуы мүмкін. Қабырғаға салынған басқа суреттерде Пунт жеріне аттанған Хатшепсут перғауынның сауда кемелері бейнеленген. Кемелер орасан зор қазынаға толы жүктермен қайта оралған.

Дейр-эль-Бахри ғибадатханасының суреттері

- Бұл суреттерде не сипатталған?
- Ежелгі египеттіктер Пунт жерінен қандай тауарларды тасымалдады?

Пунт елі

Пунт мемлекетіне апаратын болжамды бағдар

Құпияға толы Пунт елі

- Қалай ойлайсыңдар, Пунт мемлекеті қайда орналасқан?
- Пунт жерінің орналасуын картадан көрсетіңдер.
- Неліктен бұндай пікірге келдіңдер?

Пунт мемлекеті туралы көптеген тарихи дәлелдер бар. Алайда ғалымдар қазіргі күнге дейін оның орналасқан аймағын анықтай алған жоқ. Оларға тек ежелгі египеттіктердің Қызыл теңізден шығып, оңтүстікке қарай бағыт алғаны ғана белгілі. Кеме бір апта бойы жол жүреді. Бұл экспедицияны ежелгі египеттіктер өздерінің елеулі жетістіктерінің бірі деп есептейді.

§9

ЕЖЕЛГІ ЕГИПЕТ ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ ӨМІРІ ТУРАЛЫ
ТУТАНХАМОН ТАБЫТХАНАСЫ ҚАНДАЙ СЫР
ШЕРТЕДІ?

Бұл сабақта сендер:

- археологиялық жәдігерлердің бізге өткеннен қандай хабар беруі мүмкін екендігін түсінесіңдер;
- Тутанхамонның табытханасы неліктен маңызды тарихи дерек болып саналатынын білесіңдер.

**Патшалар алқабы
табытхана**

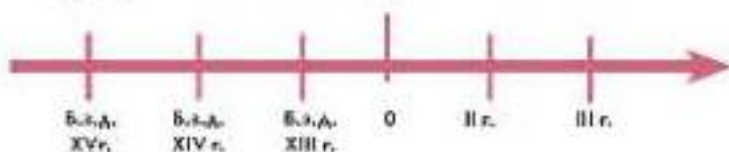
Уақыт сызығы бойынша
анықтаңдар

- Уақыт сызығында Тутанхамонның билік құрған уақытын анықтаңдар.
- Кім бұрын билік етті: Хатшепсут пе әлде Тутанхамон ба?
- Қай оқиға бұрын болған: Хеопс пирамидасының салынуы ма әлде Тутанхамонның билік етуі ме?
- Тутанхамон қанша жыл бұрын дүниеге келді?

ТУТАНХАМОН ДЕГЕН КІМ?

Тутанхамон – ең атақты египеттік перғауындардың бірі. Оның аты «Амонның жанды бейнесі» дегенді білдіреді. Амон – Ежелгі Египеттегі аспан құдайы. Амонды кейінірек египеттіктер Амон-Ра (Күн құдайы) деп атады. Тутанхамон елді б.з.д. 1347 – 1337 жылдары аралығында басқарды.

Басқа да әйгілі ежелгі египеттік перғауындарды атай аласыңдар ма?

ҚАНШАМА ҚҰНДЫ ОЛЖАЛАР!

1922 жылы Хауард Картер басқарған археологтар тобы *Патшалар алқабынан* бұрын ашылмаған Тутанхамонның *табытханасын* тапты. Табытханадан алтынмен қапталған кереует, көптеген алтын мен күміс, піл сүйегімен бедерленген патша орындығы, әсем қобдишалар, сандықтар, тас ыдыстар, азық-түлік сақтайтын жәшік пен көзелер, алтыннан жасалған әшекей бұйымдар, киім-кешек, жазу құралдары табылды. Табылған заттар ішінде патша билігінің нышандары да болды. Оларға алтынмен қапталған екі аяқты күйме арба, патша тағы, алтын жалатылған әсем бетперде жатады.

- Хауард Картерге қандай сұрақ қоя аласыңдар?

Перғауынның алтыннан жасалған бетпердесі

Бұл қызықты

Археологтар табытханадан лазурит тастарымен безендірілген алтын бетперде тапты. Бетперденің салмағы 10 килограмға жуық. Ол Тутанхамон перғауынның бет-әлпетінің қандай болғанын анықтауға мүмкіндік берді.

Жәдігерлер сөйлейді

- Тутанхамон табытханасынан табылған олжаларға назар аударыңдар.
- Бұл жәдігерлер бізге ежелгі египеттіктердің өмірі туралы қандай сыр шертеді?

Тутанхамонның мумиясы тастан жасалған саркофагта орналасқан. Үлкен саркофақта бір-бірінің ішінде орналастырылған қосымша үш саркофаг бар. Алғашқы екі саркофаг ағаштан жасалған және алтын фольгамен қапталған. Перғауынның мумиясы таза алтыннан жасалған үшінші саркофақтың ішінде орналасқан. Жерлеу бөлмесінің қабырғалары жазуларға толы. Ғалымдардың пайымдауы бойынша, қабырғадағы мәтіндер сиқырлы дуалар болуы мүмкін. Сонымен қатар моланың қабырғаларында Египет құдайлары бейнеленген.

Жерлеу бөлмесінің қабырғаларындағы суреттер

Ойланыңдар

Неліктен перғауынның табытханасында сиқырлы белгілер, жазулар мен құдай бейнелері салынған?

Не себепті Тутанхамон табытханасы маңызды археологиялық ашылу болып саналады?

Бұл тарауда сендер:

- Ніл өзенінің тасуы ежелгі египеттіктер үшін не себепті маңызды екенін түсіндіңдер;
- шаруашылық қызмет пен әлеуметтік өзгерістердің тигізген ықпалына талдау жасадыңдар;
- өркениет деген не екенін және оның алғаш рет қайда қалыптасқанын білдіңдер;
- ежелгі өркениеттердің шаруашылық жүйесін сипаттадыңдар;
- Ежелгі Египеттегі егіншілікке сипаттама бердіңдер;
- Ежелгі Египетте пирамидалар мен ғибадатханалардың қалай салынғандығы және олардың ішкі безендірілуімен таныстыңдар;
- ежелгі египеттіктердің діни наным-сенімдерімен танық болдыңдар;
- ежелгі египеттіктердің өздерінің билеушісі – перғауынта деген көзқарастарын анықтадыңдар;
- әйгілі перғауындардың мазарларынан табылған жәдігерлер бізге қандай сыр шерте алатындығын түсіндірдіңдер;
- Тутанхамон табытханасы маңызды тарихи ескерткіш екенін түсіндіріп бердіңдер;
- Хатшепсут перғауынның тұсында көрші елдермен сауда-саттық қарым-қатынастардың дамығанына талдау жасадыңдар;
- құпиялы Пунт еліне жіберілген сауда экспедицияларының тауарларына сипаттама бердіңдер;
- Дейр эль-Бахри ғибадатханасындағы қабырға суреттері мен бейнелерінен маңызды ақпаратты іріктеп алуды үйрендіңдер.

Өздеріңді тексеріңдер

Египет папирустарында мектепте шығарған есептер сақталған.

Оларды қарастырып көрейік.

1. Үш үйде үш мысықтан болды, әр мысық үш тышқаннан жеді. Әр тышқан үш масақтан жеді, ал әр масақтан екі дән мөлшері шығуы мүмкін. Мысықтар қанша дән молшерін жеген?

2. Тікбұрышты үшбұрышты фигура берілген. Тік бұрышынан шығатын қабырғалары 8–бен 3–ке тең. Фигураның ауданын есептеңдер.

- Ежелгі Египет халқы қандай математикалық есептер шығарған?
- Ол есептердің қазіргі мектептегі есептермен ұқсастықтары бар ма?
- Бұл нені көрсетеді?

4

Қос дөңгелекті арбалар және империялар

СЕНДЕР ҮЙРЕНЕСІҢДЕР

Бұл тарауда сендер ежелгі мемлекеттердің әскери өнеріндегі маңызды өнертабыс болған қос дөңгелекті арбалар туралы білетін боласыңдар. Оларды Таяу және Орта Шығыс елдерінің әскерлері, ежелгі Қазақстан мен Орта Азия аумағында, сонымен бірге Ежелгі Қытай, Үндістан, Грекия мен Римде қолданған. Сендер тарихтағы ең ірі қос дөңгелекті арбалар шайқасы туралы білесіңдер. Әскери арбалардың жаңа түрлерінің пайда болуы әскерді қуатты күшке айналдырды.

Тарауды зерделеп, сендер ежелгі заманда қала-мемлекеттер нығайып, көрші елдердің аумақтарын бағындырғанын танып білесіңдер. Уақыт өте келе, әскери державалар империяларға айналады. Олардың құрамына түрлі мемлекеттер мен халықтар кірді. Ежелгі империялардың күші мықты әскерге сүйенетін. Оларды шексіз билікке ие болған билеушілер басқарды.

Мұндай мемлекеттер үшін жақсы ұйымдастырылған басқару жүйесі аса маңызды болды. Көптеген басшылар қоғамның дамуын жеделдететін реформалар жүргізді. Сендер әйгілі вавилондық билеуші Хаммурапийдің кім болғанын танып білесіңдер. Ол ұлан-байтақ патшалығы үшін бірегей ортақ заңдар шығарды.

Ежелгі заманда бір мықты империяларды екіншілері алмастырып отырды. Тарауды зерделеп, сендер бірнеше ежелгі империямен танысасыңдар және олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтайтын боласыңдар.

Ойланып көріңдер

- Қос дөңгелекті арбалар туралы не білесіңдер?
- Қос дөңгелекті арбалар мен ірі мемлекеттердің қалыптасуы арасында қандай байланыс болуы мүмкін?
- Қалай ойлайсыңдар, ұлан-байтақ патшалықты басқару барысында патшалар неге, кімге арқа сүйеді?

§10

ҚОС ДӨҢГЕЛЕКТІ АРБАНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ
ӘЛЕМДІ ҚАЛАЙ ӨЗГЕРТТІ?

Бұл сабақта сендер:

- әскери шайқастарда қос дөңгелекті арбалар қандай рөл атқарғанын түсінесіңдер;
- ежелгі мемлекетаралық қатынастарды зерттеу үшін «империя» ұғымы туралы кең түсінікке ие боласыңдар;
- басқыншылық соғыстар мемлекеттердің шегараларын қалай өзгерткенін білесіңдер.

қос дөңгелекті арба империя

Анықтаңдар

- Қос дөңгелекті арбаны қандай мақсатта қолданды?
- Қос дөңгелекті арбаның әскери істе қолданылуының қандай артықшылықтары мен кемшіліктері бар?

Бұл қызықты

Қазіргі Қазақстан аумағын мекендеген тайпалар қос дөңгелекті арбаларды қола дәуірінде, яғни б.з.д. XVI–XV ғғ. пайдаланған. Бұған андронов тайпаларының жерлеу орындарынан табылған заттары мен Тамғалы және Қаратау петроглифтері дәлел бола алады. Б.з.д. I мыңжылдықтың басында ат әбзелдері мен атты әскердің қалыптасуының әсерінен андроновтықтар арбаны қолдануды тоқтатқан.

Ойланыңдар

- Қалай ойлайсыңдар, қос дөңгелекті арбаның қай бөлшегі аса маңызды рөл атқарады?

Адамзат тарихындағы маңызды өнертабыстардың бірі – **қос дөңгелекті арба** болып табылады. Ол б.з.д. IV–III мыңжылдықтарда пайда болған деп есептеледі. Дөңгелектерінде темір сымдары бар, екі-төрт жылқы жегілген арбалар жедел тасымалдау үшін қолайлы болды. Жер бетінен көтеріңкі орналастырылған қалыпта арбада отырған садақшы өз нысанасын дәлірек анықтайтын. Қос дөңгелекті арбалары бар әскер жедел қозғалатын және жаңа жерлер мен халықтарды тез бағындыратын. Әскери арбалар осылайша үлкен **империялардың** пайда болуына мүмкіндік жасады.

- Қола дәуіріндегі андроновтықтардың қос дөңгелекті арбаларының суреті. Қаратау петроглифтері, Оңтүстік Қазақстан

ХЕТТ ПАТШАЛЫҒЫ

Б.з.д. XVI ғасырда Кіші Азияның ұсақ бытыраңқы мемлекеттерінің бірігуі Хетт патшалығының құрылуына негіз болды. Хетт патшалары Вавилонды талқандап, Сирияға табысты жорық жасады. Кіші Азияны бағындырып, Сирияда өз биліктерін нығайта түседі. Сирияны жаулау соғыстары Хетт империясын Египетпен жауласуға әкелді.

Екі елдің арасындағы қақтығыс шамамен б.з.д. 1296 ж. Кадеш қаласының түбінде өтті. II Рамсес хетт әскерін талқандауды жоспарлады, ал Хетт патшасы II Муваталли Сирияны өз қолында сақтап қалуға тырысты. Шайқас хеттер мен египеттіктер арасында бейбіт бітіммен аяқталды. Сирияның солтүстік бөлігі Хетт империясының бақылауында сақталса, оңтүстік бөлігі Египет еліне қосылды.

ЕГИПЕТ МЕМЛЕКЕТІ

Б.з.д. XV ғасырда Египет қуатты және жақсы ұйымдастырылған әскерге ие болды. Оның қуаттылығы қос дөңгелекті арбалы әскерлердің санына байланысты еді. III Тутмос перғауынның қол астында мыңдаған арбалы әскер болды. Египет қосөзендік Митанни империясын бағындырып, Палестинаға, Сирияға және Финикияға қарсы жаулаушылық соғыстар жүргізді. Б.з.д. 1468 жылдан бастап египеттіктер Сирия мен Палестинаға өз билігін жүргізе бастады. Б.з.д. I мыңжылдықта жиі болған соғыстар Египет елін әлсіретіп, империя Алдыңғы Азия елдеріне тәуелді болып қалды.

II Рамсестің хеттерге жорық жасау себептерін анықтаңдар.

Кадеш түбіндегі шайқас

§11

ХАММУРАПИ ПАТША ВАВИЛОНДЫ ҚАЛАЙ
ҚУАТТЫ ИМПЕРИЯҒА АЙНАЛДЫРДЫ?

Бұл сабақта сендер:

- Вавилон патшалығының қалай күшейгенін анықтайсыңдар;
- Вавилонның қалай басқарылғандығын түсіндіресіңдер;
- «заң» ұғымын анықтайсыңдар;
- Хаммурапи заңдарын зерттейсіңдер.

**заң
шенеунік
иерархия**

Тасқа қашалып
жазылған
Хаммурапи
заңдары

ВАВИЛОН ПАТШАЛЫҒЫ

Б.з.д. XX – XIX ғғ. Месопотамия қалаларының арасында болған үздіксіз соғыстар қалалардың әлсіреуіне әкелді. Вавилон (Баб-Или – «Құдайға апарар қақпа») қаласы маңызды саяси орталыққа айналды. Бұған қаланың орналасқан орны себеп болды. Вавилон арқылы құрлықтық және сумен өтетін сауда жолдары байланысып жатты. Суландыру жүйесі де дамыды. Қала каналдармен және қорғаныс қамалдарымен қоршалды. Ал оның көшелері кең болатын.

Хаммурапи б.з.д. 1792–1750 жж. патшалық етті. Ол I Вавилон әулетінің алтыншы патшасы болды. Хаммурапи – шексіз билікке ие болған көшбасшы. Оның көреген және данышпан билеуші, шебер қолбасшы ретінде даңқы шықты. Жаулары оны айлакер және екіжүзді патша ретінде таныды. Жылжымалы әрі жақсы қаруланған әскерді ұйымдастырған Хаммурапи бірқатар ірі қала-мемлекеттерді бағындырды. Даңқты билеуші Вавилонның шегарасын кеңейтіп, Месопотамияның барлық аумағында өз үстемдігін құрды.

Хаммурапи заңдары

Өзінің қарамағындағы халқына Хаммурапи данышпан **заң** шығарушы ретінде танылды. Оның шығарған заңдары мемлекеттің барлық тұрғындары үшін орындалуы міндетті ережелер болып саналды. Заңдар Вавилон тұрғындарының құқықтық жағдайын айқындайтын. Онда қылмыс жазалары белгіленді, отбасындағы және адамдар арасындағы қатынастар реттелді.

Хаммурапи патша былай деген: «Күшті адамдар әлсіз адамдарға қысым көрсетпеуі үшін мен өз сөздерімді тасқа қашап жаздым. Мен өз елімде әділеттіліктің жарығын шаштым». Бірақ бұл заңдар әділ болды ма?

Хаммурапи заңдарының баптары

- Месопотамия халқына заң қажет болды ма?
- Сендер күнделікті өмірде белгілі бір ережелерді, нормаларды сақтайсыңдар ма?
- Біз, яғни ХХІ ғасыр адамдары үшін, заң қандай рөл атқарады?

ВАВИЛОН ПАТШАЛЫҒЫН БАСҚАРУ

Вавилон патшалығында қатал **иерархиялық** жүйе, яғни басқару тәртібі орнады. Патша мемлекеттің билеушісі болды. Ол өзін жер бетіндегі құдайдың өкілі ретінде танытты. Абыздар патшаның билігін шектеп отырды.

Мемлекеттің сот жүйесінде негізгі қызметті патша соты атқарды. Ебадатхана және қауымдар соты өзінің ықпалынан айырыла бастады. Оның қызметтерін патшаның сенімді өкілдері іске асырды. Мемлекеттік қызметтерді **шенеуніктер**, яғни патша әкімшілігі иеленетін.

Вавилон патшалығындағы басқару органдары мен қоғам топтарының иерархиясы

Мемлекетті басқару жүйесінде хатшылар маңызды рөл атқарды. Қалаларды әкімдер басқарды, ал ауылдық аймақтарда басшылық етуге қауымдық кеңестер мен қауым ақсақалдары сайланды. Олар шаруалардың, қолөнершілердің, саудагерлердің өмірін, сонымен бірге құлдардың еңбегін қадағалады.

Патша ауыр және жеңіл қаруланған жауынгерлеріне арқа сүйеді. Оларға әскери қызметі үшін жер үлестері берілетін. Әскерде қатал тәртіп орнады.

§12

ТАЯУ ЖӘНЕ ОРТА ШЫҒЫСТАҒЫ ЕЖЕЛГІ
ИМПЕРИЯЛАР НЕЛІКТЕН ҚУАТТЫ БОЛДЫ?**Бұл сабақта сендер:**

- империялардың қалыптасуына соғыстың қалай әсер еткенін білесіңдер;
- империялардың басқару жүйесінің ерекшеліктерін түсіндіресіңдер;
- ежелгі империялардың шаруашылық жүйесін сипаттайсыңдар.

держава
провинция
сатрапия

Б.з.д. X ғ. бастап б.з. VI ғ. дейінгі кезеңде Алдыңғы Азияда бірнеше қуатты империя болды.

Империяны табыңдар

41 және 105-беттерде берілген карталардан кестеде көрсетілген держава-ларды сипаттаңдар.

Ассирия державасы	Жаңа Вавилон патшалығы	Парсы империясы
Ежелгі Ассирия – Урарту, Вавилон, Мидия елдерімен соғыс жүргізді. Оны табиғи ресурстарға бай аймақ – Шығыс Жерорта теңізі қызықтырды. Тир, Дамаск және т.б. ірі қалалар арқылы халықаралық құрлықтық және теңіз сауда жолдары өтіп жағты. Бұл аймақтың бағындырылуы Азиядағы Жерорта теңізі мен Мысырдан жаңа жаулаушылық жорықтарға жол ашатын. Ассирия Парсы шығанағынан Нил өзеніне дейінгі кең-байтақ империяның орталығына айналды.	Ассирия державасы құлағаннан кейін Вавилон жаңа өрлеу дәуіріне аяқ басты. Вавилон патшалары Месопотамияның орасан зор бөлігін өздеріне бағындырды. Кейін Сирия, Финикия мен Палестинаны қосып алды. Ассирия державасының солтүстік бөлігі Мидияның қол астында қала берді.	Парсы патшалығы құрыла салысымен Алдыңғы Азияға жаулаушылық жорықтарын бастады. II Кир патша Мидия мен Эламды бағындырып, Сузы қаласын империяның астанасына айналдырады. Содан кейін, Лидияны қосып алып, Вавилон империясына бақылау жүргізді. Империя бұрын Ассирия мен Вавилонға тиесілі болған барлық жерлерді қамтыды. Б.з.д. 530 ж. парсылар Орта Азиядағы массагеттерге шабуыл жасады. Ұрыстардың бірінде II Кир қаза тапты. Бұл шайқас қазақ халқының ата-бабалары – сақтардың әскери өнерінің маңызды тарихи беттерін құрады. II Кирдің баласы Камбиз патша Египетті бағындырып, өзін перғауын деп жариялады. Осылайша Парсы империясы қалыптасты.

АССИРИЯ ДЕРЖАВАСЫ

Б.з.д. XVII ғ. Ассирия өрлеу кезеңін басынан кешірді. Металл мен ағаштың тапшылығы, жерлерді басып алу және құл иелену талпынысы ассириялықтарды соғыс жүргізуге итермеледі. Сонымен бірге олар қолайлы сауда жолдарына бақылау орнатуға мүдделі болды.

Ассирияның әскері жаяу әскерден, салт аттылар мен қос дөңгелекті арбалардағы жауынгерлерден тұрды. Қару-жарақ қоладан, темірден жасалды. Барлау қызметі де табысты жұмыс атқарды. Бізге жеткен мәліметтер бойынша, әскер саны 120 мыңға дейін жеткен. Ассирия патшалары жеңілген халықтарға аса қаталдықпен қарады.

Держава кеңейді, оны тиімді түрде басқару қажеттілігі туындады.

Барлық билік патшаның қолына шоғырланды. Мемлекеттің халқы бірқатар ауыр салықтар төлеуге міндеттелді. Жаулап алынған аумақтар **провинцияларға** бөлінді. Оларды әкімдер мен шенеуніктер басқарды.

Суландыру жүйесінің жетілдірілуі, жаңа еңбек құралдарының қолданысқа енгізілуі жүзім шаруашылығының, бау-бақша кәсіптерінің дамуына әсер етті. Мал басының саны да арта түсті. Metallургияның дамуы жолға қойылды.

- Империялардың қайсысының жер аумағы үлкен болды?
- Қандай аумақтар түрлі кезеңде қарастырылған үш империяның құрамында болды?

Өзен өткелінен өту

Қамал бұзатын қару — таран

ЖАҢА ВАВИЛОН ИМПЕРИЯСЫ

Вавилондықтардың басты кәсібі егіншілік болған. Алқапты дала аймақтарын суару үшін көптеген канал қазылды. Қолөнердің көптеген түрі дамыды. Вавилон патшалығы халықаралық сауда ісінде делдал қызметін атқарды. Мұнда бүкіл әлемнің тауарларын табуға болатын еді.

Патша сарайы төңірегіндегілер қоғамның жоғарғы табын құрады. Патшаға жоғарғы шенеуніктер, елшілер, патша туыстары бағынды. Абыздар қоғамда құрметке ие болды. Қарапайым халық еркін тұрғындар мен құлдарға бөлінді.

Вавилонның күшеюіне II Навуходоносор патша зор үлес қосқан. Оның тұсында қала берік қамалға айналды. Алайда ол дүние салғаннан кейін абыздар мен шонжарлар арасында билік үшін күрес басталады. Набонид патшаның елдің қуаттылығын сақтап қалу үшін жасаған талпынысы сәтсіздікке ұшырады.

Парсылар Вавилон мемлекетінің шегарасына жақындаған кезде оның жауларға қарсы тойтарыс беретін күші болмады. Вавилон патшалығы біраз уақыт парсыларға салық төлеп, жартылай тәуелді болды.

Бехистун жартасының қабырғасындағы I Дарий және тұтқынға алынған көтерілісшілердің жетекшілері бейнеленген рельеф. Б.з.д. VI ғ.

ПАРСЫ ИМПЕРИЯСЫ

Парсылардың құдіретті патшасы I Дарий жаулап алу соғыстарын белсенді жүргізді. Оны «патшалардың патшасы» деп те атады. Мемлекетті тиімді басқару үшін ол реформалар жүргізді. Империя аумағы 20 облысқа – *сатрапияларға* бөлінді. Сатрап қызметіне парсы ақсүйектері тағайындалды. Дарий олардың қызметіне қатаң бақылау жүргізді. Ол салық жинаудың жаңа жүйесін енгізді. Салықтың төленбегені үшін аса ауыр жаза тағайындалатын.

Патша аса ірі шенеуніктер аппаратына арқа сүйеді. Бағындырылған мемлекеттердің дәстүрлі құқықтары негізінде империяның ортақ заңдары құрастырылды. Патша жаңа заңдар шығарып, кез келген уақытта ескі заңдарға өзгерістер енгізіп отырды.

Парсы елінде қолөнер, құрылыс ісі дамып, сауда-саттық гүлденді. Сауда әлемінде ұзақ уақыт бойы негізгі валюта ретінде алтын «дарик» қолданыста болды.

Парсы империясының қуаттылығы әскерге байланысты болды. Әскер салт аттылар мен жаяу әскерден, сонымен бірге әскери қос дөңгелекті арбалардан құралды. Негізгі қару – әскери садақ болды.

Парсы патшалары мықты әскерді ғана емес, сонымен бірге дамыған мемлекеттік басқару жүйесін де қалыптастырды. Бұл олардың бүкіл Алдыңғы Азияда үстемдік етуіне жағдай жасады. Алайда бағындырылған халықтардың жиі бас көтеруі империяны әлсіретті.

Анықтаңдар

- Қалай ойлайсыңдар, ежелгі империялардың құдіреттілігінің себептері неде?

§13

ЕЖЕЛГІ ОРТА АЗИЯ ИМПЕРИЯЛАРЫ
ҚАНШАЛЫҚТЫ ҚУАТТЫ БОЛДЫ?**Бұл сабақта сендер:**

- ежелгі империялардың қалай құрылғанын зерделейсіңдер;
- ортаазиялық империялардың басқару ісін салыстырасыңдар;
- империялардың шаруашылығының дамуын сипаттайсыңдар.

диз**дизпаттар****орталықтанған мемлекет
марзбану****Картамен жұмыс**

Қазақстан және Орта Азия картасы

Қазіргі Қазақстан мен Орта Азия картасына назар аударыңдар. Біздің елімізбен оңтүстікте қандай елдер шектеседі?

ГРЕК-БАКТРИЯ ПАТШАЛЫҒЫ

Орта Азиядағы Ахеменид (Ахеменидтер – Парсы патшалығын билеген әулеттердің бірі) империясының маңызды сатрапиясы Бактрия болатын. Александр Македонскийдің империясы ыдырағаннан кейін Бактрия Селевкид мемлекетінің құрамына енді. Селевкид Александр Македонскийдің беделді қолбасшыларының бірі болды. Ол Месопотамия мен Орта Азия аймақтарында билік жүргізген әулеттің негізін қалаушы болған. Ша-

I Евтидемнің тетрадрахмасы

мамен б.з.д. 256 ж. бактриялық сатрап Диодот өзін Грек-Бактрия патшалығының (қазіргі кездегі Солтүстік Ауғанстанның аумағы) тәуелсіз билеушісі деп жариялайды. Мемлекеттің құрамына Согдиана мен Маргиана кірді. Евтидем

патша Селеквид әулетінің билеушісі III Антиохтың Бактрияны қайтадан өзіне бағындыру мақсатында ұйымдастырған шабуылына тойтарыс беріп, тәуелсіздігін сақтап қалды. Евтидемнің баласы Деметрий патшалықтың аумағын кеңейтті. Ол Үндістанның бір бөлігін қосып алды.

Грек-Бактрия патшалығының саяси жүйесіне, тарихы мен мәдениетіне Ежелгі Грекияның ықпалы зор болған. Әсіресе, бұл басқару жүйесі мен ақша айналымында айқын көрінді.

Бұл мемлекетте ауылдық мекендер мықты мұнаралы қамалы бар қалаларға айналды. Қалалардың саны артты. Олар қолөнер мен сауда-саттықтың маңызды орталықтарына айналды. Антикалық тарихшылар Грек-Бактрияны «мың қала елі» деп атады.

Грек-Бактрия әскері ақсүйек өкілдерінен тұратын атты әскерлер мен еркін адамдар кірген жаяу әскерден құралды. Әскери істе қос дөңгелекті арбалар мен пілдер қолданылды. Дегенмен, Грек-Бактрия жүргізген үздіксіз соғыстар оның әлсіреуіне әкелді. Көшпелі юэчжи тайпалары бұл жағдайды ұтымды пайдаланды. Олар б.з.д. 140–130 жж. Жетісу арқылы Орта Азияға баса көктеп кіре бастады.

Грек-Бактрия патшалығы

ПАРФИЯ ПАТШАЛЫҒЫ

Ежелгі заманда қазіргі Түрікменстан мен Иран аумағында Парфия патшалығы болған. Патшалық Селевкидтер мемлекетінен бөлініп, Грек-Бактриямен бір уақытта жеке-дара мемлекетке айналды. Елдің билеушісі Аршак мемлекетті нығайтып, қамалдар салдырып, өз ақшасын шығара бастады. Бірақ патшалықтың тәуелділігі сақталды. I Митридаттың тұсында мемлекеттің шегарасы кеңейе түседі. Ең алғаш Мидия жаулап алынды, кейін Месопотамияның барлық аумағы бағындырылды. Б.з.д. 141 ж. I Митридат өзін Вавилонның патшасы деп жариялады.

Патшалықтың билеушісі *марзбану* лауазымына ие болған. Бұл сөз парсы тілінен аударғанда «шегараны сақтаушы» деген мағынаны білдіреді. Оған сатрап, яғни облыстың билеушісі, әкім бағынатын. Сатрапиялар *диздерге* бөлінетін, оларды *дизпаттар* – аймақтардың немесе кіші қамалдардың билеушілері басқарды.

Парфияда қалалар, қолөнер, халықаралық сауда дамыды. Сауда қауіпсіздігі үшін күзетшілер қызмет етті және керуен жолдарын сипаттайтын арнайы нұсқаулар жасақталды.

Марзбану тайпа ақсүйектерінің және абыздардың кеңесімен сайланатын. Шағын патшалықтардың билеушілері зор дербестікке ие болатын. Парфия *орталықтанған мемлекет* болған жоқ.

Парфия патшалығының әскері сауыт-сайманмен қорғалған садақшылар мен ауыр қаруланған жауынгерлер кавалериясынан құралды. Парфияның

шығыс шегараларын сақ тайпалары мазалап тұратын. Парфиялық көш-басшылар көшпенді тайпалармен бейбіт келісімге келуге тырысты.

Парфия мемлекеті Римнің Азияға өтуіне басты кедергі болды. Риммен болған қақтығыстар Парфия елін әлсіретті.

Б.з.д. I ғ. соңы – II ғ. басынан бастап Парфия державасы жергілікті билеушілердің жеке-дара бөліну талпынысының әсерінен әлсіреп кетті.

Парфия патшалығы

КУШАН ДЕРЖАВАСЫ

Кушан державасы ыдыраған Грек-Бактрия патшалығының аумағында құрылды. Б.з.д. I ғасырда көшпелі тайпалардың шағын одақтары I Қатпыздың қоластына бірікті. Мемлекеттің астанасы Бактр қаласы болды. II Қатпыз билігі кезінде Үндістанның солтүстік бөлігі, Орта Азияның үлкен аймағы қосып алынды. Оның тұсында Кушан империясы ірі державалардың біріне айналады. Оның аумағын Ұлы Жібек жолы қиып өтетін. Негізгі таралған тауарлар: дәмдеуіштер, хош иісті заттар, асыл тастар, жібек, күріш, қант, піл сүйегі, рим алтыны болды.

Бактриялықтар сияқты кушандықтар да суармалы егіншілікпен айналысты. Сол заманда сұлу әрі төзімді кушандық жылқылар жоғары сұранысқа ие болды.

Кушан державасы «патшалардың патшасының» басқаруымен орталықтанған мемлекетке айналды. Мемлекеттің көшбасшысы алуан түрлі қызметкерлерден құралған шенеуніктер аппаратына арқа сүйеген. Қалаларды патшаның өкілдері биледі.

Патшалықтың әйгілі билеушісі Қанышке патша болған. Ол елді б.з.д. II ғасырдың бірінші жартысында басқарды. Қанышке Шығыс Түркістанды жаулап алып, өз шегарасын кеңейтті. Шығыста Кушан патшалығы Қытаймен шектесті. Бұл екі елдің арасында жиі-жиі қақтығыстар болып тұрды. Кушан патшалығы Қытайдың Хань әулеті әскерінің баса көктеп кіруін тоқтатты. Б.з.д. III ғасырда парсы жерінде Сасанид мемлекеті пайда болды. Сасанидтермен соғыс барысында Кушан мемлекеті жеңіліске ұшырады.

Бұл тарауда сендер:

- әскери қос дөңгелекті арбалардың ойлап табылуын, олардың артықшылықтары мен кемшіліктерін білдіңдер;
- ежелгі заманда қазіргі Қазақстан аумағында да қос дөңгелекті арбалардың қолданылғаны туралы оқыдыңдар;
- қос дөңгелекті арбалардың хеттер мен египеттіктердің әскерінде атқарған рөлін сипаттадыңдар;
- «империя», «заң», «шенеунік», «иерархия» ұғымдарын түсіндірдіңдер;
- Вавилон патшалығының нығаю себептерін анықтадыңдар;
- Хаммурапи патшаның заңдарын зерттедіңдер;
- Вавилон патшалығының басқару жүйесіне сипаттама бердіңдер;
- Парсы, Ассирия және Жаңа Вавилон империяларын сипаттамасы бойынша картадан анықтадыңдар;
- Парсы, Ассирия және Жаңа Вавилон империяларының қуаттылығының себептерін анықтадыңдар;
- Парсы державасының күшеюіндегі I Дарий реформаларының рөліне баға бердіңдер;
- «держава», «провинция», «сатрапия», «диздер», «дизпаттар», «мирзбану», «орталықтанған мемлекет» деген ұғымдарды түсіндірдіңдер;
- кескін картада Грек-Бактрия, Парфия және Кушан патшалықтарының шегараларын белгіледіңдер;
- ежелгі замандағы азиялық империялардың дамуындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды белгіленген критерийлер бойынша анықтадыңдар.

Ниневия кітапханасындағы сазбалшық кітаптар үлгілері. Мосул қаласындағы музей, Ирак

Жалғастырыңдар:

Оқиғалар, үдерістер	Салдары
1. Вавилон херші қалалармен болған қақтығыстарда жеңіске жетті.	
2. Ассирияда металл мен ағаш тапшылығы жоғары болды.	
3. Қос дөңгелекті арбалар соғыста пайдаланыла бастады.	
4. Ең алғашқы жазылған заңдар – Хаммурапи патшаның заңдары шығарылды.	
5. Грек-Бактрия патшалығы өлсіреді.	
6. Парсы патшалары қуатты әскер құрды.	
7. Кушан патшалығы шығысында Қытаймен шектесті.	

5

Ежелгі Үндістан: буддизмнің гүлденуі мен индуизмнің триумфі

СЕНДЕР ҮЙРЕНЕСІҢДЕР

Сендер Таяу және Орта Шығыс империяларынан алыс жатқан шығыс елдеріне саяхат жасайсыңдар. Онда Оңтүстік Азиядағы Гималай тауларының бөктеріндегі Үндістан түбегінің кең-байтақ жерімен, тарихымен танысасыңдар. Мұнда Үнді мен Ганг өзендерінің жағасында ғажайып ежелгі Үнді өркениеті қалыптасты.

Сендер тарих жұмбақтарының бірінің құпиясын ашасыңдар: қалай және неліктен Үндістанның ежелгі қалалары жер бетінен жойылды? Сендер Ашока императордың Ежелгі Үндістанның шаруашылығы, мәдениеті мен өнерін дамытудағы ролін анықтайсыңдар. Император Ашоканың бұйрығымен б.з.д. III ғ. Сарнахта қаласында салынған Арыстан бейнесіндегі ұшар басы капитель (мұнараның жоғары бөлігі) қазіргі Үндістанның мемлекеттік байрағында бейнеленген.

Сендер ежелгі үнді қоғамының қандай топтарға бөлінгеніне зерттеу жүргізесіңдер. Брахманизм, индуизм, буддизм сияқты ежелгі үнді діни наным-сенімдері және олардың қайсысы ежелгі заманда кең таралып, басым болғаны туралы қорытынды жасайсыңдар.

Сендер ежелгі әлемде Үндістанның сауда орталығына айналу себептерін анықтайсыңдар. Сонымен қатар ежелгі үнділердің қандай өнертабыстары мен ғылыми ілімдері қазіргі күнге дейін қолданылатынын білесіңдер.

Ойланып көріңдер

- Ежелгі Үндістан туралы не білесіңдер?
- Үндістан туралы сендер қандай кітаптар оқыдыңдар?
- Неліктен Ежелгі Үндістанның діни наным-сенімдері қазіргі күнге дейін сақталған?

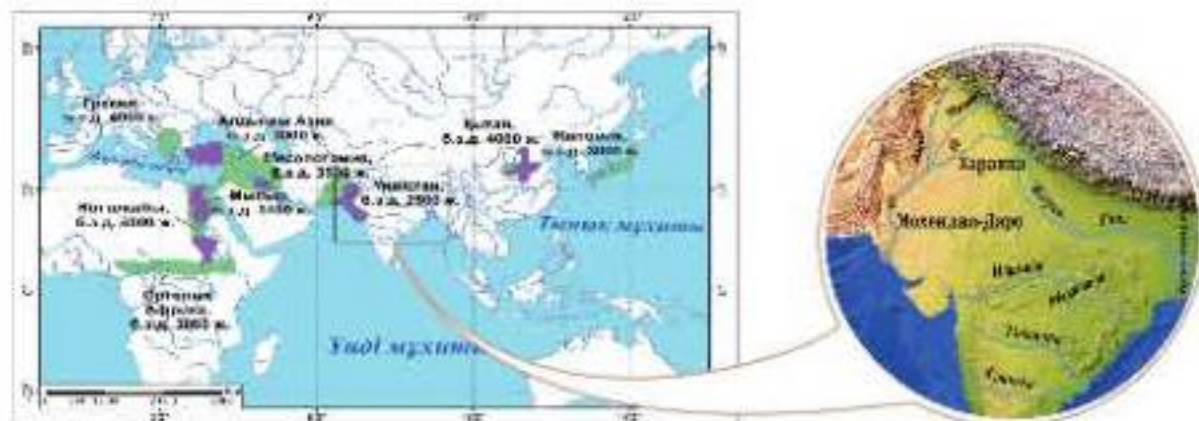
§14

ЕЖЕЛГІ МОХЕНДЖО-ДАРО ҚАЛАСЫ ҚАЛАЙ ЖОЙЫЛЫП КЕТТІ?

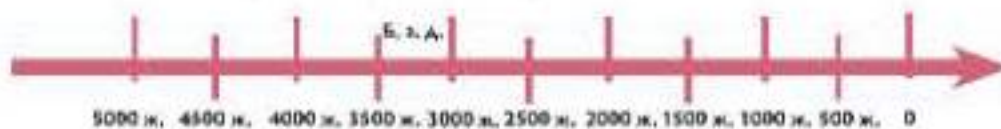
Бұл сабақта сендер:

- Үндістанның ежелгі өркениеттерінің ерекшелігін зерттейсіңдер;
- тарихи деректердің мазмұнын түсіндіресіңдер;
- Мохенджо-Даро қаласының жойылып кету себептерін анықтайсыңдар.

**ари
санскрит
ведалар**

Өзен алақтарындағы өркениеттер

Уақыт сызығы

Уақыт сызығынан көрсетіңдер

Картаны пайдаланып, Үнді аңғарындағы өркениеттердің қалыптасу мерзімін уақыт сызығында көрсетіңдер. Осы уақытта тағы қандай өркениеттер болғанын естеріңе түсіріңдер.

ЕЖЕЛГІ ҮНДІСТАН

Азияның оңтүстігінде Үндістан түбегі орналасқан. Бұл жерде екі ірі өзен: Үнді және Ганг ағып өтеді. Б.з.д. III мыңжылдықтың ортасында Үнді өзенінің аңғарында ерекше Үнді өркениеті қалыптасты. Бұл жерді қола өңдеуді игерген, қолөнердің көптеген түрлерін меңгерген, жазуы бар және әсем қалалар тұрғызған халық мекен етті. Үнді аңғарының тұрғындарының басты кәсібі егіншілік пен мал шаруашылығы болған.

Мохенджо-Даро қаласының қалпына келтірілуі

ҮНДІ ӨРКЕНИЕТІНІҢ ТАҒДЫРЫ ҚАНДАЙ БОЛДЫ?

Археологтар Хараппа және Мохенджо-Даро қалаларының орындарын көп зерттеген. Сол заманда Мохенджо-Даро ең ірі қалалардың бірі болған. Қаланың орталығында билеушінің сарайы – алып қамал тұрды. Қамалдың сыртында кең әрі тура көшелері бар қала аудандары орналасты. Мохенджо-Даро қаласы орнындағы қазба жұмыстары кезінде жалпықалалық су құбырының жүйесі табылды. Қаланың орнынан ғалымдар көптеген тұрмыстық заттарды, еңбек құралдарын, әшекей бұйымдарын тапқан болатын.

Б.з.д. XVIII ғасырдың соңына таман ежелгі үнді қалалары құлдырауға ұшырады. Бұның себебі ретінде бірнеше болжам айтылады.

ҮНДІСТАНДАҒЫ АРИЙЛІК ТАЙПАЛАР

Б.з.д. II мыңжылдықтың екінші жартысында солтүстік-батыстан Үндістанның аумағына *арий* тайпалары басып кірді. Арийлердің келуі және олардың Үндістанда орнығуын *ведалық кезең* деп атайды. Сол кезде *санскрит* (арийлердің тілі) тілінде қасиетті кітаптар – *ведалар* құрастырылды. Кейіннен арийлер мен жергілікті тайпалар бір халық болып қалыптасты.

Мохенджо-Дароның жойылу себептері

1. Хараппа мәдениетін солтүстік-шығыстан келген көшпелі тайпалар жойды

2. Үнді ақхабындағы қалалар табиғи апаттардан кейін өскіреп күйреді

3. Үнді аристері өсімдіктердің табиғи ресурстарды дұрыс пайдаланбауының салдарынан жойылып кетті

4. Үнді ақхабындағы қалалардың тұрғындары кең таралған індет салдарынан жойылып кетті

Болжам жасаңдар

Мохенджо-Даро тұрғындарының қырылуы

Мохенджо-Даро қаласының орнын қазған кезде археологтар шамамен суретте көрсетілгендей көрініске тап болды.

• Бұл сурет Хараппа өркениетінің жойылуына қатысты болжамдардың қайсысына дәлел болуы мүмкін?

§15

НЕЛІКТЕН ЕЖЕЛГІ ҮНДІСТАНДА ИНДУИЗМ
БУДДИЗМНЕН БАСЫМ БОЛДЫ?**Бұл сабақта сендер:**

- Брахмандар, кшатрийлер, вайшьилер, шудралар туралы білесіңдер;
- касталық жүйенің ерекшеліктерін зерттейсіңдер;
- индуизм мен буддизмнің айырмашылығын түсінесіңдер;
- индуизм мен буддизмнің қоғамдағы ықпалын дәлелдейсіңдер.

реинкарнация
карма
каста
нирвана

Үнді қызы

- Брахман құдайы бейнеленген сурет бойынша 3 сұрақ құрастырыңдар.

Брахма құдайы

ИНДУИЗМ ДЕГЕНІМІЗ НЕ?

Б.з.д. VI–II ғасырларда үнділер брахманизм дінін ұстанды. Басты құдайларын Брахма, Шива және Вишну деп атады. Брахма – бүкіл әлем мен тәртіпті жаратушы. Шива – табиғаттың қиратушы күштерінің иесі, ал Вишну – адамзат өмірін жаратушы және оны қорғаушы құдай деп саналады.

Брахманизмнің дамуы индуизмнің қалыптасуына негіз болды. Индуизмде бұрынғы құдайлар сақталды, бірақ индуизм жанның бір денеден екіншісіне көшуі – **реинкарнацияны** мойындайды. Адамның келесі өмірде кімге айналуы оның қазіргі өмірдегі іс-әрекетіне байланысты. Бұл заң **карма** деп аталады. Индуизм дінін ұстанушылар сиыр, жылан сияқты қасиетті жануарларға табынған және Ганг өзенін қасиетті деп санаған.

КАСТАЛЫҚ ЖҮЙЕ

Брахма адамдарды үш топқа бөлді. Мұндай топтарды **каста** деп атайды. Әрбір кастаны ол өзінің дене мүшесінен жаратты. Барлық адамдар тумысынан өзінің ата-бабасының кастасына жатқызылатын. Бір кастадан екінші кастаға ауысуға тыйым салынды. Үнділердің касталарға бөлінуі теңсіздіктің шығуына алып келді.

Брахма және касталар

БУДДА ДЕГЕН КІМ

Б.з.д. VI ғ. Үндістанда буддизм қалыптасты. Бұл діннің негізін қалаушы – Сиддхартха Гаутама. Гаутаманың түсінігі бойынша, бақытсыздық – адамның тілектерінен туындайды. Егер адам өз тілек-ықыласын жеңетін болса, онда ол рақатқа бөленіп, шексіз тыныштық жағдайына – **нирванаға** қол жеткізеді. Гаутаманы ел Будда, яғни «жарық сәулелі, таза» деп атай бастады.

Буддизмнің қасиетті кітабы – Трипитака. Буддизм әлемнің көптеген елдеріне кең тарала бастады. Ал Үндістанның өзінде негізгі дін ретінде индуизм сақталған.

АШОКА ПАТШАНЫҢ ТАЛПЫНЫСЫ

Б.з.д. III ғ. Ашока патша буддизмді қабылдады. Ол буддизмді халықты біріктіру үшін қолданғысы келді. Патша пұтқа табынушылар үшін ғибадатханалар мен монастырьлар салдырды. Брахмандар патшаның қарсыластарына айналды. Олар касталық жүйені сақтауға талпынды. Нәтижесінде Ашока қайтыс болғаннан кейін оның мемлекеті: батыс және шығыс бөліктерге бөлініп кетті.

Сәйкестендіріңдер

• Төменде келтірілген касталарды сипаттайтын сын есімдерді сәйкестендіріңдер: бағынушы, сауатты, қызмет етуші, ауқатты, билеп төстеуші, құқықсыз, қорғалмақ, діншіл, бұйрық беруші, кедей.

Будда өз шәкірттерімен бірге

Ойланыңдар

«Адамды оның туған ортасы емес, іс-әрекеті төменгі кастаның мүшесіне немесе брахманға айналдырады», (Будданың айтқандарынан).

• Будданың бұл пікірі индуизмнің қандай басты белгісіне қайшы болып саналады?

§16

ЕЖЕЛГІ САУДА ОРТАЛЫҒЫ РЕТІНДЕ
ҮНДІСТАННЫҢ РӨЛІ ҚАНШАЛЫҚТЫ
МАҢЫЗДЫ БОЛДЫ?

Бұл сабақта сендер:

- ежелгі үнділердің шаруашылығын сипаттайсыңдар;
- ежелгі үнділердің саудасы мен керуен жолдарының бағыттарын анықтайсыңдар;
- ғылымның дамуына шаруашылық пен сауданың ықпалын түсіндіресіңдер.

зебу
дәмдеуіш
каботаждық сауда
эпалон

Дони – ежелгі үнді каботаждық кемесі

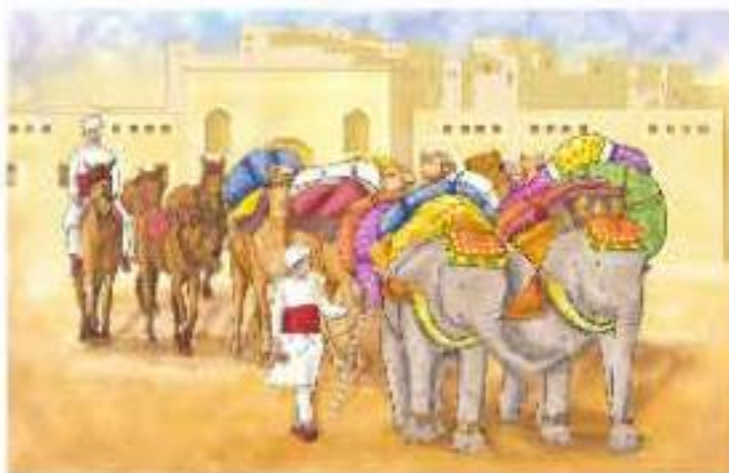
ҮНДІЛЕР НЕ ӨСІРДІ ЖӘНЕ ӨНДІРДІ?

Б.з.д. II мыңжылдықтың соңында Үндістан халқы бірте-бірте қоладан темір өндіруге көше бастады. Олар өндіретін өнім мөлшері арта түсті. Үнді мен Ганг өзендерінің аңғарларында егіншілік, мал шаруашылығы мен қолөнер дамыды. Шаруалар күріш, бидай, арпа, мақта, күнжіт пен т.б. егіп, мол өнім алды. Малшылар сиыр, **зебу** (бұқаның түрі), жылқы мен қой өсірді. Қолөнершілер кен ісінде, тоқымашылықта, сондай-ақ асыл тастарды, сүйекті, ағашты өңдеуде жоғары деңгейлі шеберлікке көтерілді. Олар зергерлік бұйымдар, бағалы маталар дайындап, заттар мен **дәмдеуіштерді** өндірген.

Елестетіп көріңдер

Өздеріңді көпес ретінде елестетіңдер. Жұптасып, сұрақтарды талқылаңдар.

- Басқа елдерге сату үшін қандай тауар апаратын едіңдер?
- Үнді тауарларын сату үшін қандай мемлекеттерге баратын едіңдер?

Үнді сауда керуені

Кескін картаға сауда бағыттарын енгізіңдер.

- Үнді тауарларының басқа елдерге тасымалдануының қандай тиімді бағдары болды?
- Бұл бағдар қандай географиялық аймақтар арқылы өтті?

ҮНДІЛЕР КІМДЕРМЕН САУДА ЖҮРГІЗДІ?

Сыртқы сауда бірқатар елдермен: батыста – Египет және Месопотамиямен, шығыста – Қытай және Оңтүстік-Шығыс Азиямен, солтүстікте – Иран және Орта Азиямен жүргізілді. Негізінен керуен саудасы және **каботаждық** (жағалау) сауда дамыды.

Ойланыңдар

Сауда ісін сәтті жүргізу үшін ежелгі үнді көпесі қандай ғылыми білімдерге ие болуы тиіс?

Үнді саудагерлері

Таразы және оның тастары

Рефлексия

Сингх саудагерінің алыс саяхаттан үйіне оралғанын көз алдарыңа елестетіңдер. Ол өз туыстары мен достарына қандай жаңалықтар айтуы мүмкін?

Жасап көріңдер

Ежелгі Үндістанда саудагерлер салмақты және арақашықтықты өлшеу үшін жеке өлшем бірліктерін пайдаланған. Біз қазір метрлік жүйені қолданамыз. Салмақ пен қашықтықты өлшейтін өздеріңнің жеке жүйелеріңді құрастырып көріңдер. **Эталон** ретінде кез келген мөлшерді алуға болады. Бірақ бір ережені ұстаныңдар: сендердің эталондарың қолданысқа ену үшін қарапайым әрі барлық адамдарға түсінікті болуы қажет.

§17

ЕЖЕЛГІ ҮНДІСТАНДА ҒЫЛЫМИ БІЛІМДЕР ҚАНШАЛЫҚТЫ ДАМЫДЫ?

Бұл сабақта сендер:

- тарихи картамен жұмыс істейсіңдер;
- шаруашылық пен ғылымның дамуы арасындағы өзара байланысты зерттейсіңдер;
- Ежелгі Үндістандағы ғылыми ілімдердің даму деңгейін анықтайсыңдар.

**әулет
болат
әурведа**

ГУПТА ИМПЕРИЯСЫ

Маурия **әулетінің** орнын IV ғ. Гупта әулеті басты. Әулет дегеніміз – бір тектен шыққан билеушілер. Гупта әулеті Үндістанның солтүстігіндегі барлық мемлекеттерді біріктірді.

Осы әулеттен шыққан II Чандрагупта көрші мемлекеттермен жүргізген соғыстарымен әйгілі болды. Жаулап алынған халықтар оған алым-салық төлеген. Алайда V ғасырда Үндістанға Орта Азиядан көшпелі ғұн тайпаларының бір бөлігі (эфталиттер, «ақ ғұндар») баса көктеп кірді. Империяның құлдырау кезеңі басталып, VI ғ. басында мемлекет ыдырады.

Үндістан табиғатын сипаттаңдар

Гупта империясы

Картадан Үндістанның егіншілікпен айналысуға қолайлы аймақтарын көрсетіңдер.

«Гупта империясы» атты картаға назар аударып, сұрақтарға жауап беріңдер:

- Неліктен II Чандрагупта Үндістанның солтүстік аумағын жаулап алуға ұмтылды?
- Гупта империясының экономикалық орлеу себебі неде?

ГУПТА МЕМЛЕКЕТІНІҢ ШАРУАШЫЛЫҒЫ

Гупта империясы тұсында шаруашылық пен қолөнердің дамуы жалғасын тапты. Үнді егіншілері жерді тыңайтуды үйреніп, орманды жерлерді егін алқаптарына айналдырды. Жер өңдеушілер жылына 2–3 рет өнім алатын. Олар жасымық, пияз, қияр, асқабақ, бұрыш пен дәмдеуіштер өсірді.

Үнді тоқымашылары жібек мата тоқыды. Әсіресе, үнді кеншілерінің темірден және болаттан жасалған бұйымдары ерекше бағаланды. **Болат** – темірге басқа қоспалар қосу нәтижесінде алынған берік құйма. Тастан зәулім сарайлар мен ғибадатханалар салынды.

Ойланыңдар
Суреттерге назар аударыңдар.

Жер өңдеушілер

Құрылысшылар

Ұсталар

ЕЖЕЛГІ ҮНДІЛЕР ҚАНДАЙ БІЛІМДІ МЕҢГЕРДІ?

Астрономдардың Жер шар тәрізді екеніне көздері жетті.

Математиктер ондық санау жүйесін ойлап тапты. Біз араб сандары деп атайтын сандар үнді сандары болып есептеледі. Арабтар оларды үнділерден үйренді. Үнді математиктері нөл санын енгізді және *пи* санының анағұрлым нақты мәнін анықтады.

Үнді емшілері дәрілік өсімдіктер мен хирургиялық құралдарды пайдаланып, науқастарды емдей алатын. Медицина жөніндегі білімді **аюрведа**, яғни «ұзақ өмір сүру туралы ғылым» деп атады.

Ежелгі өркениеттердің ғылыми білімдері

Естеріңе түсіріңдер

- Сызбада көрсетілген елдердің тұрғындары қандай білімді меңгерді?
- Аталған білімдердің қайсысын біз қазіргі күні қолданамыз?

Бұл тарауда сендер:

- үнді өркениетінің қалыптасу тарихымен таныстыңдар;
- Хараппа мәдениетінің жойылу себептерін анықтадыңдар;
- ежелгі Мохенджо-Даро қаласында болған оқиғалар бойынша өз болжамдарыңды талқыладыңдар;
- Ежелгі Үндістан тарихына арий тайпасының тигізген ықпалы жөнінде қорытынды жасадыңдар;
- үнділердің ежелгі діни наным-сенімдерінің ерекшеліктерін сипаттадыңдар;
- «каста», «варна», «реинкарнация», «карма», «нирвана» ұғымдарын қолдануды үйрендіңдер;
- ежелгі үнді қоғамының касталарға бөліну себепін анықтадыңдар;
- Гаутаманың кім екенін және оны не себепті «жарық сәулелі, таза» деп атағанын түсіндірдіңдер;
- Ашоканың кім болғанын және оның не себепті буддизм дінінің таралуына қолдау көрсеткенін анықтадыңдар;
- Ежелгі Үндістандағы шаруашылық пен қолөнердің ерекшеліктерін, егіншілердің қандай мәдени дақылдарды өсіріп, өндіргеніне сипаттама бердіңдер;
- не себепті Үндістан ежелгі дүние саудасында маңызды рөл атқарғаны туралы болжамдар келтірдіңдер;
- Гупта империясының қашан және қайда құрылғанын, Чандрагуптаның кім болғанын анықтадыңдар;
- ежелгі үнді қолөнершілері қандай білімдерге ие болғанын, үнді математиктері, астрономдары, дәрігерлері қандай жаңалықтар ашқанын анықтадыңдар.

Өздеріңді тексеріңдер

Кестелерді толтырыңдар.

Ежелгі Үндістан мемлекеттері

Атауы	Билік құрған уақыт	Билеушілері
	б.з.д. III м.ж. – б.з.д. XXIII ғ.	
Маурья мемлекеті	II Чандрагупта	

Ежелгі Үндістанның шаруашылығы мен қоғамдық өмірі

Негізгі кәсібі	Мемлекеттік құрылысы	Қоғамдық қатынастары

6

Ежелгі Қытай

СЕНДЕР ҮЙРЕНЕСІҢДЕР

Үндістаннан солтүстік-шығысқа қарай жалғасатын сапарымыз өте ауыр. Себебі жол қиын әрі аяқ баспас Тибет арқылы өтеді. Сол себептен бізге үнді көпесіне қосылып, Үндіқытай түбегінің жағалауын кемемен айналып өтіп, «Аспан асты елі» – Қытай жеріне жетеміз. Қытайлықтар өз елін осылай атайды, себебі олар ертеден Аспанға табынған. Бұл мемлекет – ғажап та ғылыми маңызы зор тарихи ескерткіштерге толы аймақ.

Тарауды зерттеп, сендер ежелгі қытайлықтардың даналығын танысыңдар. Неліктен конфуцийшілдер мен даосистердің өзара дауласатынын және легистер деген кім екенін білетін боласыңдар.

Сендер Қытай жерінде алғашқы мемлекеттің қалыптасуы және оның тұңғыш императоры туралы білетін боласыңдар. Бірегей археологиялық жәдігерлерді талдай отырып, император Цинь Шихуандидің ұлы құпиясының сырын білесіңдер. Сендер «жеңілмейтін» терракота әскерінің жауынгерлерімен танысасыңдар.

Әйгілі Ұлы Қытай қорғанының құрылысы Цинь Шихундидің есімімен байланысты. Қорғанның ұзындығы соншалықты алып та көлемді – ол тарыштан да көрінеді.

Сонымен қатар сендер ежелгі қытайлықтардың өте маңызды ғылыми білімдері мен өнертабыстары туралы білетін боласыңдар. Ежелгі заманда көптеген пайдалы және қажетті заттардың, мысалы, қағаз бен тұсбағдардың (компас) ойлап табылуы таңғалдырады.

Ойланып көріңдер

- Сендер ежелгі Қытай туралы не білесіңдер?
- Ежелгі Қытайдың қандай сәулет ескерткіштері белгілі?
- Ұлы Жібек жолының Қытай тарихымен байланысы бар ма?

§18

ЕЖЕЛГІ ҚЫТАЙ ОЙШЫЛДАРЫ НЕНІ ҮЙРЕТТІ?

Бұл сабақта сендер:

- конфуцийшілдік пен даосизмді бір-бірінен ажыратуды үйренесіңдер;
- «легизм» ұғымына түсіндірме бересіңдер;
- діннің қоғам өміріне тигізетін ықпалын сипаттайсыңдар.

конфуцийшілдік
даосизм
легизм

Конфуций – ежелгі қытай данышпаны

КОНФУЦИЙШІЛДІК

Ежелгі Қытайдың әйгілі данышпаны Конфуций б.з.д. VI–V ғғ. өмір сүрген. Ол мінсіз қоғамдағы адамның өмір сүру ережелерін жасады. Көне қытай данасының көзқарасы бойынша, мемлекеттегі билік императорға тиесілі болуы тиіс, себебі ол «Көктің ұлы» болып саналады. Барлық халық оған бағынуға және оны әкесіндей құрметтеуге міндетті. Конфуцийдің айтуы бойынша:

«Билеуші – билеуші, азамат – азамат, әкесі – әке, ал баласы – бала болуы керек».

Суреттердің мәнін ашып әңгімелеңдер.

1.

2.

3.

4.

- Балалар қандай қайырымды істер жасай алады?
- Бұл суреттер неге үйретеді?
- Бұл суреттерді Конфуцийдің ілімімен қалай байланыстыруға болады?

Конфуцийдің іліміне сәйкес, мемлекет – бұл үлкен отбасы. Император қарамағындағы адамдарға балалары сияқты қамқор болуы тиіс, ал оған бағыныштылар оны әкесіндей құрметтеп, бағынуы қажет.

Кейіннен Конфуцийдің ілімі діни сипатқа ие болып **конфуцийшілдікке** айналды.

ДАОСИЗМ

Ежелгі Қытай ойшылы, б.з.д. VI–V ғғ. өмір сүрген Лао-цзы адам мен табиғаттың үйлесімділігін насихаттады. Оның ілімі **даосизм** деп аталды. «Дао» – «жол», яғни «табиғат заңдарын сақтау» деген мағынаны білдіреді. Данышпан қоғамға заң, тіпті билеуші де қажет емес деп есептеген. «Әрбір адам ар-ұят заңы бойынша өмір сүруі керек, сонда тәртіп болады», – деп ойлады Лао-цзы. Уақыт өте даосизм діни ілімге айналды.

ЛЕГИЗМ

Б.з.д. IV–III ғғ. Қытайда тағы бір философиялық ілім – **легизм** қалыптасты. Бұл ілімнің негізін қалаушылардың бірі – Шан Ян. Оның пайымдауынша, барлық адамдар император мен заңдарға бағынуы тиіс. Мінсіз қоғамға қол жеткізу үшін ортақ заң орнатып, қоғамдағы өзін-өзі басқару жүйесін жою қажет. Заң бұзушылық қатаң түрде айыпталып, жазаға тартылуы қажет. Легистердің айтуынша, «Халық биліктен қуатты болған жағдайда – мемлекет әлсіз болады, ал билік халықтан қуатты болса – онда әскері мықты болады».

Лао-цзы – даосизмнің негізін қалаушы

Сөйлемді аяқтаңдар.

Қытай ойшылдарының нақыл сөздерін аяқтаңдар.

- Ұлы адам барлық ісін шындыққа сай орындайды, бірақ...
- Егер билеуші ата-анасын құрметтесе, онда...
- Қайырымды билік етудің құпиясы: билеуші тек билеуші болса, оның қарамағындағылары...
- Заңдар мен бұйрықтар көбейген кезде, ... арта түседі.
- Егер сарай салтанатты болса, онда...
- Тәртіп үстемдік ететін мемлекетте ... болады.

Бұл тұжырымдардың қайсысы екі қытай ойшылының біріне тиесілі деп ойлайсыңдар?

Ойланыңдар

- Конфуцийшілдік, даосизм, легизм ілімдерінің басты идеясын бір сөйлеммен тұжырымдаңдар.

§19

ТЕРРАКОТА ӘСКЕРІ ЕЖЕЛГІ ҚЫТАЙ ТУРАЛЫ
ҚАНДАЙ АҚПАРАТ БЕРЕДІ?

Бұл сабақта сендер:

- Ежелгі Қытайды сипаттау үшін заттай деректерді зерделейсіңдер;
- Цинь империясы қалай басқарылғанын түсіндіресіңдер;
- Цинь Шихуанди императордың қызметін сипаттайсыңдар.

*император
терракота
билеушінің өкілі*

Терракота әскері

Терракота жауынгері

Үнсіз күзетшілер
Суреттерге назар аударыңдар.

Неліктен терракота жауынгерлері жер астына жерленді?

- *Терракота* әскері қандай мақсатта жасалуы мүмкін?
- Фотосуреттер бойынша «Кім?», «Қашан?», «Неліктен?», «Қандай мақсатта?» деген сөздерден басталатын сұрақтар құрастырыңдар.

Болжам жасаңдар

Қазба жұмыстары барысында табылған терракота әскерінің суреттерін қарастырыңдар. Неліктен жауынгерлердің шаш үлгілері мен баскиімдері әртүрлі жасалған?

Терракота жауынгері мүсіндерінің фрагменттері

ЦИНЬ ИМПЕРИЯСЫ

Б.з.д. VIII ғ. Қытай жерінде жүзден аса тәуелсіз мемлекет билік құрды. Олар өзара соғыс жүргізді. Бұл соғыстың нәтижесінде ең қуатты жеті патшалық қана Қытайды билей бастады. Қытай тарихында бұл кезең «соғысушы жеті патшалық» деген атауға ие болды.

Б.з.д. III ғ. Ин Чженнің басқаруымен Цинь патшалығының үстемдігі арта түсті. Ол қалған алты патшалықты өз қарамағына бағындырды. Осылайша б.з.д. 221 ж. Қытай біртұтас мемлекетке біріктірілді. Ин Чжен *император* титулына және Цинь Шихуанди, яғни «тұңғыш Цинь императоры» атағына ие болды. Мемлекеттің астанасы болып Сяньян қаласы жарияланды.

ТҰҢҒЫШ ИМПЕРАТОР

Цинь Шихуанди елде қатал заңдар жариялап, салықтарды көбейтті. Ол өлең шығаруға және аңыз әңгімелер айтуға тыйым салды. Оның бұйрығы бойынша, ғылыми және діни кітаптардан басқа барлық кітаптар өртелді. Императорға қарсы бүлік бастау мен қастандық ұйымдастырудың алдын алу үшін елордаға аманатқа ақсүйектер отбасыларының мүшелері әкелінді. Заңды сақтамағаны, бұзғаны немесе оған бағынбағаны үшін адамдар құлға айналдырылды. Құлдар ең ауыр жұмыстарға: қамалдар құрылысы, каналдар және кен ошағын қазу жұмыстарына жегілді.

Ұлан-байтақ империя облыстарға бөлінді және оларды *билеушінің өкілдері басқарды*. Оларды император тағайындады. Патша өкілдері салық жинады, тәртіпті бақылады.

Император ортақ салмақ пен ұзындық өлшемдерін, ақша бірлігін енгізді. Цинь Шихуанди алып құрылыстар, жол тораптары мен суару каналдарын салу үшін мол қаражат жұмсады. Императордың қай жерде екені туралы ешкім хабардар болмауы үшін 37 сарай салынды.

Цинь Шихуанди өзіне қарсы шыққандарды және Конфуцийдің ізбасарларын, бірқатар ойшыл даналарды қатал жазалауға бұйрық берді.

ХАНЬ ӘУЛЕТІ БИЛІГІНІҢ БАСЫ

Қытайдың тұңғыш императоры 48 жасында кенеттен дүние салады. Оның бастауымен құрылған Цинь империясы бар-жоғы 14 жыл өмір сүріп, күйреуге ұшырады. Император қайтыс болғаннан кейін елде мемлекеттік заңдарды жеңілдету талабын қойған қаланың кедей және ауқатты тұрғындары қатысқан көтеріліс болды. Императордың мұрагері тақтан тайдырылып, Лю Бан жаңа император болып тағайындалды. Б.з.д. 206 ж. Лю Бан өзін жаңа Хань әулетінің негізін қалаушы деп жариялады.

Император Цинь Шихуанди

**«Жақсы» немесе
«жаман»**

Цинь Шихуанди билігіне сипаттама беріңдер.

Анықтаңдар

Цинь империясының күйреуінің 4 - 5 себептерін анықтаңдар.

Анықтаңдар

Цинь Шихуанди өз империясының солтүстік-батыс шеғарасын көшпелі гүн тайпаларынан қорғау үшін Ұлы қорғанды салуға бұйрық береді. Оның құрылысында он жылға жуық уақыт бойы екі миллионнан аса адам еңбек етті. Құрылысқа көбінесе құлдар, жер өңдеушілер, түрлі қылмыс үшін жазаланған адамдар тартылды. Қорғанның биіктігі 10 метрге дейін жетті, ені 4–5 метр, ал ұзындығы 4000 шақырымнан асты.

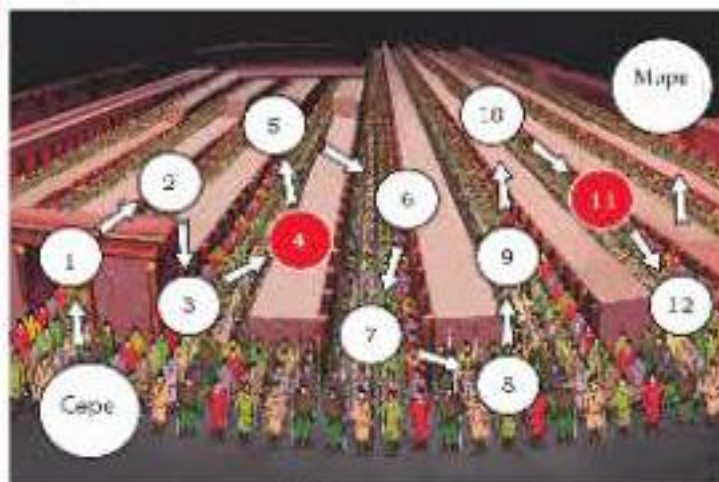
- Сендер қалай ойлайсыңдар, неліктен Ұлы Қытай қорғанын «әлемдегі ең ұзын зират» деп атайды?

Терракота әскерінің қолбасшысы

ТАҢҒАЛАРЛЫҚ ОЛЖА

1974 ж. Сиань қаласының маңында тұратын бір шаруа құдық қазып жатып, күйдірілген сазбалшықтан жасалған көптеген бұйым тауып алады. Кейін осы жерде археологиялық қазба жұмыстары жүргізілді. Қазба жұмыстары бүгінгі күнге дейін жүргізілуде. Қазіргі кезде археологтар сазбалшықтан жасалған 8099 жауынгер мен аттың мүсіндерін тапты. Мүсіндер бір жарым шақырымдай жер аралығында үш қатарға тұрғызылған. Бұл таңғажайып жерлеу орны Қытай императоры Цинь Шихуанди мазарының маңында орналасқан. Археологтар бұл ескерткішті «терракота әскері» деп атайды, себебі барлық мүсіндер күйдірілген сазбалшықтан – терракотадан жасалған.

Ойын алаңы

Арбалет

Мәңгі күзетшілер

1. Терракота әскері кімді күзетіп, арғы дүниеге шығарып салуы тиіс болды?
2. Жерлеу орнынан қанша терракота жауынгері табылды?
3. Терракота жауынгерлері бір-біріне ұқсамайды. Барлығының бет-әлпеті әртүрлі. Бұдан қандай қорытынды шығаруға болады?
4. Неліктен жылқылардың мүсіні жауынгерлердің мүсінінің қасына орналастырылған?
5. Мүсінге қарап терракота жауынгерінің әскери атағын қалай анықтауға болады?
6. Терракота жауынгерлерінің өзі атылатын қаруы қалай аталады?
7. Жауынгерлердің мүсіндері ашық түсті бояулармен боялған. Сендер қалай ойлайсындар, ежелгі қытай суретшілері бояуларды неден жасаған?
8. Молада жауынгерлердің мүсіндерімен бірге жүк арбасы мен қос дөңгелекті әскери арбалар да табылды. Олар не үшін керек болды?
9. Терракота әскері тағы қандай қарулармен жарақталған?
10. Не себепті терракота әскері тарихшы ғалымдардың қызығушылығын тудырады?

Қолбасшының жүк арбасы

§20

ЕЖЕЛГІ ҚЫТАЙДЫҢ ҚАНДАЙ ҒЫЛЫМИ АШЫЛУЛАРЫ БҮГІНГІ КҮНГЕ ДЕЙІН ЖЕТТІ?

Бұл сабақта сендер:

- Ежелгі Қытайдағы ғылыми білімдердің дамуына сипаттама бересіңдер;
- ғылым мен шаруашылық іс-әрекетінің өзара байланысын анықтайсыңдар;
- Ежелгі Қытайдағы ғылыми өнертабыстардың маңызын анықтайсыңдар.

**тұсбағдар
сейсмограф
инемен емдеу**

Ежелгі Қытай
өнертабысы

Болжам жасаңдар

Суретте бейнеленген құрылты қалай және қандай принцип бойынша жұмыс істейтінін болжаңдар.

АРИФМЕТИКА МЕН ГЕОМЕТРИЯ

Ежелгі Қытайдың ғылыми білімдері жоғары дәрежеде болды. Математика ғылымы биік деңгейде дамыды. Ежелгі қытайлықтар өздеріне дейінгі шығармалардың мәліметтерін пайдаланып, теріс сандардың амалын сипаттады. Бөлшектердің пропорциясы мен прогрессияның амалдарын қолдана алды.

Ежелгі қытайлықтар геометрия ілімінде фигуралар туралы білімдерін қолданып, оларға қатысты математикалық амалдарды шешті. Чжан Цянның «Тоғыз кітапты математика» еңбегі қолданбалы маңызы бар шығарма болып табылады. Бұл еңбек жер өлшеуіштердің, жұлдызнамашы-

лардың, шенеуніктердің және т.б. күнделікті қажетті оқу құралдарының біріне айналды. Шенеунік қызметіне ие болу үшін олар математика бойынша да емтихан тапсыруы керек еді.

АСТРОНОМИЯ

Ежелгі қытай жұлдызнамашылары жұлдызды аспанның картасын жасады. Онда 28 шоқжұлдыз көрсетіліп, аспан денелерінің қозғалысы және орын ауыстыруы алдын ала айтылды, Күн мен Айдың тұтылуы болжанды. Олар алғаш рет Күннің бетіндегі дақтарды бақылады. Сарай жанындағы жұлдызшылар ауқатты ақсүйектер үшін жұлдыз жорамалын

құрастырды. Ежелгі қытай жұлдызнамашыларының негізгі жетістігі – күн-ай күнтізбесін құрастыруы. Қытайлықтардың түсінігі бойынша, жыл 365 күннен және 12 айдан тұрады. Күнтізбе егін шаруашылығын жүргізуге бейімделді.

Ойланыңдар

Ежелгі қытайлықтардың ғылыми білімдері туралы мәліметті оқып болған соң, олардың осы білімдерін қандай салада қолдануы мүмкін екенін анықтаңдар.

МЕДИЦИНА

Ежелгі Қытайда медицина ілімі өте жоғары деңгейде дамыды. Ежелгі қытай дәрігерлері емдеудің түрлі әдістерін: **инемен емдеу**, жатыгулар, күйдіру әдістерін қолданды. Медицина бойынша көптеген трактаттар сақталып, бүгінге дейін жеткен. Сол трактаттарда ауру түрлері мен оларды емдеу тәсілдері сипатталған. Сонымен қатар онда екі жүзден аса дәрінің сипаттамасы да бар. Ауырсынуды басатын дәрілер кең қолданылды, хирургиялық ота үлгілері де белгілі болды. Қытайлықтар өсімдіктердің көптеген емдеу қасиеттерін ашты.

Бұл қызықты

Кунг-фу – ежелгі Қытайда Шаолинь монахтарының монастырьларға және кезбе монахтарға қауіп төндіріп, шабуыл жасайтын ұрылардан қорғану үшін ойлап тапқан жауынгерлік өнері. Монахтарға қару-жарақ ұстауға тыйым салынатын, сондықтан кунг-фу өнерінде шаруалардың еңбек құралдары қолданылған.

Сейсмограф,
реконструкциясы

Алғашқы қытай
қатазының үлгісі

Қытай жібек матасының
үлгісі

Өздеріңе мәлім ежелгі қытайлықтардың өнертабыстарын қоғам үшін маңыздылығы бойынша орналастырыңдар.

Рефлексия

Қоғам үшін ғылым мен техника дамуының маңызы жөнінде шағын әңгіме жазыңдар.

Бұл тарауда сендер:

- Қытайдың ежелгі философтары Конфуций мен Лао-цзы нені уағыздағанын білдіңдер;
- «легизм» ұғымы нені білдіретінін түсіндірдіңдер;
- ежелгі қытай ойшылдарының қандай ой-тұжырымдарын қазіргі күні қолдануға болатынын анықтадыңдар;
- өздеріңді археолог ретінде сезініп, Сиань қаласындағы терракота әскерінің археологиялық ескерткішін толыққанды зерделедіңдер;
- ежелгі қытайлықтардың діни наным-сенімінің ерекшеліктеріне түсіндірме бердіңдер;
- Қытайдың тұңғыш императоры Цинь Шихуандидің жүргізген саясатын сипаттадыңдар;
- Ұлы Қытай қорғанының «әлемдегі ең ұзын зират» деп аталу себебін анықтадыңдар;
- ежелгі Қытайдың арифметика мен геометрия, астрономия мен медицина салаларындағы ғылыми ілімдерінің дамуын сипаттадыңдар;
- Қытайдың маңызды: сейсмограф, қағаз, тұсбағдар, жібек матасына және, т.б. өнертабыстарына сипаттама бердіңдер;
- аталған өнертабыстардың қазіргі заман үшін маңызын айқындадыңдар;
- бұл өнертабыстардың қайсысы өте маңызды екенін анықтадыңдар.

Өздеріңді тексеріңдер

1-тапсырма. Томенде берілген Конфуцийдің тұжырымын оқыңдар. Сендер оны қалай түсіндіре аласыңдар?

«Егер адамдар билеушісіз қалатын болса, онда бүлік басталады. Сондықтан да Аспан қажетті уақытта билеуші бола алатын жоғары саналы адамды жаратады».

2-тапсырма. Кестелерді толтырыңдар.

Ежелгі Қытай мемлекеті

Атауы	Өмір сүрген кезеңі	Билеушілері

Қытайдың қоғамдық және шаруашылық өмірі

Негізгі кәсібі	Мемлекеттік құрылысы	Қоғамдық қатынастар

7

Ежелгі Грекия

СЕНДЕР ҮЙРЕНЕСІҢДЕР

Сендер ұлы өркениеттердің бірі – Ежелгі Грекияны зерттеуді бастайсыңдар. Ежелгі гректер өз елін Эллада, ал өздерін эллиндіктер деп атаған. Ежелгі Грекияның тарихы бірнеше кезеңге бөлінеді. Әрбір кезең болашақ ұрпақ үшін көптеген тарихи ескерткіш қалдырған.

Ежелгі грек өркениеті крит-микендік кезеңінен басталады. Бұл кезеңді зерттеу барысында сендер ежелгі грек мифтерімен танысасыңдар. Сендер мифтердің тарихты зерттеуге қалай көмектесетінін зерттейтін боласыңдар. Археологтармен бірге ежелгі қалалардың қираған орындарын және айбарлы сәулет ескерткіштерін зерттейсіңдер. Әйгілі жыршы-ақын Гомердің әлемге танымал «Илиада» мен «Одиссея» поэмалары Ежелгі Грекия мәдениетінің дамуы жоғары дәрежеде болғанын дәлелдейді.

Грек мәдениетінің гүлдену кезеңі қала-мемлекеттер – полистердің өмір сүру уақытымен сәйкес келеді. Полистер дербес ішкі және сыртқы саясат жүргізді. Олар өзара және көрші мемлекеттермен тығыз қарым-қатынас орнатты. Кей кезде полистер ортақ жауға қарсы тойтарыс беру үшін бірігетін.

Тарауды зерттеу барысында күнделікті өмірде қолданылатын көптеген сөздердің ежелгі грек тілінен шыққанын білетін боласыңдар.

Ойланып көріңдер

- Минотавр лабиринті қайда орналасқан?
- Ежелгі грек полистері – Афины мен Спарта туралы не білесіңдер?
- Неліктен Александр Македонский сақтардың жерлерін жаулап ала алмады?

Ежелгі Эллада әлемге әйгілі философтар мен даңқты әскери қолбасшыларды танытты. Ежелгі Грекияның бірегей мәдениеті мен оның ізін жалғастырған Ежелгі Римнің мәдениетін **антикалық мәдениет** деп атайды.

§21

ЕЖЕЛГІ ГРЕКИЯ ӨРКЕНИЕТІ БАСТАУЫН
ҚАЙДАН АЛАДЫ?

Бұл сабақта сендер:

- Ежелгі Грекияның өнерін сипаттайсыңдар;
- Ежелгі Грекия мифтерінің мәні мен ерекшеліктерін түсіндіресіңдер.

миф
лабиринт

Б.з.д. III мыңжылдықтан бастап, б.з. I ғасырына дейінгі кезде Оңтүстік Еуропадағы Балқан түбегінің жағалауында ұлы өркениеттердің бірі – Ежелгі Грекия кең қанат жайды. Оның тарихы бірнеше кезеңге бөлінеді. Ең ежелгісі – крит-микендік кезең. Бұл уақытта жоғары дәрежеде дамыған мәдениеті бар алғашқы мемлекеттер қалыптасты. Мәдениет бұл белгілі бір дәуірдегі халықтың жетістіктері болып саналады.

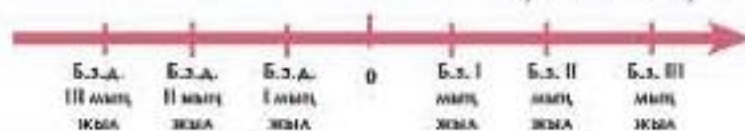
Крит пен Микены халқының әлем туралы түсініктерін біз олардың мифтерінен біле аламыз.

Қайда және қашан?

- Картадан Крит аралын көрсетіңдер.
- Картада қандай Крит қалалары берілген?
- Картадан Микены қаласын табыңдар.
- Уақыт сызығы бойынша ежелгі грек өркениетінің өмір сүрген кезеңін анықтаңдар.

Крит-микен өркениеті

Бұл қызықты

1900 жылы ағылшын археологі Артур Эванс Крит аралында қазба жұмыстары жүргізді. Кнос (Кносс) қаласы маңынан Минос патшаның сарайы табылды. Ежелгі гректер оны **лабиринт** деп атаған. **Лабиринт** – күрделі, адастырмалы шым-шытырық өтпелі жолдары бар ғимарат.

Б.з.д. XV ғасырда Крит аралында бой көтерген мемлекет әлсірей бастады. Ғалымдардың пікірі бойынша, мемлекет жанартау атқылау салдарынан әлсіреген. Бұдан басқа тағы бір пікір бар: Крит жеріне көрші тайпалар шабуыл жасаған делінеді. Кейін Крит мәдениетінің орнын микендік мәдениет ауыстырды. Бұл мәдениеттің орталығы ежелгі Микены қаласы болды. Қала төбеде орналасқан биік қамалмен қоршалған. Гректердің сенімі бойынша, бұл қамал қабырғаларын циклоптар, яғни жалғыз көзді дәулер салған. Микены қаласы орнындағы қазба жұмыстары барысында бұзылмай сақталған жерлеу орындары табылды. Онда алтыннан жасалған бірегей бұйымдар сақталған.

Микены мәдениетінің қазынасы

Микены алтыны

- Ежелгі Микены өнерін қалай сипаттай аласыңдар?

Тарихи тұлға

Гомер – шамамен б.з.д. VIII ғасырда өмір сүрген ежелгі грек ақыны, жыршы. Ақынның өмірбаяны туралы мәлімет сақталмаған. Гректер Гомерді зағип кезбе ақын ретінде таныған. Олар оны ұлы ақындардың бірі ретінде құрметтеген. Гомердің отаны атану құрметі үшін Грекияның жеті қаласы таласқан. Ақынның танымал шығармалары – «Илиада» мен «Одиссея». «Илиада» поэмасында Гомер алғаш рет Микены жөнінде сөз қозғайды және осы аймақты «алтынға мол» деп атаған. Ғалымдардың тұжырымынша, Гомер поэмаларының негізін Ежелгі Грекияның мифтері құрайды.

Мифті жалғастырыңдар

Аңыз бойынша, Криттің патшасы патшасы Минос еді. Ол өз мемлекетін қуатты теңіз державасына айналдыра алды. Бірақ Минос патшаның баласы Андрогей Афинада өтетін спорттық жарыстарға қатыспақын болды. Күшлі де етті жасөспірім афиналық атлеттермен күресте жеңіске жетті. Афина патшасы Эгей Андрогейді өлтіруді бұйырды. Сонды Минос патша...

Гомер

- Ежелгі грек мифтерінде батырлар қандай қасиеттерге ие болған?
- Мифтер тарихты зерттеуге қалай көмектеседі?

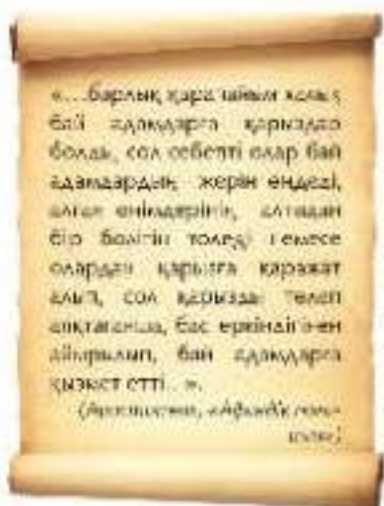
§22

НЕЛІКТЕН ЕЖЕЛГІ ГРЕКИЯНЫ
ДЕМОКРАТИЯНЫҢ ОТАНЫ ДЕП АТАЙДЫ?

Бұл сабақта сендер:

- демократия деген не екенін және оның пайда болуын түсіндіресіңдер;
- Ежелгі Грекияның қоғамдық құрылысына сипаттама бересіңдер.

полис
демократия
азамат
халық жиналысы
Бес жүздік кеңес
ареопага

ДЕМОКРАТИЯ – ХАЛЫҚ БИЛІГІ

Б.з.д. I мыңжылдықта Ежелгі Грекияда біртұтас мемлекет болған жоқ. Грекия өз алдына дербес шағын қала-мемлекеттерден – **полистерден** құралды. Мұндай полистердің бірі Афины қаласы болды. Афиныдағы билік аристократияның, яғни ақсүйектердің – қоғамның биік дәрежелі бөлігінің қолында болды. Аристократтар жекеменшікті иеленіп, білім алуға құқылы болды және мемлекетті басқару ісіне қатысатын. Қарапайым халық – демос ауыр жағдайда өмір сүрді.

Б.з.д. VI ғ. Афиныда демократия орнатылды. **Демократия** – мемлекетті халық (демос) басқаратын биліктің түрі. Демократияның негізін қалаушы Солон болатын. Солон – ежелгі грек данышпаны, атақты саясаткер, реформатор. Архонт (басқарушы) ретінде сайланған Солон борышқорлық құлдықты жойды. Ол мемлекеттік қаражаттың есебінен басқа елдерге құдыққа сатылған шаруаларды қайта сатып алды. Солон жер иеліктерінің көлемін шектеуді талап етті.

Афины алаңында

- Суретке назар аударыңдар. Өздеріңді осы адамдардың арасында жүргендей елестетіңдер. Олар не туралы сөз қозғауы мүмкін? Афины алаңында болсаңдар сендер не айтар едіңдер?

- Неліктен бүгінгі күнде әлемнің көптеген елдері демократияны таңдады?

АФИНЫДАҒЫ ӨМІР ҚАЛАЙ ӨЗГЕРДІ?

Афиныдағы биліктің ежелгі органы *ареопаг* болды. Алғаш құрылғанда оның құрамына тек аристократия ғана енетін. Олар қоғамның барлық маңызды мәселелерін өзара ақылдасып шешті.

Б.з.д. V–IV ғғ. Афиныда жоғарғы өкімет билігі *Халық жиналысы* қолына көшті. Ол айына төрт рет шақырылды. Халық жиналысына мемлекеттік мәселелерді шешуге *Бес жүздік кеңесі* көмектесті. Халық жиналысына тек *азаматтар* ғана қатысты. Азаматтардың қатарына ата-анасының екеуі де, яғни әкесі мен анасы афинылықтар болып саналатын Афины тұрғындары жатқызылды. Афины жеріне басқа аймақтардан қоныстанып келген адамдарды метектер деп атады. Олар азаматтардың құқықтарына ие бола алмады. Афиныдағы құқығы жоқ адамдар – құлдар болды.

Афины тұрғындары

Тарихи тұлға

Перикл (б.з.д. 494–429 жж.) – Афинының атақты мемлекет қайраткері. Оны бірінші стратег қызметіне он бес рет сайлаған. Оның тұсында Афины өзінің шарықтау шегіне жетіп, гүлденді.

Ойланыңдар

Солон

- Солонның реформасынан кейін афинылықтардың өмірі қалай өзгерді?
- Афины тұрғындарының жекелеген топтары қаншалықты еркіндікке ие болды?
- Бұл адамдарды сендер баспалдақ бойынша қалай орналастыра аласыңдар?

§23

ЕЖЕЛГІ СПАРТА АФИНЫДАН НЕСІМЕН
ЕРЕКШЕЛЕНДІ?

Бұл сабақта сендер:

- Афины мен Спартаның қалай басқарылғанын түсіндіресіңдер;
- афинылықтар мен спарталықтар өмірінің ерекшеліктерін салыстырасыңдар.

илоттар
перизктер
олигархия
герусия

СПАРТА ҚАЛАЙ ПАЙДА БОЛДЫ?

Б.з.д. VIII–VI ғғ. аралығында Ежелгі Грекия аумағында көптеген полистер құрылды. Олардың ішінде Афины мен Спартаның күш-қуаты мол болды.

Спарталықтардың ата-бабалары дорийліктер болған. Олар Грекияға Балқан түбегінің солтүстігінен қоныс аударып, Лакония өңіріне, Пелопоннес түбегіне орналасты. Спарталықтар жергілікті тайпаларды (ахейліктерді) бағынышты жұмысшыларға – **илоттарға** айналдырды.

СПАРТА ТҰРҒЫНДАРЫ

Спарта халқы спарталықтар, **перизктер** мен илоттар деген топтарға бөлінді. Перизктер еркі бар адамдар, бірақ спарталықтармен теңдей құқықтарға ие бола алмады. Олар қолөнермен және саудамен айналысты. Илоттар жер өңдеп, мал шаруашылығымен шұғылданды. Спарталықтар әскери іспен айналысты. Спартада ұлдарды жастайынан әскер ісіне дайындап, оларды қатал тәртіпке және төзімділікке үйретті.

Спарталықтардың асқан жауынгерлік табандылықтарының жарқын мысалына грек–парсы соғысы кезіндегі б.з.д. 480 жылы болған Фермопил шайқасы жатады. Гректер тар Фермопил өткелінде қорғаныс шебін құрып, парсы әскерлерінің шабуылын тежейді. Бірақ гректердің арасындағы бір сатқын парсыларға әскерлер орналасқан жерді айналып өтетін жолды көрсетіп береді. Парсы патшасы Ксеркс Фермопил қорғаушыларының тылына басып

Фермопил шайқасы

кіреді. Спарта патшасы Леонид спарталықтардан басқа әскерлерге кейін шегінуді бұйырады. Парсылар қоршауында қалған 300 спарталық соңғы әскер қалғанша ерлікпен шайқасады. Бұл ерлік тарихқа өзін-өзі құрбан етудің және жауынгерлік борышқа адал болудың жарқын мысалы ретінде енгізілді.

ПОЛИСТЕРДІ КІМ БАСҚАРДЫ?

Спартадағы жоғарғы өкімет билігі ретінде Халық жиналысы қызмет етті. Алайда, шын мәнінде, билік ықпалды адамдардың шағын тобының қолында болды. Биліктің мұндай түрі *олигархия* деп аталды. Спартаны басқару ісінде маңызды рөлді *герусия* атқарды. Оның құрамына алпыс жастан асқан ер адамдар ғана кірді. Ғалымдардың көзқарасы бойынша, мұның себебі спарталықтар алпысқа тек өте ақылды және күш-қуаты мол адам ғана жетеді деп ойлады. Спартадағы беделді алқалы орган – эфорлар коллегиясы болды. Эфорлар заңдардың сақталуын қадағалады және қызметтік тұлғалардың іс-әрекеттерін бақылады. Патшалар Халық жиналысының және герусияның шешімдеріне бағынды.

Афиндағы өмір

Спартадағы өмір

Бұл қызықты

Спартада өз ойыңды қысқа әрі нұсқа түрде жеткізу өнері қалыптасты. Мұндай тіл табысу лаконизм деп аталған.

Спартада кімдер тұрды?

- Спартадағы түрлі әлеуметтік топтардың өкілдері қалай өмір сүрді?
- Олардың арасындағы қарым-қатынас қандай болды?

Афины немесе Спарта?

- Суреттерді қарастырыңдар. Сендер қай қалада тұрар едіңдер: Афинда ма әлде Спартада ма?
- Афины мен Спартада балаларды қалай тәрбиелеген?

Афины мен Спартадағы билік қандай болды?

- Афины мен Спартаның басқару жүйелері несімен ерекшеленеді?

Тарихи тұлға

Ликург

Шамамен б.з.д. IX–VIII ғасырда Спартада Ликург есімді данышпан және атақты заңгер билікке араласты. Ликург спарталықтар үшін маңызды заңдар шығарған. Осы заңдармен Спарта халқы бірнеше ғасыр бойы өмір сүрді.

§24

НЕЛІКТЕН АЛЕКСАНДР МАКЕДОНСКИЙ
СКИФТЕРДІ БАҒЫНДЫРА АЛМАДЫ?

Бұл сабақта сендер:

- сақтардың Александр Македонскийға қарсы соғыста жеңіске жетуінің себептерін анықтайсыңдар;
- басқыншылық соғыстар мен империялардың пайда болуы мемлекеттердің шегараларын қалай өзгерткенін түсіндіресіңдер.

**фаланга
отар**

Скифтер деген кімдер?

- Суретке назар аударыңдар. Геродот «азиялық скифтер» деп кімдерді атағанын естеріңе түсіріңдер. Олар туралы не білесіңдер?

Ойланыңдар

Б.з.д. IX–II ғасырларда Грекияның солтүстігіндегі Балқан түбегінде Македония мемлекеті болған. Б.з.д. 336 ж. Македонияда билікке Александр Македонский келді. Александр көп жорықтар ұйымдастырған. Македония әскерінің екіпінді күші **фаланга** саналған. Фаланга – әскерлердің тығыз жиналма сапы. Ол Александрдың әкесі II Филипптің бастауымен құрылды. Александрдың жаулап алған жерлері **отарларға**, яғни тәуелді аумақтарға айналды.

Б.з.д. I мыңжылдықта қазіргі Қазақстан аумағында сақ тайпалары тұрған. Ежелгі грек деректерінде сақтарды скифтер деп атады. Қазақстан тарихы сабақтарында сендер сақтардың әлемді жаулап алушылардың бірі – Александр Македонскийге қалай тойтарыс бергені туралы таныстыңдар.

Сақ жауынгерлері

Македонияның астанасы Скопье қаласындағы Александр Македонскийдің ескерткіші

ҰЛЫ ҚОЛБАСШЫ

Александр Македонский (б.з.д. 356–323 жж.) көрнекті қолбасшы және билеуші ретінде танылды. Александрдың әкесі оның жақсы білім алуын қамтамасыз етті. Александр 13 жасқа толғанда, II Филипп оған ұстаз ретінде Аристотельді шақыртты. Атақты философ Александрды тамаша басқарушы ретінде тәрбиелеуге тырысты. Македонский жастайынан өзін мықты және қойған мақсаттарына жете алатын адам ретінде көрсете білді. Әкесінің көзі тірісінде-ақ Александр ұрыс майдандарында зор табыстарға қол жеткізген. Билікке келген соң, ол грек полистерінің көтерілістерін басып жаныштады. Көтерілісшілер биліктің ауысқанын пайдаланып, тәуелсіздікке қол жеткізуге талпынған.

Александр Македонский өмірінің 10 жылын (б.з.д. 334–325 жж.) әскери жорықтарға арнады. Ұлы қолбасшы Египетке, Алдыңғы Азияға, Орта Азияға, Солтүстік Үндістанға жорықтар жасады. Александр Македонский қайтыс болғаннан кейін оның державасы жойылып кетті. Алайда, ол жасаған жорықтардың нәтижесінде Еуразияның тарихындағы зор маңызы бар эллинизациялау үдерісі басталды. Жаулап алынған халықтар арасында Ежелгі Грекияның түрлі салалардағы жетістіктері кең таралды.

Бұл қызықты

Қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбайұлы «Ескендір» атты поэма жазған. Шығармада ол Александр Македонскийдің жорықтарының бірін сипаттаған.

«Мен өзгеміз ұстазыма алақан
кем ұрықтар ешесіне әкелген
өмір алсақ, ол Аристотельмен
өмірдей жақын өмір туралы
білме алдым».

«Талауда толып жатқан ел-
дер бар, ол мек әлі біреуін де
жаулап алған жартын».

Александр Македонскийдің
өз пікірлері

- Бұл ой-пікірлер бізге Александр Македонский туралы қандай дерек бере алады?
- Егер сендер Александрға кезіккен болсаңдар, оған қандай сұрақ қояр едіңдер?

106-беттегі картаны пайдаланып, Македонскийдің жорықтары туралы әңгімелеңдер.

- Александр Македонский әскерінің қозғалыс бағыттарын анықтаңдар.
- Картада көрсетілген оқиғалардың ретін анықтаңдар.
- «А. Македонский – империяның негізін қалаушы» деген тұжырымды дәлелдейтін кем дегенде үш дәйек келтіріңдер.
- Неліктен Александрдың өз әскерімен Сырдариядан әрі қарай жылжи алмағанын ойланып көріңдер.

Бұл тарауда сендер:

- Ежелгі Грекияның мифтерімен таныстыңдар;
- Ежелгі Грекия мифтерінің мәні мен ерекшеліктерін анықтадыңдар;
- уақыт сызығында ежелгі грек өркениетінің өмір сүрген уақытын белгіледіңдер;
- мифтер тарихты зерттеуге қалай көмектесетінін түсіндірдіңдер;
- ұсынылған деректерге сүйеніп, ежелгі Микенының өнерін сипаттадыңдар;
- «демократия» деген не екенін және оның қашан пайда болғанын түсіндірдіңдер;
- Ежелгі Грекияның қоғамдық құрылысына сипаттама бердіңдер;
- Афины мен Спартаның қалай басқарылғанын зерттедіңдер;
- афинылықтар мен спарталықтар өмірінің ерекшеліктерін салыстырдыңдар;
- Спартадағы түрлі әлеуметтік топ өкілдерінің өмір салтына сипаттама бердіңдер;
- ежелгі мемлекеттердің қатынастарын түсіндіру үшін «империя» ұғымын пайдаландыңдар;
- Александр Македонскиймен болған соғыста сақтардың жеңісінің себептерін естеріңе түсірдіңдер;
- басқыншылық соғыстар мен империялардың пайда болуы мемлекеттердің шегараларын қалай өзгерткенін түсіндірдіңдер.

Өздеріңді тексеріңдер

Ұғымдар мен олардың анықтамаларын сәйкестендіріңдер.

Ұғым	Анықтама
1. Лабиринт	А. Ежелгі Спартадағы ұлдар мен жасөспірімдерді тәрбиелеудің қатал жүйесінің мақсаты ержүрек әрі шыдамды жауынгерлер дайындау болатын.
2. Халық жиналысы	Ә. Ежелгі Грекиядағы мемлекеттік мектептердің бір түрі; мұнда оқытумен қатар дене шынықтыруға көп назар аударылған.
3. Демократия	Б. Алпыс жастан асқан ер адамдар ғана кіре алатын Спартадағы басқару органы.
4. Герусия	В. Лаконияның жергілікті халқы. Оларды жаулап алушылар, яғни спарталықтар құлдарға айналдырды.
5. Олигархия	Г. Күрделі, адастырмалы, шым-шытырық өтпелі жолдары бар ғимарат.
6. Илоттар	Д. Ықпалды адамдардың шағын тобының қолына шоғырланған, шым мәнінде билікке ие басқарудың түрі.
7. Спарталық тәрбие	Е. Ежелгі Афинадағы негізгі билік органы.
8. Пимнасий	Ж. Мемлекетті халық басқаратын биліктің түрі.

8

Ежелгі Грекия мәдениеті

СЕНДЕР ҮЙРЕНЕСІҢДЕР

Біз ежелгі грек мәдениетінің әлеміне саяхат жасауды бастаймыз. Бұл тарауда ежелгі ойшыл-философтармен танысатын боласыңдар. Сендер философтардың қоғамдағы мәселелерді шешу жолдарын қалай іздегенін зерттейсіңдер.

Әлем мәдениетінің бірегей игілігі – ежелгі грек мифтері болды. Мифтер – бұл батырлар мен тылсым күштерге ие болған тіршілік иелері, яғни құдайлар туралы айтылатын халық аңыздары. Ежелгі грек мифтерінің сюжеттері кейінгі заманның өнері мен әдеби шығармаларының негізі болды.

Құдайлар ежелгі гректердің санасында маңызды орын алатын. Гректер көптеген құдайларға табынатын. Әрбір құдай өз мәртебесіне және белгілі бір қызметке ие болды. Сендер ең негізгі ежелгі грек құдайларының есімдерін естіген болатысыңдар: Зевс, Посейдон, Аид, Гера, Афина, Аполлон. Ежелгі гректер құдайларды адамның кейпінде бейнелейтін. Мифтер оларды ақхөңіл, ақжарқын, кешірімді, әділетті, бірақ қатыгез, айлакер әрі мейірімсіз етіп суреттеді. Алайда ежелгі грек өнерінің өзегі құдайлар емес, адамдар болды.

Ойланып көріңдер

- Қалай ойлайсыңдар, философтарды қандай ойлар толғандырды?
- Ежелгі Грекияда өнердің қандай түрлері дамыды?
- Ежелгі Грекия мектептерінде балаларды неге үйретті?

Ежелгі гректер азамат тәрбиелеуге ерекше көңіл бөлетін. Ежелгі гректердің пайымдауы бойынша, адам ақыл-ойы жетік, өнегелі және дене дамуы жетілген болуы қажет. Ежелгі Грекия барша әлемге Олимпия ойындарын өткізу дәстүрін қалдырды. Бұл Грекияның ең мықты және шебер тұрғындарының спорттық жарысы болған. Олимпиадалық ойындар қазіргі кезде де өтеді. 1896 жылы олимпиадалық сайыстар қатарына жүгіру марафоны енгізілді. Грек-парсы соғысы кезінде (б.з.д. 500 – 449 жж.) Фидиппид есімді жас жауынгер Марафон шайқасында гректердің жеңісі туралы қуанышты хабарды тезірек жеткізуге асықты. Ол үшін Фидиппид тоқтамастан шамамен 42 км жүгіріп, Афинаға жеткен. Қуанышты хабарды жеткізе сала, көз жұмған. Бірақ оның ерлігі тарихта мәңгі сақталған.

§25

ЕЖЕЛГІ ГРЕК ФИЛОСОФТАРЫ МІНСІЗ ҚОҒАМДЫ ҚАЛАЙ ЕЛЕСТЕТТІ?

Бұл сабақта сендер:

- ежелгі философтардың көзқарастарын қарапайым түрде түсіндіресіңдер.

философ
мінсіз қоғам

Сократ

ФИЛОСОФТАР ДЕГЕН КІМДЕР?

Ежелгі заманнан бастап адамдар қоршаған әлем, қоғам туралы ойланды. Мұндай адамдарды Ежелгі Грекияда **философтар** – «даналықты жақтаушылар» деп атады. Философтар қоршаған орта мен құбылыстарға жүйелі түсініктеме беруге талпынды. Ежелгі Грекияның әлемге танылған философтары Сократ, Платон мен Аристотель болатын.

Афинының алғашқы философы Сократ осы қалада дүниеге келіп, қызмет етті. Ойшыл қала көшелері мен алаңдарында адамдармен кездесіп, сұхбаттасты. Өз сөздерінде Сократ афинылықтарды мейірімділікке және әділдікке шақырды. Ол адамның басты артықшылығы білімді болу деп есептеді.

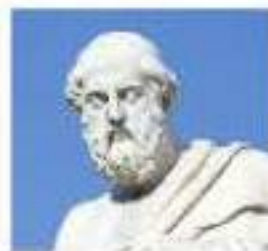
МІНСІЗ ҚОҒАМ ДЕГЕНІМІЗ НЕ?

Афины мен Спарта арасындағы бақталастық күшейіп, 431 жылы Пелопоннес соғысының басталуына әкелді. Соғыстың нәтижесінде полистік құрылыс құлдырап кетті. Сол себепті философ Платон **мінсіз қоғамның** өзіндік үлгісін құрастырды. Бұл әділеттілік пен бейбітшілік үстемдік ететін қоғам болатын. Оның түсінігі бойынша, билеуші әрі философ, әрі данышпан адам болуы тиіс. Сол кезде ғана ол әділетті билікке қол жеткізуге ұмтылады және осының нәтижесінде адамдардың өмірі де жақсарады деген қорытынды жасады.

Сократ не туралы сөз қозғады?

«Менің білетінім – ештеңе білмейтінім», – деп Сократ өзі туралы айтқан болатын. Ежелгі философ өз сөзінде қандай ой қозғады деп ойлайсыңдар?

Платон адамдарды қабілетіне қарай үш топқа бөлді. Данышпан (философтар) билеуші болуы керек. Ал ең батылдары мен күштілері (әскерилер) – күзетші; ақылды әрі адал адамдар егінші (диқан) және қолөнерші болуы тиіс. Олардың әрқайсысы мемлекетте тек өз ісімен айналысуы қажет.

Платон

Мінсіз қоғамның азаматы

- Платон мінсіз қоғам азаматына қажетті төрт негізгі қасиетті анықтап берді. Олар: даналық, ержүректілік, кішіпейілдік, әділдік. Бұл тізімді сендер қалай толықтыра аласыңдар?

«ҒЫЛЫМНЫҢ АТАСЫ»

Платонның атақты шәкірттерінің бірі философ Аристотель болды. Білімнің алуан түрлі саласына қосқан үлесі үшін оны «бірінші ұстаз» және «ғылымның атасы» деп атады. Аристотель биліктің «дұрыс» және «бұрыс» түрлерін ажыратқан. Философ басқарудың ең жетілген түрі ретінде «политияны» анықтаған. Мұндай қоғамда мемлекетті басқаруға бұқара халықтың көпшілік бөлігі қатысады және барлық адамдардың игілігі үшін билік жүргізеді. «Өмірдің мәні неде? Басқаларға қызмет ету және жақсылық жасау», – дегенді Аристотель айтқан.

Аристотель

Ойланыңдар

- Сократ, Платон және Аристотельдің қозғарастарының ортақ ойлары қандай?

Мінсіз қоғам қандай болуы тиіс?

- Суретті мұқият зерттеңдер. Мінсіз қоғамның қандай ерекшеліктерін байқап тұрсыңдар?
- Ал сендер мінсіз қоғамды өздеріңше қалай елестетесіңдер?

§26

ЕЖЕЛГІ ГРЕКИЯ ӨНЕРІ ҚАНДАЙ БОЛДЫ?

Бұл сабақта сендер:

- Ежелгі Грекия мифтерін түсіндіресіңдер;
- Ежелгі Грекия өнерін сипаттайсыңдар.

құдайлар
батырлар
акрополь
театр

МИФТЕР НЕ ТУРАЛЫ БАЯНДАЙДЫ?

Мифтер ежелгі адамдардың өмірінде маңызды рөл атқарды, олардың қоршаған дүние туралы түсініктерін айқын көрсетті. Гректер **құдайлар** Олимп тауының басында тұрады деген сенімде болды. Құдайларды олар табиғат күштерін және адамдардың өмірін басқаратын тылсым күшке ие қуатты тіршілік иесі деп санаған.

Алғашқы грек мифтерінде құдайлар арасындағы күрес туралы баяндалды. Кейін **батырлар** туралы мифтер де пайда болды. Гректер Отанын жаулардан қорғаған ержүрек адамдардың іс-әрекеттерін суреттейді. Бұл тарихи оқиғалар батырлар туралы мифтердің негізі болды. Мифтерде шындық пен қиял байланысып жататын. Батырлар ғажайып күшке ие, ақылды және аса мейірімді тұлғалар ретінде сипатталды. Ежелгі грек өнерінің туындылары негізінен осы мифтердегі кейіпкерлерді бейнелейді.

Зевстің алтын мүсіні

ЗЕВС МҮСІНІ

Зевс мүсіні – әлемнің жеті кереметінің бірі. Мүсін Олимпия қаласындағы ғибадатхананың ішінде орналасқан. Мүсінді б.з.д. V ғ. ежелгі дәуірдің ұлы шебері Фидий жасаған. Мүсіннің биіктігі – 17 метр. Мүсіннің материалы ретінде алтын, піл сүйегі мен асыл тастар қолданылған. Бұл ескерткіш соғыс жылдарында қиратылған және бүгінге дейін сақталмаған.

Мүсінді сипаттаңдар

- Мүсінші Фидий ежелгі гректердің Зевске деген қатынасын қалай көрсеткен?
- Неліктен мүсін әлемнің жеті кереметінің бірі ретінде танылды?

ЕЖЕЛГІ ДӘУІРДІҢ ҰЛЫ ЕСКЕРТКІШІ

Парфенон – ежелгі Грекияның әйгілі ғибадатханасы. Ол *Акропольде* – Афинының орталығында, берік қамалмен қоршалған бөлігінде орналасқан. Бұл ғибадатхана б.з.д. V ғ. Афины құдайының құрметіне салынған.

Ежелгі Грекияның театры

Ежелгі гректер өмірінде театр маңызды орын алатын. *Театр* сөзі грек тілінен аударғанда «көрініс» деген мағынаны білдіреді. Онда актерлер көрініс қойған. Ежелгі грек театрында барлық рөлді ер адамдар ғана орындаған. Актерлер бетперде киіп, өнерлерін ортаға салған. Көріністер таңнан кешке дейін өткен. Алғашқы театрлық көріністер шарап жасау және ойын-сауық құдайы Диониске арналған. Театрлық туындыларда полистің маңызды мәселелері де өз көрінісін тапты.

Бұл қызықты

Б.з.д. I мыңжылдықта Ежелгі Грекияда қызыл және қара түсті әшекейлі сауыт жазуы пайда болды. Бұл керамика бұйымдарына салынған ерекше жазу әдістері болатын.

Парфенон ғибадатханасы

Атақты ғибадатхана

- Гректер үшін Парфенон ғибадатханасының маңызы қандай?

Дионистің қонақтары

- Бұл суретте не бейнеленген?
- Бұл жерге адамдар неліктен көп жиналған?

Жасап көріңдер

Өздеріңді ежелгі грек театрының актерлері рөлінде елестетіңдер.

Мифтердің бір үзіндісін көрініс түрінде көрсетіңдер.

Амфора – ежелгі грек қыш құмырасы

§27

ЕЖЕЛГІ ГРЕКИЯНЫҢ ГИМНАЗИЯ, ЛИЦЕЙ,
АКАДЕМИЯЛАРЫНДА НЕНІ ҮЙРЕТТІ?

Бұл сабақта сендер:

- ғылымдардың қалыптасуы мен дамуына қоғамдағы өзгерістердің ықпалын сипаттайсыңдар;
- ежелгі қоғамның дамуындағы жазудың рөлін білетін боласыңдар.

*палестра
академия
гимнасий
лицей*

- Ежелгі Грекиядағы ғылымның қалыптасып дамуына қандай жағдайлар әсер етті?

Жасап көріңдер

Өздерің жазудың жеке-дара таңбаларын ойдан шығарып, ежелгі гректерге хат жазыңдар.

Сиракуза қаласын қорғау

ЕЖЕЛГІ ГРЕКИЯДАҒЫ ҒЫЛЫМ

Б.з.д. VII–IV ғасырларда Ежелгі Грекияда ғылымның дамуына жақсы жағдай қалыптасты. Бұған грек полистерінің дамуы әсер етті. Құл еңбегінің кең түрде пайдаланылуы көптеген адамдарға тек қана ақыл-ой еңбегімен айналысуға мүмкіндік берді. Грекияда алғашқы кәсіби ғалымдар қалыптаса бастады.

Ежелгі грек ғылымының негізін философия құрады. Бұл ғылымның дамуында полистердің демократиялық құрылысы елеулі рөл атқарды. Халық жиналыстарында өз ой-тұжырымдарының ақиқаттығын дәлелдеу қабілеті жоғары бағаланды.

Ежелгі Грекиядағы мәдениет пен тәрбиенің ерекшелігі сайыскерлік болатын. Азаматтар шешендік өнер, спорт, өнер саласында сынға түсті. Осындай сайыстар ғылымның дамуына да түрткі болды.

Бұл қызықты

Б.з.д. III ғ. Сиракуза қаласында ежелгі грек математигі, физик, инженер Архимед өмір сүрді. Ғалымның әскери өнертабыстары қаланы жаудан қорғауға көмектесті.

ЕЖЕЛГІ ГРЕКТЕРДІҢ ЖАЗУЫ

Ежелгі гректер крит иероглифтерін пайдаланды. Кейін оны жаңа жазумен алмастырды. Бұл жазу финикиялықтардан алынып қолданылды. Финикия әліпбиі тек дауыссыз дыбыстардан ғана құралды. Гректер финикия әліпбиін жетілдірді, жаңа символдар қосты, кейбір әріптердің жазылуын өзгертті. Осылайша грек әліпбиі 24 әріпті қамтыды.

ЕЖЕЛГІ ГРЕКИЯ МЕКТЕПТЕРІ

Жеті жастан бастап ұлдар жеке мектептерге барды. Бұл мектептерде балаларды оқуға, жазуға және санауға үйретті. Дәптер орнына оқушылар балауызбен майланған ағаш тақтайшаларды пайдаланды. Жазуды өткір металдан жасалған таяқшамен – стильмен жазды. Кифарист музыкалық аспаптарында ойнауды үйретті.

Ұлдар арнайы **палестра** деп аталатын мектептерде шұғылданды. 16–18 жастағы жасөспірім ұлдардың денешынықтыру жаттығулары **гимнасийде** жүргізілді. Күш-қуаты басым балалар және шеберлер Олимпия ойындарына қатысты.

Қыз балаларды үй шаруашылығымен айналысуға, оқуға, жазуға үйретті.

ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МЕКТЕПТЕР

Өзінің білімін жалғастыру мақсатында жасөспірімдер **ликей** мен **академияларға** барды. Бұлар ерекше философиялық мектептер болды. Онда шешендік шеберлік, математика, логика сияқты ғылым салалары оқытылды. Бұндай білім беру мекемелерінде ұстаз ретінде тек философтар ғана қызмет етті.

Ежелгі Грекиядағы мектеп

Кестені толтырыңдар
«Білемін, білгім келеді,
білетін болдым» деген
кестені толтырыңдар.

Ликейдегі пікірталас

Анықтаңдар

Ежелгі грек және қазіргі кездегі білім беру жүйесінің ортақ сипаты қандай?

Бұл тарауда сендер:

- Ежелгі Грекияның мәдени жетістіктерін анықтадыңдар;
- Сократ, Платон мен Аристотель сияқты Ежелгі Грекия философтарының көзқарастарына қарапайым түсініктеме бердіңдер;
- мінсіз қоғамның азаматтары қандай қасиеттерге ие болу қажет екенін анықтадыңдар;
- Ежелгі Грекия өнерінің түрлеріне: сәулет, мүсін, театр, құмыра жазуына сипаттама бердіңдер;
- Ежелгі Грекия мифтерін зерделдіңдер;
- ежелгі гректердің құдайларға қандай көзқараста болғанын мүсін өнерінің қалай сипаттағанын анықтадыңдар;
- ғылымның пайда болып, дамуына қоғамдағы өзгерістердің ықпалын сипаттадыңдар;
- Ежелгі Грекия жеріндегі ғылыми білімдердің қалыптасып, дамуына себеп болған жайттар мен себептерді анықтадыңдар;
- ежелгі грек жазу түрлерін зерттедіңдер;
- ежелгі қоғамның дамуындағы жазудың ролін анықтадыңдар;
- Ежелгі Грекия мектептерінің түрлерімен таныстыңдар;
- ежелгі грек және қазіргі білім беру жүйесін салыстырдыңдар.

Өздеріңді тексеріңдер

Төменде берілген тұжырымдар қай философқа қатысты екенін анықтаңдар.

Тұжырымдар	Философтар		
	Сократ	Платон	Аристотель
1. Адамның қасиеттері мен хәсібіне байланысты қоғамды үш топқа: басқарушылар, күзетшілер, егіншілер мен қолөнершілерге бөлген.			
2. Афины қдласының көшелері бойында адамдармен сұхбаттасып, оларды жақсылыққа, әділдікке және білімге шақырған.			
3. Оның түсінігі бойынша, билесуші философ, данышпан адам болуы тиіс. Сол кезде ғана ол әділетті билікке қол жеткізе алады.			
4. Білімнің алуын түрлі саласына қосқан үлесі үшін оны «бірінші ұстаз» және «ғылымның атасы» деп атады.			
5. Философ ерекше қасиетке ие болған: адамдарды сұрақтар қою арқылы ақиқатқа жетуді үйреткен.			
6. Философ басқарудың ең жетілген түрі ретінде «политияны» анықтаған. Мұнда қоғамның көпшілігі барлық адамдардың игілігі үшін билік жүргізген.			

9

Рим империясының
гүлденуі

СЕНДЕР ҮЙРЕНЕСІҢДЕР

Ежелгі Рим тарихын зерттеу сендерге тарихи оқиғаларды сипаттау, түсіндіру, анықтау, салыстыру және зерттеу қабілеттеріңді тереңдетуге көмектеседі.

«Тарих ... мәңгілікпен жанасады», – деп, тарихшы ғалым Карл Ясперс жазған болатын. «Мәңгілік» туралы сөз қозғаған кезде ол тарихтың түрлі дәуірлеріндегі адамдардың үздік жетістіктерін пайымдаған. Римнің, яғни «мәңгі қаланың» тарихы оның айтқан сөздеріне дәлел бола алады.

Рим өркениеті ежелгі грек өркениетінің ықпалымен дамыды. Бұл өркениет үш құрлықты: Еуропа, Азия мен Африканың бөліктерін қамтыды. Империяның кең-байтақ аумағында стадиондар, сарайлар, акведуктар (құдықтар), көпірлер, жолдар салынды. Ежелгі Рим мен Ежелгі Грекия өнері антикалық, яғни классикалық – өз саласында ең жетілген өнер деген атауға ие болды.

Ежелгі римдіктер қоршаған ортаға бейімделу қатынасымен ерекшеленді. Яғни, кез келген іс-әрекетті адамның өмірі үшін барынша пайдалы етіп жүзеге асыруға тырысты. Сондықтан олардың ғылыми танымдары да тәжірибелік қажеттіліктермен тығыз байланысты болды.

Рим құқығы (заңдар жүйесі) ежелгі дүниенің құқықтық жүйесінің үлгісі ретінде саналады, сонымен қатар қазіргі заманғы құқықтану ғылымының негізі болып табылады.

Ежелгі Рим әлемге республикалық (қоғамдық) басқару түрінің үлгісін танытты. Алайда ол құлиеленушілік жүйенің де негізін қалады.

Ойланып көріңдер

- Рим қаласының құрылуы жөніндегі аңызды білесіңдер ме?
- Ежелгі Римнің қандай тарихи қайраткерлерін атай аласыңдар?

§28

РИМ ЕЖЕЛГІ ДҮНИЕНІҢ ЕҢ ҚУАТТЫ
ИМПЕРИЯСЫНА ҚАЛАЙ АЙНАЛДЫ?

Бұл сабақта сендер:

- Ежелгі Римдегі биліктің қандай болғанына түсініктеме бересіңдер;
- Рим жауынгерлерінің қаруларын сипаттайсыңдар;
- Рим империясының қалай қалыптасқанын түсіндіресіңдер.

республика

Ойланыңдар

- Архитектура ескерткіштері ежелгі Римнің күш-қуатын қалай айқындайды?

Тиберийдің бес аркалы көпірі I ғ., Италия, Римини

- Осындай құрылысты салу үшін қандай білім мен материалдар керек болды?

Үйлестіріңдер және салыстырыңдар

Басқару түрлерін салыстырыңдар: патша басқарған Сенат немесе консулдар басқарған Сенат.

- Қалай ойлайсыңдар, заңды қабылдамас бұрын оны не үшін талқылайды?
- Плебс үшін биліктің қандай түрі қолайлы болды?

«МӘҢГІ ҚАЛА»

«Ежелгі Римнің тарихы – дүниежүзі тарихының маңызды кезеңінің бірі болып саналады. Римнің негізі б.з.д. 754–753 жж. қаланды. Қалада ежелгі ғимараттардың қираған бөліктері қазіргі күнге дейін сақталған. Бірегей ескерткіштердің бірі – Колизей. Колизей – бұл рим амфитеатры. «Амфитеатр» сөзі – «ойын-сауыққа арналған орын» деген мағынаны білдіреді.

ЕЖЕЛГІ РИМДЕГІ БИЛІК

Б.з.д. VIII–VI ғғ. Римді патша басқарды. Елдің алғашқы патшасы Ромул болды. Оған ақсақалдар кеңесінен құралған Сенат бағынды. Б.з.д. 510 ж. өзінің қатыгездігінің салдарынан соңғы Рим патшасы Тарквиний биліктен қуылды. Осыдан кейін Римді екі консул басқарды. Консулдардың біреуінің күшеюіне жол бермеу үшін олардың құқықтары теңестірілді. Консулдарды халық жиналысы бір жыл мерзімге сайлады. Олар Сенаттың жұмысына басшылық етті. Сонымен Рим **республикаға** айналды. Заңдар халық жиналысында талқыланып, сенатта бекітілді.

Рим форумы. Бұл жерде сенат пен халық жиналысы өткізілген

«Сенат және Рим халқы» жазуы бар әскери байрақ

Анықтаңдар

Римнің байрағындағы S.P.Q.R. деген әріптер «Сенат және Римнің еркін халқы» деген мағынаны береді. Сендер қалай ойлайсындар, римдіктер бұнымен нені білдіргісі келді?

ЕЖЕЛГІ ӘЛЕМНІҢ ҰЛЫ ӘСКЕРІ

Рим әскерінде елдің еркін азаматтары қызмет етті. Олар императорға адалдық анын берді. Бұл жауынгерлер басқа елдердің жалдамалы әскерлеріне қарағанда сенімділігімен ерекшеленді. Осылайша рим әскерлері 200 жылдан астам уақыт бойы күш-қуатымен теңдессіз болып саналды. Әскер легиондардан құралды. Әр легион жеңіл қаруланған және ауыр қаруланған жаяу әскерден, сонымен қатар атты әскерден тұрды.

Велиттер

Жеңіл қаруланған рим жауынгерлері

Гастаттар   Принциптер   Триарилер

Ауыр қаруланған рим жауынгерлері

Атты әскер

Гастрофет (арбалет) – адамның қарнына тіреп ататын садақ. Ол ағаштан жасалған бірнеше тақтайшадан құралды. Садақтың төменгі жағы тіс тәрізді болған. Үстіңгі тақтайша сырғанап, садақтың адырнасына ілінген.

Онагр – ежелгі артиллериялық қару түрі. Құрылғы ұзын жіпке бекітілген лақтырғыш иіннен құралады. Оқ осы иіннің аяқ жағына орналастырылған.

Сарышаян (скорпион) – катапульттің түрі. Оның негізгі бөлігі таяныштан тұрады. Таяныштың көмегімен қаруды бұруға және бүтуге болатын.

Рим жаулаушылық соғыстардың нәтижесінде ұлы империяға айналды. Ал, енді Римнің әскери тарихының кейбір белгілі оқиғаларын қарастырайық. Олар бізге сол заманның оқиғаларының көрінісін түсінуге көмектеседі.

Гастрофет

Онагр

Рим сарышаяны

Қару түрлері

Бұл қызықты

Рим жауынгерлері ұзақ уақыт бойы далалық лагерьлерде тұрған. Уақыт өте келе кейбір әскери лагерьлер қалаларға айналған. Өз атауларында «Честер» немесе «кастр» деген жалғауы бар еуропалық қалалар римдік әскери лагерьлері негізінде пайда болған.

ПИРР ЖЕҢІСІ

Италияның оңтүстігінде римдіктер Пирр басқарған грек әскерлерімен шайқасты. Осы шайқаста римдіктер өмірлерінде бірінші рет әскери пілдерді көрді. Римдіктер осы алып жануарлардың қатысуымен өтетін шайқастың соғыс тактикасын әлі білмейтін. Бірақ олар ерлікпен шайқасты. Пирр әскері зор шығынға қарамастан жеңіске жетті.

Картадан римдіктер Пиррмен соғысқан Италия жерін көрсетіңдер.

ПУНИ СОҒЫСТАРЫ

Б.з.д. 246 ж. – б.з.д. 146 ж. Рим Карфагенмен соғысты. Бұл мемлекет Солтүстік Африкада орналасқан. Римдіктер Карфагеннің тұрғындарын пундар деп атады. Сондықтан екі ел арасындағы соғыс Пуни соғыстары деп аталды. Жалпы үш Пуни соғысы болып, нәтижесінде Карфаген жеңілді. Рим күшейіп, Македония, Грекия, Испанияны жаулап алды.

106-беттегі картадан мәтінде көрсетілген мемлекеттерді қарастырыңдар.

Ганнибал сияқты ойланып көр

17 жылға созылған екінші Пуни соғысы уақытында Карфаген армиясын Ганнибал басқарды. Ол Италияға солтүстігінен Альпі тауы арқылы басып кірді. 15 күн ішінде Альпіден 50 мыңдық әскерді алып өтті. Б.з.д. 216 жылы Канна түбіндегі шайқаста Ганнибал әскери талантымен көрінді. Ганнибал әлсіз әскерлерін ортаға, ал күштілерін екі қанатқа қойды.

Ганнибалдың жоспары қандай болды?

Жеңіліске тең жеңіс

• Пиррдің жеңісі туралы римдіктерде мынадай қанатты сөз сақталған: «Пирр жеңісі – жеңіліске тең жеңіс». Пирр өзінің жеңісі туралы: «Тағы да осындай бір жеңіс болса, біз мүлдем әскерсіз қаламыз!» – деген. Қандай жеңісті жеңіліс деп атауға болады?

«Карфаген қиратылуы тиіс!» (Үлкен Катон)

Үшінші Пуни соғысында Рим Карфагенді біржола талқандады. Карфагеннің қираған орнына римдіктер тұз сеуіп, соқамен жыртып тастады. Жер бетінен бүтіндей бір қала жойылды.

• Карфаген не үшін жазаланды?

РИМ ИМПЕРИЯСЫ

Б.з.д. 59 ж. Цезарь Римнің консулы болып сайланды. Ол Галлия мен Британияны жаулап алып, Римнің даңқын асқақтатты. Оның қарсыласы Римнің екінші консулы Помпей болды. Цезарь Галлияда болған кезде Помпей Римнің билігін жаулап алуға талпынды. Сол кезде Цезарь Рубикон өзені арқылы өтіп, Римге бағыт алады. Ол Помпейді Египет еліне қашып кетуге мәжбүр етеді. Цезарьдың «Жеребе тасталды! Рубикон арқылы өту!» деген сөздері қанатты сөзге айналған. Ол «Тәуекелге бел байладық! Одан кері шегінуге болмайды!» деген мағынаны білдіреді.

Цезарьдан кейін Октавиан билікке келді. Б.з.д. 29 ж. сенат оған император лауазымын берді. Римге қазіргі Венгрия, Албания, Хорватия, Босния, Герцоговина, Болгария және Британия аумақтары қосылады. Сонымен б.з.д. I ғасырда Рим империяға айналды.

§29

ЕЖЕЛГІ РИМДІК ҚОҒАМНЫҢ ДАМУЫ
МӘДЕНИЕТІ АРҚЫЛЫ ҚАЛАЙ
АЙҚЫНДАЛАДЫ?

Бұл сабақта сендер:

- ежелгі Рим қоғамы қандай топтардан құралғанын анықтайсыңдар;
- ежелгі Рим мәдениетінің ескерткіштерін зерттейсіңдер.

патриций
плебей
термдер
окедук

БАРЛЫҚ АДАМДАРДЫ ҚАНАҒАТТАНДЫРАТЫН ЗАҢ ЖОҚ

(Тит Ливий, рим тарихшысы)

Рим қоғамы **патрицийлер, плебейлер** және құлдардан құралды. Олардың құқығы бірдей болған жоқ. Патрицийлер заң шығаруға, соғыстарға қатысуға құқылы болды. Әскери қызметтері үшін олар жер үлестеріне ие болды. Басқа жерлерден қоныс аударушылар, яғни плебейлер ерікті адамдар еді, бірақ патрицийлер сияқты құқықтарға ие болған жоқ. Оларға тең құқықтар алу үшін күресуге тура келді. Қоғамның құқығы жоқ мүшелері құлдар еді.

Пантеон – құдайлар ғибадатханасы.
2000 жыл бұрын бетоннан
тұрғызылған

Римдіктер ғибадатхананың ішіне
күмбездер орнатқан

Ежелгі әлемнің аумағы бойынша
екінші кітапханасы – Түркиядағы
Цельсий кітапханасы

Бат жеріндегі римдік **термдер**
(хауызы бар моншалар), Ұлыбритания.
2000 жылдай бұрын салынған

БІЛІМ, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТТІҢ ДАМУЫ

Ежелгі Римдегі білім берудің бастапқы баспалдағы бастауыш немесе элементарлы мектеп деп аталды, орта мектеп – грамматика, жоғарғысы – ритор мектептері болды. Жоғары білім беру жүйесі заң және медицина салаларын оқытты. Мектептердегі оқыту – латын және грек тілдерінде жүргізілді.

Римде картография, агрономия, құқық пен медицина салалары жоғары дәрежеде дамыды. Ғылыми картографияның атасы Птолемей болды. Медицина ғылымының негізін Гален қалады. Римдіктер құқықтану ілімін қалыптастырды. Қазіргі құқықтану ілімі Рим құқығы негізінде қалыптасқан. Вергилий және Гораций ұлы ақындар болды.

Бұл қызықты

Рим моншаларының едендері мен қабырғалары көрінбейтін құбырлармен қыздырылды. Осы құбырлардың бойымен ыстық ауа жіберілді.

Римдіктер берік құрылыс материалын – бетонды ойлап тапты.

ПОМПЕЙГЕ САЯХАТ

Помпей қаласында тұрғындарға қолайлы жағдай жасалды. Қаланың ішінде театрлар, гивадатханалар, көпірлер мен арықтар салынды. Тас төселген көшелерді бұрқақтар көріктендірді. Басты көшенің бойында сауда орындары, шеберханалар орналасты. Помпей жасыл қала еді, әсем виллалар көп болды. Империяның басқа қалалары сияқты мұнда да **акведуктар** салынды. Бұл құрылғы қаланы сумен қамтамасыз етті. Еңіс бойынша бекітілген тіреуіштердегі тас блоктар таудағы өзендерден аққан сумен суқойманы толтыруға ыңғайлы болды. Акведуктың бойымен келген су – суқоймасына құйылды.

Помпейдегі акведуктар

- Ежелгі Римнің сәулет ескерткіштері нені дәлелдейді?

Помпейдің ақырғы күні

Б.з.д. 79 ж. тамыз айында Помпей қаласы кенеттен жойылып кетті. Везувий жеріндегі жанартау «оянды»...

- Ұлы қаланың соңғы күні қандай болған?

Карл Брюлловтың «Помпейдің ақырғы күні» суреті

§30

СПАРТАКТЫҢ КӨТЕРІЛІСІ ЕЖЕЛГІ РИМДЕГІ ҚҰЛДЫҚТЫ ҚАЛАЙ СИПАТТАЙДЫ?

Бұл сабақта сендер:

- Ежелгі Римдегі құлдардың жағдайын түсіндіресіңдер;
- Ежелгі Римдегі Спартак көтерілісінің себептері мен басты оқиғаларын сипаттайсыңдар.

гладиатор
көтерілісі

Ойланыңдар

- Римнің аса ауқатты азаматтары шаруаның немесе құлдың еңбегін пайдалана алатын. Шаруаларға еңбегі үшін жалақы төленетін. Ал құлдар 400–500 күміс теңгеге сатып алынатын еді. Мұндай ақша түрі денарийлер деп аталды. Жер иеленушіге кім қымбатқа түседі: шаруа ма әлде құл ма?

Res non persona

Рим құқығы бойынша құл *res non persona* болып саналады, яғни құл – адам емес, зат. Ойланыңдар, бұл нені білдіруі мүмкін?

Рим қоғамындағы құлдар

Құлдар аса ауыр жұмыстарды атқалады

Құлдар ауыл шарушылығында жұмыс істеді

Құлдар кемелерде ескек етті

Аса ауқатты құлдар арнайы мектеп-түрмелерде гладиатор ретінде даяндалды

Халық амфитеатр алаңында гладиаторлардың жекпе-жекін тамашылады

Бірнеше құлды ұстап, архаиктер, актер, қолөнершілер болды

ГЛАДИАТОРЛАР КӨТЕРІЛІСІ

Б.з.д. 74 ж. Капуя қаласындағы түрме-мектептен бір топ *гладиатор* қашып шықты. Гладиаторлар Везувий тауына жасырынады. Оларды тұтқынға берілуге мәжбүрлеу үшін римдіктер таудың шыңынан түсетін жолды жауып тастайды. Гладиаторлар шығатын жол табады. Жүзім сабағынан арқандар жасап, сол арқандар арқылы күзетілмейтін жақтан таудың етегіне түседі. Көтерілісшілердің бұл әрекеті римдіктерді шегінуге мәжбүр етті. Осылайша Спартак басқарған гладиатор-құлдардың *көтерілісі* басталды. Көтеріліс алдымен Оңтүстік Италияны, кейіннен бүкіл елді қамтыды.

СПАРТАК ПЕН КРИКС

Көтерілісті Спартакпен бірге Крикс басқарды. Спартак құлдарды Италиядан шығарғысы келді. Крикс Римге қарсы күресті жалғастыруды ұйғарды. Гладияторлардың әскері екіге бөлінеді. Бір бөлігі Римге қарай аттанды. Римге бағытталған Крикс әскері римдіктермен болған шайқаста талқандалып, Крикстің өзі қаза тапты. Көтерілісшілердің екінші бөлігі Спартактың бастауымен Альпі тауларына қарай бағыт алады. Олар бар күшін жинап, Рим әскеріне тойтарыс берді.

Дұрыс шешім қабылдау оңай ма?

- Кімнің шешімі дұрыс болды: Спартактың ба әлде Крикстің бе?

Спартак – көтерілісші-гладияторлардың көсемі

Ойланыңдар

- Неліктен құлдар жеңіліске ұшырайтынын білсе де көтеріліске шықты?

КӨТЕРІЛІСТІҢ ЖЕҢІЛІСКЕ ҰШЫРАУЫ

Италияның түрлі аймақтарынан көтеріліске қосылған құлдар Спартак төңірегіне жиналды. Спартакқа қарсы екі консул, Красс пен Помпейдің әскері жіберіледі. Көтерілісшілер Сицилияға отуге талпыныс жасайды. Бірақ бұл жолы олар тұзаққа түседі. Рим әскері гладияторлардың лагерін қоршап алады. Жарақат алған Спартак соңғы деміне дейін шайқасып, қалған көтерілісшілермен бірге қаза табады. Құлдардың қозғалысы аяусыз басып жанышталады.

Бұл тарауда сендер:

- Рим империясының қалай құрылғанын түсіндірдіңдер;
- Ежелгі Римдегі билікке сипаттама бердіңдер;
- Ежелгі Рим қоғамының қандай топтардан тұрғанын анықтадыңдар;
- жаңа терминдерді пайдаланып, римдіктердің өміріндегі өзгерістерді түсіндірдіңдер;
- рим әскерлерінің қару-жарағын сипаттадыңдар;
- Ежелгі Римдегі құлдардың жағдайын зерделедіңдер;
- Спартак басқарған құлдар көтерілісінің себептері мен барысына сипаттама бердіңдер;
- Ежелгі Римнің мәдени ескерткіштерін зерделедіңдер.

Өздеріңді тексеріңдер

1-тапсырма. Сәйкестендіріңдер

А. Рим – б.з.д. 753 ж. ... өзенінің сол жағалауында құрылған қала.	1) легиондарға
Ә. Римнің негізгі тұрғындары ... болды.	2) бұл сөздер – синонимдер
Б. Рим әскері ... бөлінді.	3) денсаулықтың және адам құқығының қорғалуын
В. Ежелгі Римнің мәдени дамуы жоғары болғандығы туралы ... мәлімдейді.	4) құрылыс
Г. Римдіктер ең маңызды деп ... санады.	5) Жерорта өңірі
Ғ. Римдіктердің ... саласындағы жетістіктері әлемдік маңызға ие болды.	6) гладиаторлар
Д. Қазіргі әлемнің Рим өркениетінен алған жетістіктерінің бірі – ол	7) театрлар, храмдар, моншалар, көпірлер, каналдар, қалаларды сумен қамтамасыз ететін құрылыстар
Е. «Халық» және «сенат» ұғымдары ... болды.	8) латиндар тайпасы
Ж. Рим мен Карфаген ... үшін күресті.	9) құқық
З. Ежелгі Римде, қаза тапса да, өздерін жеңіліске ұшырадық деп есептемегендер – олар	10) Тибр

2-тапсырма

Дұрыс тұжырымдарды анықтаңдар.

1. Консул мен сенат басқарған кезде Рим мемлекеті – Рим республикасы деп аталды.
2. Рим мен Пиррдің арасындағы соғыс Пуни соғысына жатады.
3. Б.з.д. I ғасырда Рим империяға айналды.
4. Б.з.д. 202 жылы Ганнибал римдіктерден жеңіліп қалды, өйткені Карфаген кеңесі оған көмек беруден бас тартты.

10

Дәуірлер тоғысындағы Рим

СЕНДЕР ҮЙРЕНЕСІҢДЕР

Бұл тарауда сендер ежелгі дүние тарихының соңғы кезеңі туралы білетін боласыңдар.

Ежелгі римдіктерде «Historia est magistra vitae» деген сөз бар, ол «Тарих – өмірдің ұстазы» деген мағынаны білдіреді. Басқа елдер сияқты ежелгі Рим тарихында да өркендеу және құлдырау кезеңдері болды. Римдіктер тарихи оқиғалардан өмірлік сабақ алды. Сол себепті саяси құрылысқа, әскерді ұйымдастыру ісіне, провинциялармен қарым-қатынас жүйесіне өзгерістер енгізіп отырды. Рим тарихы – өзіндік жеке дамуды іздеудегі қиын әрі ұзақ жол. Римдегі өзгерістер басқа да мемлекеттер мен халықтарға әсер етті.

Бұл тарауда сендер ежелгі дәуірдің дүниежүзілік мәдениетке қаншалықты үлес қосқаны туралы қорытынды жасауға тиіссіңдер. Сендер ежелгі заманда дүниеге келген техникалық әрі ғылыми өнертабыстар мен ғылыми ашылулардың қазіргі күні қолданысқа енгізілген бірқатар заттар мен құрылғыларға негіз жасағанын білетін боласыңдар. Ежелгі дүние елдері арасында саяси, экономикалық және мәдени байланыстар тұрақты іске асырылды. Осылайша ой-пікірлер мен жетістіктердің алмасуы жүріп отырды. Ежелгі дүниенің жетістіктері адамзат өркениетінің дамуына үлкен әсер етті.

Ойланып көріңдер

- Империялардың өз провинцияларымен қарым-қатынасы туралы не білесіңдер?
- Неліктен империялар мәңгілік өмір сүре алмайтыны туралы ойландыңдар ма?
- Ежелгі дүние мәдениеті туралы не білесіңдер?

§31

I–III ҒАСЫРЛАРДА РИМ ИМПЕРИЯСЫ
ҚАЛАЙ ДАМЫДЫ?**Бұл сабақта сендер:**

- римдік қоғамда болған өзгерістерді түсіндіресіңдер;
- Рим империясының басқару жүйесіндегі болған өзгерістерді зерттейсіңдер.

колондар
азамат соғысы
абсолюттік
(шексіз) монархия

РИМ – ЕЖЕЛГІ ӘЛЕМДІК ДЕРЖАВА

I-II ғасырларда Рим империясының құрамына Жерорта теңізінің жағалауындағы азиялық елдер, Еуропаның батыс, оңтүстік, шығыс бөліктері, Солтүстік Африка аймақтары енді. Бұл жерлер Рим империясының провинцияларына айналды. II ғасырда провинциялардың жағдайы өзгерді. Олар империяның тең құқылы бөліктеріне айналды. Алайда орталықта күшейтілген императорлық билік сақталды. Империяның барлық жерлерінде шаруашылық пен сауда белсенді дамыды.

Рим империясының «алтын ғасыры»

- Неліктен II ғасырды Рим тарихының «алтын ғасыры» деп атайды?
- Императордың күшейген билігі не үшін қажет?

Құлдар мен колондар

Құлдар мен колондардың жағдайын салыстырыңдар.

**III Ғ. – РИМ ИМПЕРИЯСЫ ДАҒДАРЫС
КЕЗЕҢІНДЕ**

II ғ. соңында Рим империясында дағдарыс басталды. Астық өнімі төмендеп, сауданың дамуы бәсеңдеді. Дағдарыстың басты себебіне құл еңбегінің төмен нәтижелі болуы жатады. Жер иеленушілер жерді кедей шаруаларға жалға бере бастады. Мұндай шаруаларды **колондар** деп атады. Дағдарыстың нәтижесінде елде саяси тұрақсыздық күшейді. Провинция өкілдері патрицийлердің құқықтарын иелену және императорды сайлау құқығын алу үшін күресті. II ғ. соңында Рим империясында **азамат соғысы** басталды. Азамат соғысы дегеніміз – бір мемлекеттің азаматтары арасындағы соғыс.

АБСОЛЮТТИК МОНАРХИЯНЫҢ ОРНАУЫ

Азамат соғысының нәтижесінде билікке Септимий Север келді. III ғ. бірінші ширегінде Север әулеті Рим империясында **абсолюттік (шексіз) монархияны** орнатты. Император билікті дербес иеленушіге айналды. Сенат заңдар шығару құқығынан айырылды. Императордың билігі әскерге сүйенді.

Бірақ билеуші Александр Севердің қайтыс болуынан кейін беделді әскербасшылар провинциялардағы императорларды өздері тағайындап, оларды биліктен өздері тайдырып отырды. Сөйтіп, 50 жылдың ішінде 29 «жауынгер император» ауысты.

Империяның дағдарысы

• Неліктен «алтын ғасырдан» кейін империяда дағдарыс басталды?

III ғасырдағы Рим

• Неліктен шексіз монархияның орнына «жауынгер императорлардың» заманы келді?
• Қалай ойлайсыңдар, бұл империяның күшейгенін көрсете ме, немесе әлсірегенін білдіре ме?

Бұл қызықты

III ғасырда Италия империядағы өзінің ерекше орнынан айырылды. Ол провинциялардың біріне айналды. Провинция тұрғындары Рим азаматтары мәртебесін иеленді.

Рим империясы күш-қуатының күшеюі мен құлдырауы

§32

IV–V ҒАСЫРЛАРДА РИМ ИМПЕРИЯСЫ
ҚАЛАЙ ӨЗГЕРДІ?

Бұл сабақта сендер:

- Диоклетиан императордың реформаларын сипаттайсыңдар;
- император Константиннің реформаларына сипаттама бересіңдер.

августар
цезарлар
тетрархия жүйесі

ИМПЕРАТОР ДИОКЛЕТИАН

284 ж. Рим империясында билікке Диоклетиан келді. Ол император билігін құдайдың әмірімен берілді деп заңдастырды және өзіне тең басқарушы тағайындады. Олар өздерін *августар* деп атады әрі олардың екі көмекшісі болды. Бұл көмекшілер *цезарлар* деп аталды. Диоклетиан аға август және жоғарғы билік иесі болды. Мұндай билік жүйесі «төртеудің билігі» немесе *тетрархия жүйесі* деп аталды.

Диоклетиан провинциялардың күшеюін тежеп отырды. Ол Галлиядағы, Мавритания мен Египеттегі көтерілістерді басып жаныштады.

Б.з. IV ғ. Рим империясында жаңа дін – христиан діні таралды. Бірақ Диоклетиан христиандыққа тыйым салды, себебі жаңа дін августардың билігі құдай бұйрығымен берілгенін мойындамады. Сонымен қатар жаңа дін римдіктердің ежелгі құдайларына табынуын сынға алды. Диоклетиан христиан шіркеуі империяның бірігуін тежейді деп есептеді.

Тетрархия жүйесі

ИМПЕРАТОР КОНСТАНТИН

Тетрархия жүйесіне сәйкес августар қайтыс болған жағдайда император билігін цезарлар иеленуі тиіс болды. Олар өз кезеңінде жаңа цезарлар тағайындады. Осылайша императордың билігі талас-тартыс объектісіне айналмауы тиіс болды.

Алайда августардың өлімінен кейін билік үшін күрес жалғасты. Константин жеңіске жетіп, 324 ж. император болып жарияланды. Константин «төртеудің билігін» жойды, бірақ империяның 4 бөлікке бөлінуін сақтап қалды. Константин 313 жылы Медиолан (Милан) қаласында арнайы жарлық шығарып, христиан дінін басқа діндермен тең дәрежеге жеткізді. Христиандарды қуғындау тоқтатылды.

Константин Рим империясының астанасын Босфор бұғазы жағалауындағы Византия қаласына көшіреді. Константин Византияны алдымен «Жаңа Рим», ал кейін – Константинополь деп атады. Қала – Тюхаға, яғни бақытты тағдыр құдайына арналды. Қазіргі кезде бұл қала Стамбұл деп аталады.

Бұл қызықты

Константиннің тұсында жоғарғы мемлекеттік қызмет 6 буыннан тұрды: алтыншы – «хорнектілер», бесінші – «жетілгендер», төртінші – «ізеттілер», үшінші – «ақсақалдар», екінші – «мәртебелілер», бірінші – «бекзаттылар».

Диоклетианның мақсаты

- Диоклетиан өз реформасын қандай мақсатпен жасады?

Константин тұсындағы империя

- Константиннің реформалары Рим империясының дамуына қалай әсер етті?

Солд – Константин енгізген алтын монета

Ойланыңдар

328 жылдың күзінде жаңа астананың құрылысы басталды.

- Не себепті Константин империя астанасын көшіруді жөн көрді?

Англияның Йорк қаласындағы Константиннің ескерткіші

§33

ЕЖЕЛГІ ДҮНИЕНІҢ МӘДЕНИ МҰРАСЫ ҚАНДАЙ?

Бұл сабақта сендер:

- қоғам өміріндегі жазудың ролін түсіндіресіңдер;
- ғылымның дамуына шаруашылықтың ықпалын зерттейсіңдер;
- ежелгі дүние мәдениетін сипаттайсыңдар.

мәдени мұра
гномон
клепсидра
«вавилон сапырылысы»

Ойланыңдар

- **Мәдени мұра** – бұл өткеннен қалған мұра. Ол келесі ұрпаққа аса құнды аманат ретінде қалдырылады. Адамзат тарихы бойынша түрлі салаларда пайда болған ең маңызды жетістіктер мысалдарын келтіріңдер.

• Жазу қалай дамыды?

Сөздерінің	Египет	Грек
κ	ⲕ	Α
φ	ϕ	Β
λ	λ	Γ
Δ	Δ	Δ
α	Ⲁ	Ε
γ	γ	Υ
ι	ι	Ι
η	η	Η

- Неліктен жазудың ойлап табылуы мәдени мұраның қатарына жатады?

Жазудың рөлі

- Неліктен жазу адамның ең маңызды жетістіктерінің біріне жатады?

ЕЖЕЛГІ ЖАЗУ

Жазу – адамның бірегей өнертабысы. Алғаш барлық жерде суретті жазу – пиктограмма пайда болған. Кейін ежелгі шумерлер сына жазуы ойлап тапты. Ежелгі Египет пен Қытай жазуы иероглифтер деп аталады. Жекелеген әріптерден құралған жазу тұңғыш рет Финикияда қалыптасты. Бұл әліпби жазуы болды. Ол қазіргі жазудың негізін қалады.

ЕЖЕЛГІ ӨНЕРТАБЫСТАР

Ұлы хирург Гиппократ медицина саласында ант жазып қалдырған. Әлемнің барлық дәрігерлері өз қызметін осы антпен бастайды.

Архимед «шексіз» бұраманы ойлап тапты. Бұрама – шахталар мен кеме трюмінен суды айдап шығаратын құрылғы. Оны егіндерге су жеткізу үшін де пайдаланды.

Ежелгі Вавилонда күн сағаты ойлап табылды. Олар уақытты **гномонның** түсірген көлеңкесі бойынша анықтаған.

Су сағаттары **клепсидра** деп аталды. Онда су бір ыдыстан екінші ыдысқа ағып өтетін. Осылайша қанша сағат «ағып» кеткенін, яғни өткенін анықтаған.

Клепсидра

«Шексіз» бұрама

Гномон

Зиккурат

ЕЖЕЛГІ СӘУЛЕТ ӨНЕРІ

Адамдардың ғажайып табыстарының бірі – жер астындағы қалалар. Мұндай қалаларға адамдар соғыс барысында немесе табиғи апат кезінде жасырынған. Жерасты қалаларында наубайханалар, ұстаханалар мен қару-жарақ шеберханалары, ауа тазартқыш шахталар салынған. Су терең құдықтардан әкелінген. Бұндай қаланың үлгісі ретінде қазіргі Түркия аумағында орналасқан хеттік Дерикую қаласын атауға болады. Қазіргі Ирак аумағында Вавилонның жетіқабатты зиккураты сақталған. Бұл туынды – архитектуралық шедевр деп саналады.

Бұл қызықты

Ежелгі заманнан осы күнге дейін жеткен көптеген «қанатты сөздердің» бірі – «*вавилон сапырылысы*».

Библияда Вавилон мұнарасының құрылысы туралы аңыз бар. Вавилон патшасы Жер мен Аспанды жалғастыратын алып мұнара салуды жоспарлайды. Бұл туралы естіген Құдай қатты назаланып, жаза ретінде адамдардың тілін әртүрлі етіп жібереді. Құрылысшылар бір-бірін түсінуден қалып, құрылыс тоқтайды. Содан бастап, бұл оқиға «вавилон сапырылысы» деген қанатты сөзге айналып кетеді. Ол «хаос», «түсініспеушілік» деген мәнді білдіреді.

ГИППОКРАТ АНТЫ

... МЕНІ ДӘРІГЕРЛІК ӨНЕРІНЕ
ҮЙРЕТКЕН АДАМДЫ АТА-АНАММЕН
ТЕҢ ДӘРЕЖЕДЕ ЕСЕПТЕУІМЕ
АНТ ЕТЕМІН.

... ЕШКІМГЕ ЮСІНІ ӨЛІМГЕ
ҮШЫРАТАТЫН ДӘРІ БЕРМЕЙМІН,
ӨРІ ОНЫ ЖАСАУ ТӘСІЛІН
КӨРСЕТпеймін; ... ӨМІРДЕ, ІЛІМДЕ
ДЕ ТАЗА ӨРІ АДАЛ БОЛАМЫН ...

ҚАЙСЫ ҮЙГЕ КІРСЕМ ДЕ
НАУҚАСТЫҢ ҚАМЫН ОЙЛАЙМЫН,
ӨДЕІ ҚИЯНАТ ПЕН ҚАСТАНДЫҚ
ЖАСАУДАН ... АУЛАҚТЫН
ЕМДЕУ КЕЗІНДЕ, СОНДАЙ-АҚ,
ЕМДЕМЕГЕН КЕЗДЕ ДЕ, АДАМ
ӨМІРІНДЕП МҮЛДЕМ

ЖАРИЯЛАУҒА БОЛМАЙТЫН
ЖАЙЛАРДЫ КӨРГЕНІМДІ НЕМЕСЕ
ЕСТІГЕНІМДІ ҚИЛИЯ ЕСЕПТЕП,
ЖАН БАЛАСЫНА АЙТПАЙМЫН,
АНТТЫ БҮТКІЗІП
ОРЫНДАҒАНЫМ ҮШІН ӨМІРДЕ ДЕ,
ІЛІМДЕ ДЕ БАҚЫТТЫ БОЛЫП,
ЕЛ АРАСЫНДА МӘНГІЛІК
ДАНҚА БӨЛЕНГЕЙМІН;
ЖАЛҒАН АНТ БЕРІП, ҚЫЛМИС
ЖАСАҒАНДАРДЫ АНТ АТСЫН.

Жерасты қаласы

Ғылыми жетістіктер

- Неліктен ғылыми жаңалықтар адамның күш-қуатын нығайтады?
- «Вавилон сапырылысы» деген сөз тіркесін қалай түсінесіңдер?

Сендер не білдіңдер?**Бұл тарауда сендер:**

- басқыншылық соғыстар мен империялардың пайда болуы мемлекеттердің шегараларын қалай өзгерткенін түсіндірдіңдер;
- Рим империясының басқару жүйесінің өзгеру себептерін анықтадыңдар;
- Диоклетиан императордың реформаларына сипаттама бердіңдер;
- Константин императордың реформаларын сипаттадыңдар;
- ежелгі қоғамның дамуындағы жазудың ролін түсіндірдіңдер;
- ғылымдардың пайда болып, дамуына және адамның шаруашылық іс-әрекеті мен әлеуметтік өзгерістерінің ықпалына зерттеу жүргіздіңдер;
- мәдениеттің даму сабақтастығына түсіндірме бердіңдер;
- ежелгі дүниенің мәдени жетістіктерін сипаттадыңдар.

Өздеріңді тексеріңдер**1-тапсырма. Топта талқылаңдар.**

1. II ғ. соңы мен III ғ. басында жер өңдеушілердің құлдарға көзқарасы өзгерді. Ендігі кезекте құл иеленушілер құлдарға немесе кедей шаруаларға жер үлесін жалға беруге мәжбүр болды. Құлдар өз баспаналары мен отбасын құру құқығына ие болды. Құл иеленушілерді мұндай шешім қабылдауға не итермелегенін түсіндіріңдер. «Олардың құлдарға деген бұрынғы көзқарасы тиімсіз болды» деген пікірмен келісесіңдер ма?

2. Ол Римнен біржола кетіп, Босфор жағалауына астананы көшірді. Кейін қала оның есімімен аталды. Жаңа астана гүлденді және «екінші Рим» мәртебесіне сай болды. Римнің жаңа ордасының негізін кім, қашан және қайда қалады? Бұл император христиан дініне қатысты қандай саясат жүргізді?

3. Адамзат өз тарихын мәдени мұраларға байланысты есте сақтайды. Естеріңе түсіріңдер, ежелгі дүние елдерінің мәдениеті туралы сендер не білдіңдер? Осының негізінде ежелгі мәдениеттің қазіргі заманға берген ең құнды мұралары не болып саналатыны туралы қорытынды жасаңдар.

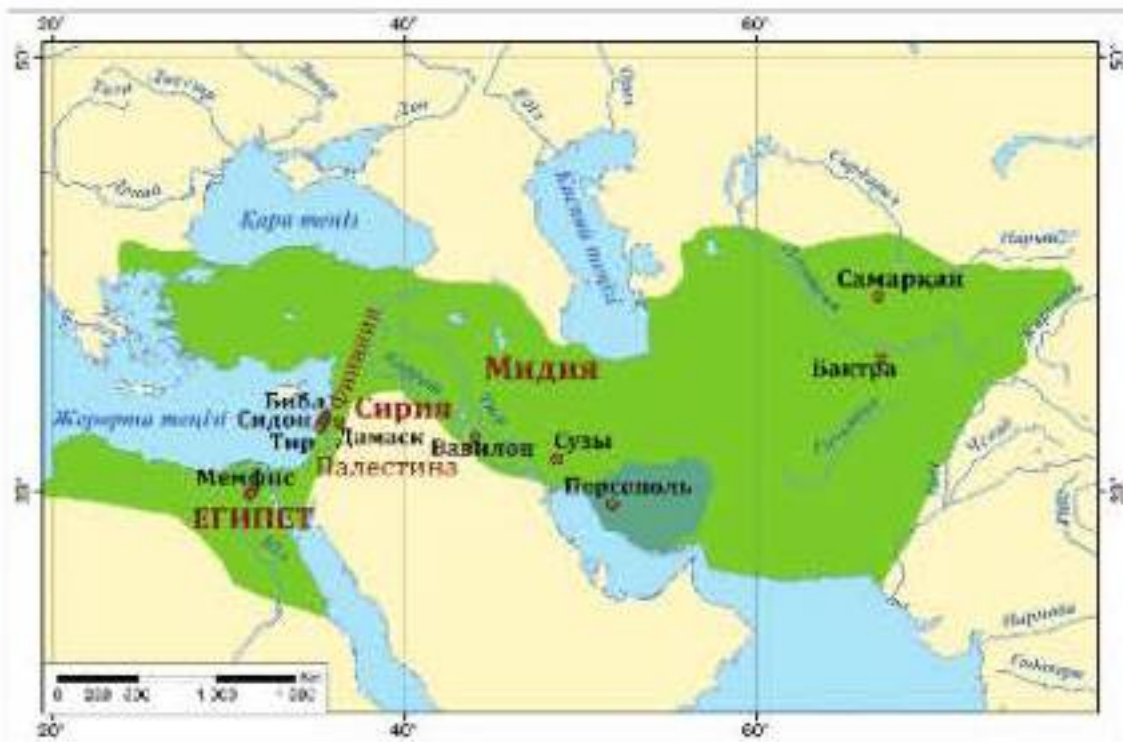
2-тапсырма. Көп нүктенің орнына қажет сөздерді қойып, сөйлемдерді дәптерге көшіріп жазыңдар.

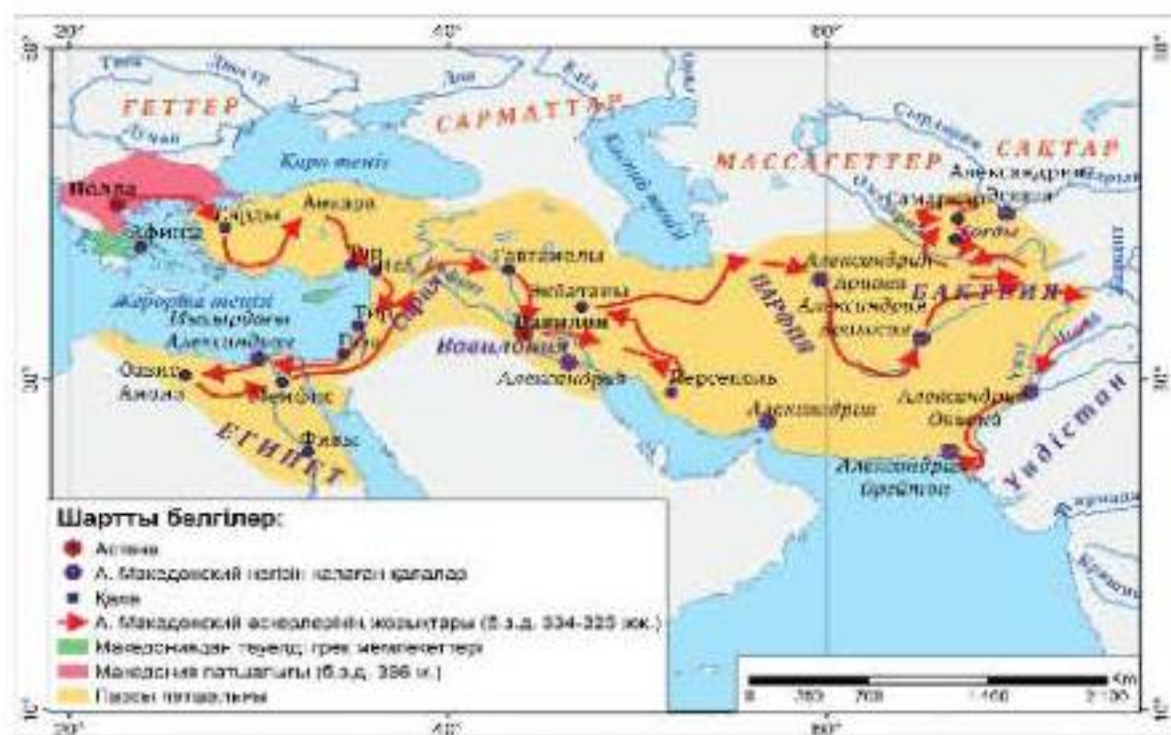
Б.з. I ғ. Палестинада уағыздаушы ... өмір сүрді. Ол адамдарды өз күнелерін ..., ... бас тартуға, қоршаған адамдарға олардың ... кешіруге және жақын адамдарға ... көрсетуге шақырды. Оның насихаты бойынша, жақында Жер бетінде ... болады, оған тек ... .. ұстанатындардың ғана кіруге мүмкіндігі бар.

2.

3.

Александр Македонскийдің басқыншылық жорықтары

Б.з.д. I ғ. – б.з. III ғ. аралығындағы Рим империясы

Глоссарий

Абсолюттік (шексіз) монархия – Римдегі император дара, шексіз билік иесі болатын билік түрі. Абсолюттік монархияның түсында Сенат заңдар шығару құқығынан айырылды, ал императордың билігі әскерге сүйенді.

Августар – Рим императорларының атағы. Б.з.д. 27-23 жылдары Октавиан билеушінің жоғарғы мәртебесі ретінде енгізді.

Адам типі – эволюциялық даму үдерісі барысындағы адам топтарының түрі.

Азамат – белгілі бір мемлекетте тұрақты тұрып, қорғауында болатын, заңда бекітілген құқықтары мен міндеттері бар адам.

Азаматтық соғыс – бір мемлекет азаматтарының арасындағы соғыс. Б.з.д. II ғ. соңында Рим империясында барлық провинциялар қатысқан азамат соғысы болды.

Академия – Ежелгі Грекиядағы жасөспірімдерге арналған өнер, математика және логика оқытылатын ерекше философиялық мектеп.

Акведук – ежелгі Римдегі қала мен басқа да елді мекендерді сумен қамтамасыз еткен құбырлар немесе арықтар түріндегі құрылыстар.

Алғашқы қауымдық өнер – тас дәуірі адамдарының өнері. Ұңгір қабырғаларына салынған суреттер немесе тас мүсіндері түрінде сақталған өнер.

Анимизм – ежелгі адамдардың діни сенімдерінің бірі. Анимизмнің негізгі ұғымы – барлық заттардың жан бар деп есептелуі.

Ареопаг – Афинадағы ақсүйектердің құқығын қорғаған ежелгі сот органының билігі.

Арийлер – ежелгі Үнді-иран тілдес көшпелі тайпалар, ежелгі Иран мен ежелгі Үндістан халқы.

Аристократия (ақсүйек) – қоғамның айрықша құқықтарға ие ерекше бөлігі.

Артефакт – табиғи емес, адамның қолымен жасалған зат; заттай тарихи дереккөз ретінде қызмет етеді.

Архитектура (сәулет) – құрылыс өнері.

Аюрведа – Ежелгі Үндістанның халық медицинасында ұзақ өмір сүруге қол жеткізу әдістері туралы ілім.

Әулет – бір тектен тараған билік құрушы монархтар.

Батырлар – ежелгі грек мифологиясындағы кейіпкерлер, олар айрықша қасиеттерді иеленген және ерліктер жасаған.

Бес жүздік кеңесі – Ежелгі Афинадағы жоғарғы басшылық орган, оның басты міндеті - Халық жиналысын дайындау және жүргізу болды.

Билеуші өкілі – мемлекет билеушісінің тарапынан кеңбайтақ елдің белгілі бір бөлігін басқару үшін тағайындалған басқарушы.

Болат – берік, күміс-сұр түсті, көміртек қоспасы бар темірдің құймасы. Оның мықтылығы соншалық, тіпті құрылыста және тауарлар өндірісінде өте қажетті материалға айналды.

Бөгет – су тасқыны кезінде су басу және шайылу-дан аумақты қорғау үшін, сонымен қатар суды ұстап тұру үшін салынатын суқоймалардың жағасындағы үйінді немесе үймек түріндегі гидротехникалық құрылыс.

Ведалар – діни әнұрандардан, жырлардан, дуалардан, салт-дәстүрлер мен құрбан шалу формулалары сипаттамасынан құралған индуизмдегі ежелгі білімдердің жиынтығы.

Герусия – Ежелгі Грекиядағы билік органы, оған аюлыс жастан асқан ер адамдар ғана кірген.

Гимнасий – Ежелгі Грекия мен эллиндік шығыстағы мемлекеттік оқу-тәрбие мекемелері.

Гладиаторлар – арнайы түрме-мектептерде қылышпен соғысуға үйретілген құлдар. Олар амфитеатрларда өздерінің шайқастарымен римдік публиканың көңілін көтерді.

Гномон – сырық түріндегі күн сағаттарының бір бөлігі; адамдар ежелгі заманда тәуліктің уақытын гномондар көлеңкесі бойынша анықтаған.

Грамматист – ежелгі Грекияда оқуды, жазу мен санауды үйреткен ұстаз.

Даосизм – діни және философиялық ілім. Оның негізін қытай ойшылы Лао-цзы қалаған болатын.

Дәмдеуіштер – ежелгі заманнан Шығыс елдерінде өсімдіктерден алынатын азықтың дәмін жетілдіру үшін қосылатын қоспалар.

Демократия – халық билігі; алғаш рет Ежелгі Грекияда орнады.

Держава – үлкен әрі күшті мемлекет. Ол елдер арасындағы қарым-қатынастарға өзінің үлкен ықпалын тигізіп отырады.

Диздар, дизпат – Парфиядағы сатрапияны құрайтын әкімшілік-аумақтық облыстың немесе ауданның атауы. Диз басқарушыларын дизпаттар деп атады.

Заң – орындауға міндеттелетін ережелер мен нұсқаулықтар жинағы.

Зебу – Оңтүстік Азия мен Шығыс Африкада таралған ірі қара малдың түрі.

Иерархия – әлеуметтік және саяси сатылар жүйесі; төменгі сатыдағылардың жоғары сатыдағыларға маңыздылық дәрежесіне сәйкес бағыну реті.

Илоттар – спартандықтар жеңген тайпаның өкілдері, жер өңдеушілер. Олар барлық қауымның меншігі болып саналды және салық төледі.

Император – империядағы ең жоғарғы билеушінің титулы.

Империя – басқа мемлекеттердің аумағын өз құрамына күшпен қосып алған үлкен держава.

Инемен емдеу – адам денесіндегі белгілі бір нүктелерге арнайы инелерді шаншу арқылы емдеу немесе жансыздандыру әдісі; ежелгі қытай медицинасы тәсілдерінің бірі.

Ирригация – арнайы құрылғылардың көмегімен ауыл шаруашылығы дақылдары өгілген алқаптарды суару.

Каботаждық сауда – жағалауда жүзетін, бірақ ашық теңізге шықпайтын каботаждық деп аталатын кемелер арқылы жүргізілетін жағадағы теңіз саудасы.

Канал – суға толған өзеннің жасанды арнасы.

Карма – Үндістанның ежелгі тұрғындарының түсінігі бойынша, адамның өткен өмірінде жасаған іс-әрекеттері бойынша алдын ала анықталған адам тағдыры.

Каста – үнді қоғамындағы түйік әлеуметтік топ. Топтар бір-бірімен дәстүрлермен, қоғамдағы орнымен және кәсіп түрімен біріктіріледі.

Клепсидра – ежелгі жабық кеңістікте уақыт өлшеу үшін қолданылған су сағаттар.

Колондар – ірі жер иеленушілерден жер үлестерін жалға алған еркін шаруалар, немесе құлдар.

Конфуцийшілдік – Ежелгі Қытайда пайда болған діни, саяси және философиялық ілім. Ілімнің негізін б.з.д. VI ғ. философ Конфуций қалаған. Конфуций әрбір адам өз міндетін атқаруы керек деп есептеген.

Көтеріліс – халықтың билеушілерге қарсы шығуы.

Қолөнер – белгілі бір бұйымдарды қолмен дайындау үшін арнайы дағдыларды қажет ететін жұмыс түрлері.

Қос дөңгелекті арба – ежелгі заманда әскери шайқастар, салтанатты шерулер мен спорттық жарыстар кезінде пайдаланылған арба.

Құдай – ежелгі адамдардың наным-сенімдері бойынша, бүкіләлемді басқаратын жаратушы өрі құдіретті күш.

Құл – құқығы жоқ адам; өз қожайынының игілігі үшін жұмыс істейді.

Құл иеленушілік – қоғамдағы белгілі бір адамдардың (құлдардың) бас бостандығынан айырылып, құл иеленушілердің жеке меншігіне айналуы.

Легион – барлық халықтың заңға бағынуы. Ежелгі Қытайда пайда болған саяси-этикалық ілім.

Логика – ежелгі грек философиялық мектебінде оқытылған пәндердің бірі; ойлау заңдылықтары туралы ілім.

Магия – адамдардың ежелгі діни наным-сенімдерінің бірі; сиқырлық, ырым және дуа жасау болып табылады. Ежелгі египеттіктер бұны қайтыс болған адамдардың «өлілер еліндегі» өмірін жалғастыру үшін жасау керек деп сенген.

Марзбану – шегаралық әскери-әкімшілік округтердегі парсы билеушісінің өкілі; Парфия патшалығы билеушісінің титулы.

Мәдениет – адамзат тудырған материалдық және рухани құндылықтардың жиынтығы.

Метек – ежелгі Грекиядағы жат елдік (шетелдік) адам; Афиниға басқа аймақтардан қоныс аударған және құқықтары шектелген адам.

Мирра ағашы – Арабия түбегінде және Солтүстік-Шығыс Африкада өсетін ағаш. Бұл ағаштың шайырынан діни ғұрыптарды іске асыру үшін түрлі майлар дайындалған.

Миф – ежелгі аңыз-әңгімелер. Онда әлемнің пайда болуы, құдайлар мен мифтік батырлардың өмірі туралы әңгімеленеді.

Мумия – қайтыс болған адамның балызамдау кометімен сақталған денесі.

Мінсіз қоғам – әділеттілік пен байқуатты өмір орнаған қоғам.

Неолит – адамзат тарихындағы б.з.д. 5-3 мыңжылдықтар аралығын қамтитын кезең.

Неолиттік төңкеріс – адамдардың иемденуші шаруашылықтан өңдеуші шаруашылыққа ауысуы, яғни терімшілік пен аңшылықтан егіншілік пен мал шаруашылығына ауысуы.

Нирвана – буддизмдегі жоғары мақсатқа-қайғы-қасіреттен арылуға қол жеткізу.

Олигархия - шағын адамдар тобының билігіне негізделген мемлекеттік құрылым. Онда шағын аристократиялық қанаушы топ көпшілікті басқарады.

Орталықтанған мемлекет – жерлері біріктірілген, біртұтас заңдары мен ортақ нарығы бар және бір билеушіге бағынатын мемлекет.

Өнер – әдебиет, сәулет, мүсін, сурет, графика, қолданбалы өнер, музыка, би, театр, кино және т.б. салалардағы адамдардың шығармашылығы.

Өзен қайыры – суқоймаларының түбінде жинақталатын органикалық және минералды құрамбөліктерден құралатын жұмсақ тау жынысы.

Өркениет – белгілі бір қоғамға тән қоғамдық даму сатысы немесе материалдық мәдениеттің деңгейі.

Палеолит – ежелгі тас дәуірі; еңбек құралдары мен қару-жарақтар тастан, ағаш пен сүйектен жасалған, адамзат тарихындағы ерте және ең ұзаққа созылған кезең.

Палестра – ежелгі Афинадағы 13-14 жастағы ұлдарға дене тәрбиесін беру мектебі.

Папирус – ежелгі Египетте жазу үшін пайдаланылған материал. Оны Ніл қамысының жапырақтарынан жасаған.

Патрицийлер – барлық құқыққа ие болған ежелгі Римнің жергілікті тұрғындары.

«Патшалар алқабы» – перғауындар мен ақсүйектер үшін молалар салынған Нілдің батыс жағалауындағы жартасты аңғар.

Периэкттер – Спарта тұрғындарының бір тобы; ерікті адамдар, бірақ азаматтық құқықтары болған жоқ.

Петроглиф – ежелгі адамдардың жартасқа ойып немесе тасқа салған суреттері.

Пиктограмма – тас ғасыры адамдарының таста ойылған суреттер мен белгілер түріндегі қалдырған алғашқы жазу таңбалары.

Плебейлер – ежелгі Римнің еркін, жергілікті емес тұрғындары. Бастапқы кезеңде патрицийлер иеленген құқықтарға ие болған жоқ.

Полития – бұқара халықтың көпшілігі мемлекет тұрғындарының игілігі үшін билік жүргізетін қоғамдық құрылыс. Мұндай құрылысты өз еңбектерінде ежелгі грек философы Аристотель сипаттаған.

Провинция – Рим басып алған Италиядан тыс жерлердің атауы. Провинцияларды императордың өкілдері басқарды. Бұндай басқару жүйесін император Марк Катон енгізді. Алғашқы Рим провинциялары Сицилия, Сардиния, Корсика болды.

Реинкарнация – бір денеден екінші денеге жаның ауысуына сену; адамның екінші рет басқа тәннің бойында қайта дүниеге хелу мүмкіндігіне сену.

Республика – жоғарғы өкімет бір немесе бірнеше адамның, сондай-ақ халық белгілі бір мерзімге сайлайтын мемлекеттік органдардың қолына шоғырланған мемлекеттік құрылым түрі.

Санскрит – қасиетті кітаптар мен ежелгі поэмалар жазылған ежелгі үнді тілі.

Саркофаг – жердің үстіңгі қабатындағы арнайы жерлеу ғимаратында орналасқан, ақсүйектерді жерлеуге арналған табыттың бір түрі.

Сатрапия – Парсы империясындағы билеушінің өкілі басқаратын облыс немесе провинция.

Сейсмограф – жер сілкіну кезінде жер асты дүмпулерін тіркейтін құрал.

Сына жазуы – ежелгі Месопотамияда қалыптасқан жазу түрі; сына жазу таңбалары жұмсақ балшыққа салынады.

Табытхана – қайтыс болған адамның мәйіті құрылыстың астында емес, оның ішінде сақталатын жерлеу түрі.

Театр – Ежелгі Грекиядағы қойылым қоюға арналған арнайы орын, онда актерлер комедиялар мен трагедиялар қояды.

Термдер – ежелгі Римде пайда болған хауызы бар моншалар. Рим термдерінің едендері мен қабырғалары жасырын құбырлармен жылытылды. Бұл құбырлар арқылы ыстық ауа жіберілген.

Тетрархия немесе «төртеудің билігі» – Рим императоры Диоклетиан енгізген басқару жүйесі. Империя екі бөлікке бөлінді, оларды Диоклетиан және оның көмекшісі басқарды. Олар өздерін августар деп атады. Августардың екі көмекшісі - цезарлар болды.

Терракота – күйдірілген балшықтан жасалған кез келген жылтырауық емес зат.

Тотемизм – ру немесе тайпалардың өздерінің шығу тегін белгілі бір жануармен немесе затпен байланыстыруы.

Тұсбағдар – магнитті тілі бар, жер бағытын анықтаушы құрылғы.

Фаланга – әскердің ерекше сапы. Онда жауынгерлер қатар-қатарға тығыз орналасады. Шайқасқа алдыңғы қатар араласады да қалғандары резервте тұрып, олғандар мен жараланғандарды тез арада ауыстырып отырады.

Фетишзм – ежелгі адамдардың діни сенімдерінің бір түрі. Онда адамдар жансыз заттарға сыйынған.

Философ – қоғамның дамуы туралы ой-пікірін білдіретін данышпан адам.

Халық жиналысы – Ежелгі Римдегі ең жоғарғы өкімет. Оның мүшелері болып тек рим қоғамының теңқұқылы мүшелері ғана сайланды. Халық жиналысы барлық аса маңызды мәселелерді шешті: соғыс жариялау және бітім жасау, сот шешімдері, мемлекеттік билікке жоғарғы шенеуніктерді сайлау.

Шенеунік – мемлекеттік қызметкер, өкілетті тұлға.

Эволюция – белгілі бір заттың немесе құбылыстың бірте-бірте және ұздықсіз өзгерістер арқылы жетілу үдерісі.

Эталон – олшем, белгілі бір затпен салыстырылатын сапа үлгісі.

Эфорлар – ежелгі Спартадағы, Афиныдағы сайланған лауазымды тұлғалар. Олар кең ауқымды, бірақ уақытша нақты бекітілген өкілеттіктерге ие болды.

Эфталиттер (хиониттер, ақ ғұндар) – Орта Азиядан шыққан иран тілді тайпалар бірлестігі. Олар Үндістанға тонаушылық жорықтар жасап, нәтижесінде Гуптар империясы ыдырап кетті.

Оқу басылымы

**Букаева Бибикуль Салықовна
Зикирина Гульсара Бекеновна
Макашева Жанат Становна
Мукатаева Динара Нурсейтовна
Тен Игорь Александрович**

ДҮНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ

Жалпы білім беретін мектептің 5-сыныбына арналған оқулық

Ғылыми кеңесшісі т. ғ. к. *Б. А. Досова*
Әдіскері *Б. К. Қалиева*
Редакторлары *Е. Жақипов, Б.К. Қалиева, Ү.А. Бастерова*
Суретшілері *Қ.Ахметжан, А. Менжанлызы, Е. Попова,
П. Баймурзаева, А. Айтжанов*
Техникалық редакторы *С.М. Жапарова*
Дизайн-макетін жасаған *С.Т. Омарбекова*
Дизайнер-беттеушілері *К.Б. Ахметова, Д.К. Турсбекова*
Корректоры *С.Ж. Үркімбаев*

ИБ №030-В

Басуға 05.06.2017 қол қойылды. Пішімі 60×84/8. Шартты баспа табағы 11,72.
Шартты бөлулі беттанбасы 54,88. Есептік баспа табағы 10,0. Тараптары 000 дин. Тіркеліс №

«Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ
Мекенжайы: 010000, Астана қ., 31-көше, 37А.

Все учебники Казахстана на OKU.YK.KZ

РУССКИЙ ЯЗЫК

Учебник для 5 класса общеобразовательной школы

Утверждено Министерством образования
и науки Республики Казахстан

5

Часть 1

«Назарбаев Интеллектуальные школы»
Астана
2018

Авторы:

**Е. В. Клокова, О. И. Белозёрова, Т. И. Ибраева, Г. Б. Сулейменова,
А. С. Муханбеткалиев, А. Б. Касымова, О. В. Опря**

Р 88 Русский язык. 5 класс. Учеб. для общеобразоват. шк. Часть 1 с изменениями и дополнениями / Е. В. Клокова, О. И. Белозёрова, Т. И. Ибраева и др. – Астана: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2018 – 120 с., ил.

ISBN 978-601-328-309-8

Ч. 1 - 2019 - 120 с.

ISBN 978-601-328-310-4

Учебное издание

**Елена Валерьевна Клокова, Ольга Игоревна Белозёрова, Таскира Ильшатовна Ибраева, Гульсайран Бахиевна Сулейменова, Аскен Самуратович Муханбеткалиев,
Айман Берденовна Касымова, Оксана Викторовна Опря**

РУССКИЙ ЯЗЫК

Часть 1

5 класс

Учебник для общеобразовательных школ

(с изменениями и дополнениями)

Научный консультант д. ф. н. Сулейменова Э. Д.

Методисты Кажамкулова Г. Е., Алибекова К. Е., Айтпаева А. С.

Редакторы Шайкенова Л. М., Бобенко Ж. В.

Технический редактор Жапарова С. М.

Художник-иллюстратор Козлова Э. А.

Дизайнеры-верстальщики Жимаилова Э. Е., Тажмиев А. Б.

Корректор Ан В. Г.

Дизайн и верстка филиала «Центр образовательных программ»

АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы»

mail@nis.edu.kz

ИБ №378-В/1

Подписано в печать 28.02.2019. Формат 60×84/8. Печать офсетная. Гарнитура "Сегое UF". Бумага офсетная. Усл.печ.л. 13,95. Усл.кр.отт. 55,8. Уч.-изд. л. 12,0. Тираж 9 742 экз. (допол.). Заказ №

**010000, г. Нур-Султан, ул. Хусейн бен Талал, здание 21/1,
АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы»**

**УДК 373.167.1
ББК 81.2 Рус-922**

**ISBN 978-601-328-309-8 – (Ч.1)
ISBN 978-601-328-310-4 – (общ.)**

**© АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2017
© АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2018**

Дорогие ребята!

Перед вами учебник русского языка – одного из самых распространённых языков мира. В учебнике вы найдёте немало интересных сведений о природе и человеке, познакомитесь с различными взглядами на события окружающего мира, узнаете ценность языка как средства межнационального общения в современных условиях многоязычного Казахстана. Надеемся, что лексические темы разделов учебника: «Культура: язык и общение», «Мир вокруг нас: транспорт и инфраструктура», «Жизненные ценности», «Мир профессий», «Мир фантазий», «Живые организмы: растения», «Каникулы и отдых», «Астрономия: звёзды и созвездия», «Чудеса света» – будут для вас познавательными и интересными.

Каждый день мы общаемся с разными людьми. Вы задумывались, почему одного человека слушать приятно и интересно, а другого – нет? Чтобы быть интересным собеседником, необходимо развивать речь, владеть языком. А что значит владеть языком? Владеть языком – значит уметь грамотно говорить и писать, а также уметь слушать, читать и понимать текст. Хорошая речь не только правильная, но и выразительная. Вы будете постигать богатство языка через содержание текстов, учиться видеть в них россыпи образных средств. Этому надо терпеливо учиться. И учебник будет вашим добрым помощником в изучении языка.

Учебник научит вас глубже понимать текст, выделять главную и второстепенную информацию, поможет освоить разные виды чтения и успешно овладеть различными школьными предметами. Кроме того, он предоставит вам возможность говорить с одноклассниками на интересные темы, выражая своё мнение, развивать творческие способности, создавать собственные тексты в новых для вас жанрах: письмо, рекламный текст, объявление, дневник, стихотворение, сказка.

В учебнике вы встретите дополнительные рубрики: «Это интересно», «Лингвистическая копилка», «Обратите внимание», «Полезные фразы». Их содержание расширит основной материал дополнительными сведениями о языке, о происхождении некоторых слов, фразеологизмов. Сложные вопро-

вам возможность творчески применить знания и умения в нестандартных, интересных формах работы.

Вас ждут новые открытия и достижения. Желаем успехов в изучении русского языка!

Авторы учебника

textbooks.nis.edu.kz

Изучив данный раздел, вы сможете:

- понимать и использовать информацию прослушанных или прочитанных текстов;
- определять тему и основную мысль текстов, а также выделять части в тексте;
- создавать текст из частей;
- понимать основную информацию сплошных и несплошных текстов, определяя тему;
- пересказать текст от лица персонажа, выразительно прочитать стихотворение;
- сочинить акrostих;
- написать дружеское письмо и сообщение на форум;
- использовать существительные, прилагательные, согласуя слова в роде, числе и падеже;
- использовать знаки препинания в предложениях с прямой речью, с обращениями.

Подумайте

- Какова роль языка в жизни человека?
- Для чего мы используем в речи различные средства общения: слова, жесты, мимику, знаки?
- Как правильно вести электронную переписку?

- определить главную информацию о языке и слове;
- пересказать текст от лица персонажа;
- понять содержание стихотворения;
- различать книжную и разговорную речь.

язык
речь
коммуникация

Говорим

1. Обсудите в группах, что такое язык. Дайте свою формулировку этому слову. Прочитайте высказывание русского писателя А. Н. Толстого и ответьте на вопросы.

Что такое язык? Прежде всего это не только способ выражать свои мысли, но и творить свои мысли. Язык имеет обратное действие.

Человек, превращающий свои мысли, свои идеи, свои чувства в язык... он также как бы пронизывается этим способом выражения.

(А. Н. Толстой)

1. Чем отличаются словосочетания «выражать свои мысли» и «творить свои мысли»? Как вы понимаете смысл высказывания?
2. Приведите примеры из жизни, которые доказывают, что язык – это способ выражения и творения мысли.

Слушаем и говорим

2. Прослушайте стихотворение о языке и ответьте на вопросы.

1. С кем или с чем автор сравнивает язык в стихотворении?
2. Какие из ключевых слов урока встречаются в стихотворении?
3. От чего, по мнению автора, необходимо уберечь язык?
4. К чему призывает автор стихотворения вас, читателей?
5. Как необходимо относиться к языку? А как вы относитесь к своему родному языку? Приведите пример.

3. Прослушайте стихотворение ещё раз. Запишите утверждения в том порядке, в котором информация даётся в стихотворении.

1. Язык – это (основной) средств... общения людей в мире.
2. В (родной) язык... сохранились обычаи, традиции и культура предков.
3. Чтобы сохранить язык первоизданым, нужно стараться не засорять его (иностранные) слов... .
4. Человек должен дорожить (родной) язык..., относиться к нему с уважением. Не забудьте поставить слова в необходимой форме, дописать окончания.

Читаем и говорим

5. Прочитайте тексты и определите, чем они отличаются.

1. Учебный центр «Грант» сообщает о наличии дополнительных курсов с носителями языка по программе «Разговорный английский язык».

2. – В центре открылись языковые курсы. Преподаёт иностранец.
– Какой язык?
– То, что мне нужно. Английский разговорный.

1. Где можно услышать или прочитать первый текст? В какой ситуации можно использовать второй текст? Подтвердите своё мнение словами из текста. Сделайте вывод.

2. Изучите «Лингвистическую копилку». Скажите, чем отличаются разговорная и книжная речь. Приведите примеры использования данных стилей речи.

Лингвистическая копилка

РЕЧЬ	
<i>Разговорная</i> (преобладает устная форма речи)	<i>Книжная</i> (преобладает письменная форма речи)
используется в обыденной, неофициальной обстановке, в кругу близких, друзей.	используется в книгах, газетах, журналах, на телевидении, в официальной обстановке.

6. Прочитайте текст и определите, к книжной или разговорной речи он относится. Передайте содержание текста своими словами от лица учёного.

Учёные из Англии нашли при раскопках глиняную табличку, на которой изображены непонятные знаки. Есть предположение, что это неизвестный доселе учёным древний язык. Табличке, считают исследователи, около 3 тысяч лет.

- понять основную информацию сплошного и несплошного текстов, определяя тему;
- понять содержание стихотворения, определить его тему и основную мысль;
- выразительно прочитать стихотворение.

сила слова
 слова мудрых
 стихотворение
 рифма
 основная мысль

Говорим

1. Составьте высказывание известного казахского поэта и мыслителя Абая Кунанбаева из слов и словосочетаний, показанных детьми.

Как вы понимаете это высказывание? Приведите пример ситуации, в которой вы употребили бы данное выражение.

2. Найдите определение каждой части речи, используя данную подсказку.

Имя существительное	Имя прилагательное	Глагол
	обозначает	
признак предмета (какой? чей?)	действие предмета (что делать? что сделать?)	предмет (кто? что?)

Читаем

3. Прочитайте стихотворение. По примеру двух первых строк выделите в каждой паре стихотворных строк слова, которые созвучны.

Нет силы сильнее, чем слову дана,
 И властвует в мире над всеми она.
 И гнев ли священный, порыв ли святой –
 Всё будит в нас слово, луч сердца живой.
**Свободное слово к народу дойдёт,
 Укажет дорогу не вспять, а вперёд,**

4. Соотнесите слова из стихотворения с их современными синонимами.

Слова из стихотворения:	Синонимы
1. порыв	А. назад
2. вспять	Б. стремление
3. заронить	В. пробудить

5. Для чего автор в конце каждой стихотворной строки употребил слово, которое созвучно со словом другой строки? Как называется этот приём?

6. Какая строка стихотворения близка по значению высказыванию Абая?

7. Определите, в каких стихотворных строках выделенное слово употреблено в переносном значении:

А. Всё **будит** в нас слово, луч сердца живой.

Б. Свободное слово к **народу** дойдёт.

В. И – дайте лишь время – **плоды** принесёт.

8. Какое слово, словосочетание или строка могли бы стать заглавием стихотворения?

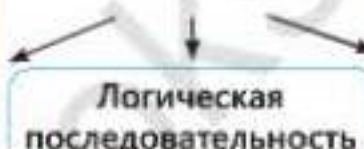
9. Определите тему и основную мысль стихотворения.

Лингвистическая копилка

Тема:

1. Родное слово
2. Слова мудрых
3. Изучение языка

Текст

Логическая последовательность

Основная мысль

1. Бесценный мой родной язык!
2. Слова – это единственное, что остаётся на века.
3. Слово – путь к познанию.

10. Выпишите из выделенного текста существительные, отвечающие на вопросы *кто?* *что?* Сформулируйте правило, какие слова отвечают на вопрос *кто?*, какие – на вопрос *что?*.

Говорим

11. Проведите в группах конкурс выразительного чтения стихотворения П. И. Зякина. Выберите от каждой группы ученика, который лучше всех прочитает стихотворение классу.

Участники конкурса будут оцениваться по следующим критериям:

- выразительность и чёткость речи;
- правильное литературное произношение (соблюдение логических ударений, интонирования);
- эмоционально-экспрессивная окрашенность выступления;
- знание текста наизусть (приветствуется).

Вы сможете:

- понять основную информацию сплошного и несплошного текстов;
- понять содержание стихотворения и дописать его строки;
- сочинить акrostих;
- правильно писать гласные и согласные в корне слова.

Ключевые слова

речевой этикет
нормы поведения
акrostих

Говорим

1. Рассмотрите рисунки. Как прошёл день пятиклассника?

Правильно ли вёл себя мальчик в школе и дома? Почему? Какие правила он не соблюдал?

Читаем и пишем

2. Прочитайте стихотворение. Найдите в тексте слова с безударными гласными, подберите к ним проверочные слова и запишите в тетрадь.

Как его зовут?

Друзья, вот вам на всякий случай
Ст...хи о школьнике одном.
Его зовут... А впрочем, лучше
Мы здесь его не назовём.
«Спасибо», «Здравствуйте»,
«Простите»
Произн...ситель он не привык.
Пр...стого слова «...»
Не одолел его язык.
Ему бывает часто лень

Ск...затель при встрече «...»!
Казалось бы, пр...стое слово,
А он стесняется, м...лчит,
И в лучшем случае «здорово»
Он вместо «...» бубнит.
А вместо слова «...»
Не г...ворит он ничего.
Или заявит на прощанье:
«Ну, я пошёл. Пока! Всего!»
Не скажет он друзьям по школе:

Ребята, мы не можем тут
Ск...зять вам, как его зовут.

Вам ЭТОТ школьник не знаком?
(В. Масс и М. Червинский)

3. Какие слова и фразы пропущены в стихотворении? Учитывайте, что они не должны нарушать рифму. Запишите их в тетрадь.
4. Выпишите слова с пропущенными буквами, объясните орфограммы, используя информацию из рубрики «Пишем правильно».
5. Почему автор стихотворения не называет имени мальчика?

Пишем правильно

Проверяемые безударные гласные в корне проверяются ударением: для этого нужно изменить форму слова или подобрать однокоренное слово.

Слова́ – сло́во, плоды – пло́д, речево́й – речь.

Правописание непроверяемых гласных нужно запомнить или обратиться к орфографическому словарю. *Этикет, язык.*

Пишем и говорим

6. Составьте правила речевого этикета в группах, используя информацию из рисунков и стихотворения. Разыграйте сценки, изображённые на рисунках; соблюдайте правила речевого этикета, составленные вами.

Лингвистическая копилка

Акрости́х – это стихотворение, в котором первые буквы каждой строки образуют слово, фразу или имя. Обратите внимание на пример:

Речево́й этикет вам поможет,	Э
Если вам	Т
Человек нагрубил.	И
Есть ли смысл хамить ему тоже?!	К
Вежливым пусть будет ваш	Е
Ответ – и следа от грубияна нет	Т
Й!!!	

Пишем

7. Сочините акрости́х к слову «этикет» и запишите в таблицу. Используйте информацию из рубрики «Пишем правильно». Рифму можно не соблюдать!

- определить основную мысль текста на основе его содержания;
- сочинить стихотворение;
- правильно ставить знаки препинания в предложениях с обращениями.

сетевой этикет
рекомендация
обращение
соблюдать
Интернет
интернет-сайт

Говорим

1. Рассмотрите иллюстрации. Обсудите в группах, в каких обстоятельствах следует соблюдать нормы этикета. Подберите слова-обращения, которые будут использоваться в каждой ситуации.

Скажите, об этикете какой сферы идёт речь на четвёртой иллюстрации. К кому и как вы обращаетесь при этом?

Пишем правильно

Обращение – это слово или сочетание слов, называющее того, к кому обращаются с речью. Например: *Учись, мой сын.* (А.С. Пушкин)

Обращение выражается именем существительным в именительном падеже и может находиться в начале [|О|, ...] , в середине [..., |О|, ...] или в конце предложения [..., |О|.]. Выделяется запятыми или восклицательным знаком.

2. Прочитайте предложения. Найдите слова-обращения и сравните их.

Есть ли разница в обращении героев друг к другу?

От чего зависит обращение к человеку

(от возраста, отношений между людьми, ситуации)?

Сетевой этикет – правила поведения при общении в Интернете.

1. Тимур Маратович, в какой библиотеке можно взять журналы?

2. Подскажите, пожалуйста, молодой человек, как проехать до спортивного комплекса.

3. Как ты выросла, моя маленькая девочка!

Составьте схему каждого предложения, опираясь на рубрику «Пишем правильно».

Зачем быть вежливым

Не только детям, но и очень многим взрослым людям хочется, чтобы все их друзья, и все соседи, и даже вовсе незнакомые прохожие всегда бы относились к ним внимательно, по-доброму, всегда бы любили и уважали их. Чтобы никто-никто не делал им замечаний.

Весь секрет в том, что только к вежливому, воспитанному и доброму человеку окружающие люди относятся всегда по-доброму. Только такого человека все любят, уважают. И у него есть верные и надежные друзья, с которыми ему никогда не бывает скучно.

А впрочем, вежливому, хорошо воспитанному человеку и некогда скучать. Ведь он живет по строгому режиму.

(Л. Васильева-Гангнус)

4. Как вы считаете, нужно ли быть вежливым при общении в социальных сетях? Почему?

5. Сформулируйте и запишите 5–7 рекомендаций сетевого этикета для одноклассников, используя содержание текста.

Соблюдайте знаки препинания в предложениях с обращениями. Следующие слова помогут вам составить рекомендации:

Соблюдайте...

Думайте...

Будьте осторожны...

Позаботьтесь...

Посоветуйтесь...

Убедитесь...

Избегайте...

Обязательно...

Пишем

6. Прочитайте стихотворение «Вредные советы». Изменив его содержание, вместо вредных советов сочините стихотворение, в котором вы даёте полезные советы.

В Интернете, в Интернете
Обещают всё на свете:
Телефон, щенка, айпод
И поездку на курорт.

А условия не сложны:
СМС отправить можно
С телефона папы, мамы –
И уже ты на Багамах!

(По материалам сайта <http://detionline.com>)

? Полезные советы

- понять содержание прослушанного текста, ответить на вопросы;
- пересказать текст от лица персонажа;
- использовать правильно имена существительные.

цель письма
оживлённая переписка
личное письмо
деловое письмо

Говорим и пишем

1. Рассмотрите кластер. Обсудите в группах, почему люди пишут письма. Допишите кластер.

Слушаем и говорим

2. Прослушайте текст. Отметьте верные и неверные утверждения.

1. Отец отчитал сына за то, что он не выполнил домашнее задание.
2. Отец придирился к сыну из-за плохого настроения.
3. Отец любил своего сына, но был строг.
4. Сын был груб с отцом.
5. Отец слишком много требовал от сына.

6. Отцу было легче написать о своих чувствах и мыслях, чем говорить об этом вслух.

3. С какой целью отец писал письмо сыну?

4. Прослушайте повторно текст. Объясните, как вы понимаете значение следующих предложений из письма.

1. «Твоё маленькое сердце столь же велико, как рассвет над далёкими холмами».
2. «Я ожидал слишком многого от юности».
3. «Что со мною сделала привычка?»

Вещественные существительные

малина, золото, сахар, анальгин

дрожжи, отруби, сливки

Отвлечённые существительные

дружба, любовь, голубизна

каникулы, сутки, будни

Собственные имена существительные

Алматы, Рязань, Англия, Сингапур

Карпаты, Апатиты, Альпы

Собирательные существительные:

листва, молодежь, детвора

Парные предметы: *брюки, коньки, лыжи*

Существительные на -МЯ: *время*

Названия игр: *шахматы, нарды*

Запомните! У существительных, употребляющихся только в форме множественного числа, род не определяется!

5. Выпишите из прослушанного текста в два столбика существительные, имеющие только форму единственного и только форму множественного числа. Используйте правило из рубрики «Обратите внимание».

Существительные, имеющие только форму единственного числа	Существительные, имеющие только форму множественного числа
---	--

Говорим

6. Перескажите в парах прослушанный текст от лица человека, знающего и отца, и сына.

1. Как вы думаете, как себя повёл сын, прочитав письмо? 2. Что бы вы предложили сыну написать в ответе? 3. Порассуждайте, нужны ли письма сегодня.

Пишем

7. Составьте и запишите фрагменты электронных писем (4–5 предложений), цель которых:

- извиниться перед другом (подругой) за какой-либо поступок;
- убедить родителей друга (подруги) провести выходные с вашей семьёй;
- предупредить учителя о вашем отсутствии в школе на следующей неделе и объяснить причину.

Пишем правильно

Если слово «интернет» употреблено как первая часть сложных слов, вроде «интернет-кафе», «интернет-общение», то оно пишется с маленькой буквы и через дефис.

Вы сможете:

- понять основную информацию сплошного текста;
- понять содержание притчи о языке;
- составить текст-повествование о знании языка;
- использовать имена прилагательные, согласуя с именами существительными в роде, числе и падеже.

Ключевые слова

сила языка
культура
вдохновлять

Говорим и пишем

1. Составьте словосочетания.

Как меняется форма слова «*важный*»? Почему?

важный →

факт
мысль
слово
языки

2. Изучите схему. Сформулируйте правило

о согласовании имён прилагательных с именами существительными.

единственное число	Винительный падеж, женский род какую?	Творительный падеж, мужской род каким?	Предложный падеж, средний род о каком?	множественное число	Творительный падеж какими?
	<i>живую русскую речь</i> □	<i>живым русским языком</i>	<i>о живом русском общении</i>		<i>живыми русскими картинами</i>

3. Составьте 5 словосочетаний, согласуя имена прилагательные с именами существительными в роде, числе и падеже.

Читаем

4. Прочитайте части текста. Восстановите последовательность частей текста. Для связи абзацев используйте слова и словосочетания *однажды, в первый день, на второй день, в конце*, расположив их в начале каждого абзаца.

1. ____ Эзоп опять приготовил языки. Хозяин и гости изумились.
– Мне приказали накрыть сам... лучш... стол, из лучш... блюд, – пояснил Эзоп, – а что может быть лучше языка! С помощью языка мы познаём науки и получаем знания, разрешаем проблемы, просим, примиряемся, даём советы, исполняем просьбы, вдохновляем на творчество. При помощи языка возводятся города, формируется культура. Считаю, что нет ничего более необходимого, чем язык.

3. _____ Ксанф так рассердился, но придаться ни к чему не смог.
 4. _____ на первое, на второе и третье Эзоп приготовил **язык** – жарен..., варён..., солён... .

– Почему ты подаёшь нам одни языки? – вопрошали гости.

– Мне велели приготовить сам... **плох... обед**, а что может быть хуже языка? Только из-за языка люди наносят обиду друг другу, ругаются, лгут, льстят, враждуют. Из-за языка мы становимся врагами, рушим города и даже **цел... государства**. Он вносит в нашу жизнь войны и зло. Может ли быть что-то хуже языка?

5. Выпишите выделенные словосочетания, допишите окончания в словах.

6. Составьте несколько вопросов к каждому из утверждений.

А. Эзоп приготовил только язык.

В. Хозяин и гости изумились.

Б. Из-за языка люди становятся врагами, рушат целые государства.

Г. Через язык развивается культура.

Д. Рассердился Ксанф.

7. Как вы думаете, какие из данных утверждений можно отнести к теме этого текста, а какие – к его основной мысли? Озаглавьте притчу.

Лингвистическая копилка

Типы речи					
Описание		Повествование		Рассуждение	
Описать предмет или явление		Рассказать о действиях		Объяснить причины события или явления	
Какие признаки для него характерны?	Имена прилагательные	Временные формы глаголов	Что произошло? Что делали?	Почему? В чём причина?	Средства связи <i>Во-первых,</i> <i>Итак</i>

Пишем

8. Рассмотрите иллюстрации. Напишите письмо однокласснику о том, как вам помогло в жизни владение метким словом. Правильно согласуйте в предложениях имена прилагательные с именами существительными.

1. Употребите в тексте поговорку о языке для раскрытия его основной мысли.

2. Используйте выражения для соблюдения последовательности событий: *однажды, вдруг, в первый раз, в другой раз, на следующий день, в конце.*

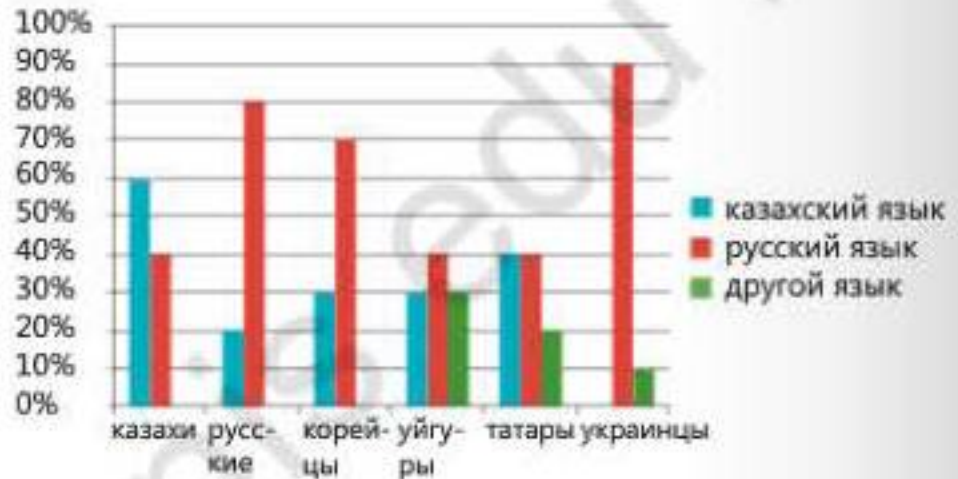

- понять основную информацию диаграммы, определяя её тему;
- понять содержание письма школьника;
- правильно согласовывать слова в словосочетаниях и предложениях.

Ассамблея народа Казахстана
совет Ассамблеи
деятельность в Ассамблее
Дом дружбы
этнический состав

Читаем

1. Рассмотрите диаграмму. Как вы думаете, что она отражает?

2. Прочитайте письмо ученика 5 класса. Ответьте на вопросы.

Ким М., ученик 5 класса
членам Научно-экспертного совета Ассамблеи народа Казахстана

Уважаемые члены Научно-экспертного совета!

Пишет Вам ученик 5 класса Максим Ким. Хочу рассказать Вам о нашем классе и попросить совета по одному вопросу, связанному с изучением языков. Наш класс – это как небольшой многонациональный Казахстан, потому что в нём учатся дети разных национальностей: казахи, русские, корейцы, уйгуры, татары и украинцы. В школе мы все изучаем казахский, русский и английский языки. Мы благодарим Вас за работу, которая ведётся в Ассамблее по возрождению и развитию культуры и языков этнических меньшинств.

Мы уже делаем кое-что для изучения родного языка: выписываем и читаем журналы на национальном языке, участвуем в фестивалях народного творчества. Но пока наши усилия не дают больших результатов, а знание родного языка у многих моих одноклассников не выходит за рамки общения в семье. Прилагаю к моему письму диаграмму (см. выше), на которой видны этнический состав нашего клас-

все не владеют языком предков.

1. Ученики каких национальностей учатся в классе Максима?
2. Как ученики изучают язык своего народа?
3. Какова цель письма Максима?
4. Что отражает диаграмма?
5. Какими языками владеют татары – одноклассники Максима? Сколько процентов из них знают свой родной язык?
6. Ребята каких национальностей в большинстве случаев используют родной язык в общении?
7. Почему Максим написал письмо именно членам Научно-экспертного совета Ассамблеи народа Казахстана?

Пишем

3. Запишите предложения. Вместо цифр вставьте следующие слова, подходящие по смыслу: *телепередача, ученик, близкий, мера, язык, национальный, труд, национальность*. Поставьте их в нужной форме.

1. В нашем классе учатся дети разных (1).
  2. Мы благодарим Ассамблею за (2), принимаемые по возрождению и развитию языков и культуры.
  3. В будущем мы планируем смотреть (3), транслируемые на разных языках.
  4. Использование родного языка не выходит за рамки общения с (4).
  5. Диаграмма отражает (5) состав нашего класса и языки, используемые (6) в школе и дома.
4. Можно ли назвать данные предложения текстом? Почему?

Пишем и говорим

5. Составьте анкету по предложенному образцу. Дополните её 2–3 вопросами. Ваша задача – узнать больше о родных языках своих одноклассников, об их успехах в совершенствовании родного языка и овладении другими языками.

Имя ученика	Вопросы анкеты	Ответы учеников	Причины (почему?)
Максим	Какой язык ты считаешь родным?	русский	На этом языке говорят мои родители, бабушка и дедушка.
	На каком языке ты чаще всего общаешься в школе с одноклассниками?		

Вы сможете:

- понять основную информацию сплошного и несплошного текстов;
- написать официальное и неофициальное письма, выражающие идеи развития государственного языка;
- правильно согласовывать прилагательные с существительными, оканчивающимися на *-ий, -ия, -ие*, в роде, числе и падеже в словосочетаниях.

Ключевые слова

официальное общение
неофициальное общение
интернет-сообщество
форум

Говорим

1. Обсудите в малых группах или парах следующие вопросы:
  1. Что можно считать официальным общением, а что – неофициальным?
  2. В каких ситуациях мы используем то или другое общение?
  3. Была ли в вашей жизни практика официального общения?
 С какими трудностями вы столкнулись при этом?

Читаем

2. Прочитайте письмо школьников и его обсуждение на форуме.

Школьники Казахстана депутатам Парламента Республики Казахстан

Уважаемые депутаты!

Мы, нижеподписавшиеся школьники, обсудив вопросы преподавания и изучения казахского языка в школах Республики Казахстан, благодарим вас за поддержку государственного языка и принятые меры по улучшению образования и преподавания.

Язык – это духовная составляющая любой нации. Сохранение нации связано с функционированием её языка. Беречь и развивать родной язык, с уважением относиться к другим языкам, распространённым в нашем государстве, – это наш долг. Мы, школьники Казахстана, хорошо понимаем, что казахский язык является основой для постижения нами культуры, науки и духовных ценностей народа.

Участники нашего интернет-сообщества обсудили ряд вопросов о дальнейшем развитии и популяризации казахского языка среди школьников. Считаю, что сегодня государству необходимо поддер-

создавать детские ТВ-программы, с помощью которых можно интересно изучать язык. Необходимо рекомендовать школьникам и школам 100 лучших казахстанских книг и включить их в образовательную программу.

Инициативная группа «Школьники Казахстана»

Сообщения: 431

Добавлено: Мадина

Хорошее обращение, оно ясно говорит, что нужно нам, школьникам, чтобы успешно изучать язык.

Считаю, чтобы задуманное воплотить в жизнь, нужны средства. Хорошо бы создать Фонд развития казахского языка, в который можно было бы вносить деньги и потом распределять их по разным программам (детское радио, интернет-проекты и т. д.)

Сообщения: 325

Добавлено: Ильяс

У меня есть ещё одна креативная идея, реальная и простая: надо сделать видеоролики на казахском языке на одном из порталов. Уроки должны быть хорошего качества: видео, анимация текста, примеры фраз или словосочетаний. Думаю, это под силу нам, школьникам, ведь у нас всегда много нестандартных идей и есть свой взгляд на то, как быстро и интересно освоить язык.

Сообщения: 35

Добавлено: Юлия

Я считаю, будущее за Интернетом. Будущее языка – в его письменной форме. Грамматика языка, лексика закрепляются именно на письме. Поэтому ещё раз призываю всех принять участие в нашем проекте «Развитие детской Википедии на казахском языке».

3. Ответьте на вопросы к тексту, выбрав один правильный вариант ответа.

1. В письме поднимается тема:

- а) о мерах по развитию и распространению казахского языка;
- б) о возрождении преподавания казахского языка в школе;
- в) о введении в школьную программу интерактивных методов обучения.

Б. Детские видеоуроки по изучению казахского языка должны быть хорошего качества, их должны создавать первоклассные специалисты.

В. Изучать язык увлекательнее с детскими ТВ-программами.

5. Основная мысль текста заключается в предложении:

А. Сохранение и развитие нации связано с сохранением и функционированием её языка.

Б. Участники диалоговой площадки обсудили комплекс вопросов по дальнейшему развитию и распространению казахского языка.

В. Сегодня государству необходимо поддержать идею об издании и переиздании детских произведений казахстанских писателей.

Читаем и пишем

6. Сравните, чем первая часть текста (письмо школьников) отличается от второй части (обсуждение на форуме). Какую из них вы бы отнесли к официальному общению, а какую – к неофициальному? Почему?

Обратите внимание

7. Рассмотрите таблицу. Выберите возможные варианты окончания предложений. Какие из них можно считать примерами официального общения, какие – неофициального? Почему?

8. Допишите таблицу в тетради, приводя примеры предложений в официальной и неофициальной форме.

Участники интернет-сообщества обсудили...	комплекс вопросов	идею депутата	одно мнение
Благодарим вас за...	поддержку языка	принятые меры	прекрасное преподавание

Сохранение и развитие языка ...			
Сегодня есть необходимость в...			

Читаем и пишем

9. Изучите таблицу. Составьте 5 словосочетаний, согласуя имена прилагательные с именами существительными в роде, числе и падеже.

Обратите внимание

Особенности склонения существительных на -ия, -ий, -ие

	-ия	-ий	-ие	
Р. п.	-и	-я	-я	лекци[и], планетари[я], состязани[я]
Д. п.	-и	-ю	-ю	лекци[и], планетари[ю], состязани[ю]
Т. п.	-ей	-ем	-ем	лекци[ей], планетари[ем], состязани[ем]
П. п.	-и	-и	-и	(о) лекци[и], (о) планетари[и], (о) состязани[и]

10. Просклоняйте следующие словосочетания: *любая нация, дальнейшее развитие, детское произведение, национальный музей*. Как вы проверите правильность написания окончаний прилагательных? Составьте 2–3 предложения с данными словосочетаниями.

Прилагательное + существительное	Род	Число	Падеж	Вопрос

Пишем

11. Напишите два коротких письма в официальной и неофициальной форме для Правительства и интернет-форума, в которых предложите свою идею для эффективного изучения казахского языка школьниками.

Используйте в своих письмах существительные на *-ий, -ия, -ие*, правильно согласуя с ними прилагательные в роде, числе, падеже.

Вы можете использовать следующие подсказки:

- в деловом письме: *Мы предлагаем ... . Это должно способствовать ... .*
- в сообщениях, на форуме, в Интернете: *Я считаю ... . Думаю ... . Так, ...*

Вы сможете:

- понять содержание беседы школьников и разыграть её по ролям;
- пересказать содержание услышанного текста.

Ключевые слова

русский язык
распространённый
значимость языка

Говорим

1. Рассмотрите иллюстрации и обсудите в группах, для чего изучают русский язык в современном мире.

Подкрепите ответы примерами из жизни.

Слушаем и говорим

2. Прослушайте аудиотекст – беседу учеников. Отметьте утверждения, которые соответствуют содержанию диалога.

1. Ребята решили создать плакат ко Дню языков Казахстана.
2. Русский язык способствует коммуникации людей разных национальностей.
3. Плакат должен был объяснить другим ученикам значимость русского языка.
4. Русский язык, по мнению ребят, не урегулирует споры.

3. Прослушайте текст во второй раз. Как вы понимаете слово «поводырь»? Какими словами ребята заменили данное слово? Почему русский язык является поводырем?

4. Охарактеризуйте русский язык, используя содержание диалога и иллюстрации из задания №1. Какие прилагательные вы используете?

Лингвистическая копилка

Сплошной текст – это текст, не прерываемый включёнными в отдельные строки формулами, таблицами, заголовками, иллюстрациями.

К несплошным текстам относятся графики, диаграммы, схемы (кластеры), таблицы, географические карты и карты местности, входные билеты, расписание движения транспорта, карты сайтов, рекламные постеры, меню и др.

Читаем и говорим

6. Составьте диалог на тему «Роль русского языка в нашей стране», используя иллюстрации из предыдущих заданий.

Используйте в своём высказывании предлагаемые полезные фразы и схему.

Полезные фразы

- Мне нравится русский язык, потому что... .
- Я правильно понял(а), что ты...?
- Да, действительно, ...
- Как ты относишься к...?
- ...!
- Почему ты считаешь, что...?
- Я так думаю, потому что... .

Это интересно

Русский язык является одним из *распространённых* языков в мире по числу говорящих на нём людей. Русским языком владеют 160 миллионов человек, в том числе более 30 миллионов в *разных частях света*.

Я люблю русский язык!

Я читаю книги на русском языке.

Я общаюсь с близкими и друзьями по-русски.

Я восхищаюсь богатством русского языка.

Я рад, что у меня не возникает трудностей с пониманием языка.

У меня много друзей по всему миру.

Я мечтаю путешествовать по разным странам.

Я хочу знакомиться с культурой и традициями разных народов.

Мне нравится заводить новых друзей.

Русский язык – это ... .

Вы сможете:

- понять основную информацию текста;
- понять содержание письма, выделить его части и определить основную мысль;
- дописать письмо;
- использовать в речи паронимы.

Ключевые слова

адресант
адресат
популярность языка
общение
приветствие

Говорим

1. Обсудите причины изучения иностранного языка. Расставьте их в списке по степени важности: от самой значимой до наименее значимой для вас.
2. Соотнесите иллюстрации со словами. Составьте предложения с данными словами.

Адрес

Адресат

Адресант

Лингвистическая копилка

Паронимы – это однокоренные слова, разные по значению, но близкие по звучанию. Например: *адресат – адресант, дружный – дружеский, надеть – одеть.*

3. Выясните в толковом словаре значения следующих слов-паронимов, составьте с ними словосочетания:

практический – практичный, значимый – значительный, наследие – наследство, невежа – невежда, безответный – безответственный, обсудить – осудить.

Читаем

4. Прочитайте письмо. В какой части содержится основная мысль всего письма? Почему?

Привет моя дорогая подружка.

Ты сейчас далеко, мы изредка связываемся по скайпу. Но этих нескольких минут так мало, чтобы всё тебе рассказать, побеседовать по душам, поэтому я решила написать тебе это письмо.

побывала в знаменитой Дрезденской картинной галере ... .

К сожалению, мои двоюродные братья, Вольдемар и Вилли, говорят только по-немецки, они давно уже забыли русский язык, так как переехали с родителями в Германию, когда им было всего 3 года. А я, как ты помнишь, в школе учу английский и вовсе не знаю немецкого языка. Иногда, когда мы все собираемся за столом, мои родные о чём-то разговаривают с детьми и смеются, но я ничего не понимаю. В такие моменты я жалею, что не владею немецким языком. Как ты, наверное, уже поняла, я загорелась этой идеей – выучить немецкий! Думаю, к следующему моему приезду в Германию я смогу поболтать со своими братишками на их языке!

До свидания моя любимая подруга! Жду твоего ответа и новостей из Казахстана!

5. Восстановите последовательность ключевых выражений текста, записав их в том порядке, в котором они встречаются в письме: *жду ответа; ездили в аква-парк; решила написать письмо; родственники в Германии; побывала в Дрезденской галерее; не знаю немецкого; выучить немецкий язык; до свидания; привет; говорят только по-немецки.*

6. С кем бы вы хотели подружиться: адресатом или адресантом письма? Почему? Что бы вы хотели с ним обсудить?

7. Установите соответствие между схемами и примерами. Выделите в каждом предложении слова-обращения.

Схемы	Примеры
1. [O , ...?]	А. Здравствуй, мой самый лучший друг!
2. [... , O , ...]	Б. Друг! Привет!
3. [... , O !]	В. Ерасыл, как твои дела?
4. [O ! ...!]	Г. Сделай милость, друг, напиши мне.

8. Найдите в письме предложения с пропущенными знаками препинания при обращениях. Объясните их постановку.

Пишем

9. Измените концовку письма. Напишите несколько вариантов на выбор: попросите чаще писать вам письма; пожелайте всего самого хорошего; выразите надежду на скорую встречу; попросите передать привет друзьям; ваш вариант.

Вы сможете:

- понять содержание писем, выделить их части и использовать информацию из них;
- восстановить письма;
- правильно ставить знаки препинания в предложениях с прямой речью.

Ключевые слова

язык жестов
 мимика
 языковой барьер
 средство общения

Читаем и пишем

1. Прочитайте письма братьев, Вольдемара и Вилли, живущих в Германии.

Допишите одну из частей письма Вилли, используя фотографию, которую он приложил к своему письму.

Привет Вилли!

Как твои дела? Нравится ли тебе гостить у наших родных в Казахстане? Всё ли у тебя в порядке?

Пишу тебе, чтобы выяснить, как теперь живётся на нашей Родине.

Сразу же после вашего с мамой отъезда я скачал из Интернета ролик о Казахстане. Меня очень заинтересовала эта страна, ведь я ничего не знаю о ней. В том видео, которое я посмотрел, говорилось, что *Казахстан – развивающееся государство. Вокруг просторные степи и практически нет цивилизации: нет ни заводов, ни фабрик, ни небоскрёбов, ни дорог и даже нет Интернета! О, Вилли, я очень за тебя переживаю, как же ты там, наверное, умираешь со скуки!*

Ещё меня поразило, что в этой стране нет автомобилей, а жители в основном ездят на лошадях. Вот это, я думаю, здорово! Надеюсь, и ты, братишка, научишься ездить верхом! Тогда мы точно уговорим нашего папу завести нам лошадь на ферме. Можно будет даже устроить скачки и напугать ту соседскую девчонку, которая так тебе нравится!

На этом заканчиваю своё письмо. Буду ждать от тебя ответа.

Твой брат Вольдемар

Здравствуй Вольдемар!

Как ты там? Скучаешь? У меня всё прекрасно!

Спешу развеять твои заблуждения! Мой тебе совет: будь разборчив в том, что ты смотришь в Интернете, или хотя бы читай отзывы

здесь всё совсем не так. Взгляни на фотографию, которую я тебе отправляю с письмом, на ней страна, в которой мы с тобой родились.

Казахстан – современное государство.

Единственная проблема, которая у меня здесь возникла, – это языковой барьер, так как я не знаю ни казахского, ни русского языка, и с английским, как ты знаешь, у меня тоже нелады. Я тут как-то решил воспользоваться языком жестов, но такую кашу заварил!!!

Извини, спешу попрощаться, мы с мамой опаздываем в театр. Подробности в следующем письме.

2. Выделите в текстах основные части письма. Все ли части присутствуют?
3. Найдите предложения с обращениями, расставьте в них знаки препинания. Используйте обращения при написании части письма.

Это интересно

В разных странах мира жесты имеют различные значения. Чтобы не попасть впросак, перед посещением другой страны познакомьтесь с языком жестов, принятом в этом государстве.

Так, например, покачивание головой из стороны в сторону у нас означает «нет», а в некоторых странах Европы, наоборот, – одобрение.

Поднятый вверх указательный палец в Германии говорит: «Прекрасно!», а у нас: «Внимание!».

К примеру, с помощью двух поднятых вверх пальцев в Германии можно воскликнуть: «Победа!», во Франции сказать: «Мир», в Великобритании, как и в нашей стране, просто попросить два мороженых.

Большой палец во многих странах гласит: «Прекрасно сделано! Хорошо!», но в Японии указывает на мужчину, а в Европе обозначает всего лишь цифру 1.

Только улыбка является универсальным средством общения и правильно воспринимается в любой стране и культуре. Отправляясь в гости в другие страны, не забудьте свою улыбку!

он не упустил ничего интересного, особенно описание ситуаций непонимания языка жестов, о которых Вилли уже упоминал в первом письме.

Привет, брат!

Как ты? Какие новости в школе? Как идут дела у папы? Ты, наверное, заждался моего письма?

У меня всё хорошо! Я решил продолжить свой рассказ, чтобы ты не томился в догадках.

Перейду сразу к делу. Как я уже писал, попробовал я пообщаться со своими родными на языке жестов. Но, скажу сразу, ничего хорошего из этого не вышло, потому что наши жесты у них имеют совершенно другое значение. Как-то за столом сестрёнка, показывая на молочник, предложила мне налить молока в чай (они всегда пьют чай с молоком!), я решил попробовать данное «национальное блюдо» и начал изо всех сил крутить головой в разные стороны, ну, вроде говоря: «Да! Да, конечно!». Но она почему-то отодвинула от меня молочник подальше и больше не делает даже попытки что-либо мне предложить.

А ещё был случай ...

Вот смеху-то было! Ну, всё, заканчиваю своё письмо. Жду от тебя ответа. Пока-пока!!!

Искренне твой брат Вилли

Пишем

5. Перепишите предложения, вместо пропусков вставьте информацию из писем Вилли и Вольдемара. Обратите внимание на знаки препинания.

- А. В своём письме Вольдемар спросил у Вилли: «---».
- Б. В видео, которое посмотрел Вольдемар, говорилось: «---».
- В. Вольдемар поведал Вилли свою мечту: «---!».
- Г. В конце письма Вольдемар написал --- Надеюсь, ты разрешишь мои сомнения по поводу Казахстана ---.
- Д. --- – ответил Вилли Вольдемару.
- Е. «Единственная проблема, которая у меня здесь возникла, – это языковой барьер», – _
- Ж. «Извини, спешу попрощаться», – _
- З. «---», – прообщал Вилли.

Слова автора перед прямой речью	<ul style="list-style-type: none"> • Слова автора: «Прямая речь». • Слова автора: «Прямая речь?» • Слова автора: «Прямая речь!»
Слова автора после прямой речи	<ul style="list-style-type: none"> • «Прямая речь», – слова автора. • «Прямая речь?» – слова автора. • «Прямая речь!» – слова автора.
Слова автора внутри прямой речи	<ul style="list-style-type: none"> • «Прямая речь, – слова автора, – прямая речь». • «Прямая речь? – слова автора – Прямая речь?» • «Прямая речь! – слова автора – Прямая речь!»
Глаголы со значением говорения	<ul style="list-style-type: none"> • говорить, ответить, сообщить, поведать, сказать, спросить, подумать, воскликнуть, написать, заявить, призвать, кричать, возразить, сетовать и др.

6. Выберите соответствующее слово, опираясь на содержание рубрики «Обратите внимание».

- А. С Вилли произошёл (анекдотичный/анекдотический) случай.
- Б. Вилли описывает (памятный/памятливый) момент жизни.
- В. Тон письма Вилли (шуточный/шутливый).

Лингвистическая копилка

1. **Анекдотический** – присущий анекдоту, основанный на анекдоте. **Анекдотичный** – смехотворный, нелепый.
2. **Памятливый** – (разг.) только с одуш. сущ. Обладающий хорошей памятью, способный легко запоминать, имеющий особенную склонность к запоминанию. **Памятный** – сохранившийся в памяти, незабываемый.
3. **Шутливый** – 1. склонный к шуткам, 2. имеющий характер шутки, веселья. **Шуточный** – представляющий собой шутку, весёлый, забавный случай.

Говорим

7. Рассмотрите иллюстрации. Обсудите в группах, как ведут себя люди при общении. В каких из данных ситуаций не соблюдаются нормы делового этикета? Почему?

Вы сможете:

- понять основную информацию сплошных и несплошных текстов, определяя их тему;
- понять значение знаков и расшифровать сообщения;
- написать электронное письмо.

Ключевые слова

знак
символ
изъясняться
дорожный знак
знак-указатель

Читаем и говорим

1. Рассмотрите иллюстрацию. Прочитайте высказывания ребят.

Как вы думаете, кто из детей прав? Какое предположение сделали бы вы о назначении данных знаков?

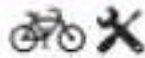

Это интересно

Многие из нас оказывались в ситуации, когда нам нужно было что-то объяснить людям или спросить о чём-то, но мы не знали их языка.

Три путешественника из Швейцарии придумали оригинальную футболку, на которой изображено 40 мини-картинок. Каждая иллюстрация обозначает конкретный предмет, объект или действие, важные в повседневной жизни: гостиница, телефон, бассейн или пляж, пункт питания, питьевая вода и т.д.

Даже если вы не знаете языка, на котором говорят местные, универсальные знаки помогут вам объяснить всё необходимое!

Пишем правильно

Проверяемые согласные в корне слова проверяются следующим способом: нужно изменить слово или подобрать такое однокоренное слово, в котором после проверяемой согласной стоит гласная или согласные л, м, н, р.

Взгляд – во взгляде, обед – обедать, дорожка – дорожный.

Правописание непроверяемых согласных нужно запомнить или обратиться к орфографическому словарю: вокзал, футбол.

3. Подберите проверочное слово к данным словам по образцу. Составьте с ними предложения

Труд – трудиться, бли(с, з)кий, выхо(д, т), бага(ш, ж), про(з, с)ьба, оши(п, б)ка.

Пишем

4. Напишите письмо другу или подруге. Расскажите в нём о ситуации, в которой вам удалось преодолеть языковой барьер. Вспомните, какими средствами общения вы воспользовались: мимикой, жестами, знаками, словами.

При написании письма:

1. Соблюдайте композиционные части письма.
2. Применяйте слова-связки для связи частей: *однажды, я думаю, я решил, надеюсь, в конце* и другие.
3. Используйте в предложениях обращения, чтобы обратиться к своему другу и придать вашему письму личный характер.
4. Используйте предложения с прямой речью, которые помогут вам подробнее описать ситуацию.
5. Используйте имена прилагательные, согласуя с именами существительными в роде, числе и падеже.
6. Правильно ставьте знаки препинания.
7. Используйте смайлики-эмотиконы, чтобы передать свои эмоции.

- понять, для чего используют знаки и символы;
- применить информацию прослушанных, прочитанных текстов;
- определить их тему и основную мысль, а также выделить части в тексте и, наоборот, создать текст из частей;
- расшифровать сообщение из знаков, составить правила сетевого этикета, разыграть диалог по ролям, сочинить стихотворение, написать сообщение на форум и дружеское письмо;
- научиться правильно употреблять падежные формы имён существительных, согласовывать имена прилагательные с именами существительными, соблюдать пунктуационные нормы.

Необходимый лексико-грамматический материал

Лексика:	Грамматика:	Орфография:	Пунктуация:
– слова могут употребляться в прямом и переносном значениях; – паронимами называются однокоренные слова, различные по значению, но близкие по звучанию.	– имена прилагательные согласуются с именами существительными в роде, числе и падеже; – выделяются 3 типа склонения существительных: 1 – имена существительные женского, мужского рода с окончаниями -а, -я; 2 – существительные мужского рода с нулевым окончанием и среднего рода с окончаниями -о, -е; 3 – существительные женского рода с нулевым окончанием.	– безударная гласная в корне слова проверяется ударением, подбором однокоренных слов, изменением формы слова. У существительных в Р. п. не бывает окончания -е; у существительных 3 скл. не бывает окончания -е; у существительных 2 скл. не бывает окончания -и.	– обращение, находящееся в начале, в середине или в конце предложения, необходимо выделять с помощью знаков препинания и интонации: 1. [О , ...] 2. [... , О , ...] 3. [... , О !] 4. [О ! ...!] – прямая речь и слова автора в предложении оформляются следующим образом: 1. "П!" - а 2. "П?" - а. 3. "П", - а. 4. А: "П!" 5. А: "П?" 6. А: "П".

Стремитесь выше

Изучите и проанализируйте письма в Интернете, сообщения, полученные или отправленные вами или вашими родными. Создайте список рекомендаций по оформлению и содержанию электронных писем.

Опирайтесь на вопросы:

Какие части электронного письма нужно выделять?	Какого объёма должно быть электронное письмо, чтобы оно лучше воспринималось адресатом?	Допустимо ли использование знаков или символов в электронном письме?
Какие виды приветствий можно использовать?	Какие правила сетевого этикета нужно соблюдать?	Необходимо ли придерживаться грамматических и пунктуационных норм в электронном письме? Почему?
Как следует обращаться к адресату письма?	Какие темы могут подниматься в электронном письме?	Как лучше закончить электронное письмо?

Изучив данный раздел, вы сможете:

- определить тему и основную мысль текста, опираясь на вопросы;
- участвовать в диалоге-расспросе;
- составить простой план;
- определить жанровые особенности рекламного текста и объявления;
- создать творческую работу о причинах изобретения транспорта человеком;
- написать объявление об экологичном транспорте;
- составить диалог о специальных условиях, созданных на вокзале для людей с ограниченными возможностями;
- написать рекламный слоган к иллюстрации об автомобиле;
- правильно писать НЕ с именами существительными;
- правильно употреблять слова в прямом и переносном значении;
- правильно использовать имена прилагательные, согласуя с именами существительными в роде, числе и падеже.

Подумайте

- Насколько важен транспорт в жизни современного общества?
- Каким видом транспорта вы чаще всего пользуетесь?
- Полезно ли иногда отказываться от услуг транспорта? Почему?

Ребята!
*Приглашаем вас на выставку истории
 развития транспорта.
 У вас будет возможность*

- *увидеть модели забытых видов транспорта;*
- *прокатиться на самом популярном транспорте;*
- *управлять радио моделями экологичного транспорта будущего.*

*Все экспонаты сделаны руками учеников
 нашей школы!*

Не пропустите!
 Актовый зал школы
 5-6 мая, с 10.00 ч. до 12.00 ч.

- или составить:
- составить простой план к прослушанному тексту;
  - выделить части прослушанного текста и определить его основную мысль;
  - создать диалог между туристом и туроператором;
  - использовать прилагательные, согласуя их с другими словами в роде, числе и падеже.

Ключевые слова:
 наземный
 подземный
 водный
 воздушный транспорт
 транспортировать

Слушаем

1. Прослушайте звуки и угадайте, какому транспорту они принадлежат.

Назовите услышанные звуки глаголами. Составьте предложения с данными словами.

вертолёт	мотоцикл	поезд
самолёт	тепловоз	автомобиль
трактор	велосипед	грузовик

Слушаем и пишем

2. Прослушайте текст. Ответьте на вопросы и выполните задания к тексту.

- В какой последовательности появлялись виды транспорта?
- Составьте план к прослушанному тексту.
- Восстановите схему, используя информацию из прослушанного текста.

- Почему человек создаёт новые виды транспорта?
- Объясните, какие слова помогают описать предметы. На какие вопросы данные слова отвечают?

- определять главную мысль;
- отделять главную информацию от второстепенной;
- использовать ключевые слова как опору для понимания;
- устанавливать логическую/хронологическую связь фактов и событий.

3. Изучите таблицу. Подберите по 2 прилагательных к каждому виду транспорта.

Пишем правильно

Падежные окончания прилагательных:		
в творительном падеже -ым (-им)	в предложном падеже -ом (-ем)	
воздушным транспортом, выгодным предложением	о воздушном транспорте, о выгодном предложении	
Прилагательные в женском роде единственного числа имеют окончания:		
в винительном падеже -ую (-юю) в международную перевозку, в междугороднюю поездку	в родительном падеже	международной перевозки
	в творительном падеже	-ой (-ей) международной перевозкой
	в предложном падеже	о международной перевозке

Говорим

4. Составьте диалог по рисунку, используя вопросы, представленные в нём. Также используйте прилагательные, согласуя с другими словами в роде, числе и падеже. Работайте в паре.

Вы сможете:

- понять содержание текстов о транспорте прошлого, определить их тип речи;
- написать текст, объясняя свою точку зрения.

Ключевые слова

общественный транспорт
дилижанс
конная тяга
перевозка пассажиров
стоимость проезда

Говорим

1. Рассмотрите рисунок. Какие слова и словосочетания подходят к нему? Почему?

Широкие колёса, карета, воздушный транспорт, перевозить людей, конная тяга, железное сообщение, сидеть на крыше.

Читаем

2. Прочтите три текста по одному разу. Запишите три вопроса, начинающиеся со слов: Когда? Почему? Как вы думаете, ...? Задайте их однокласснику и предложите ответить на них.

1. В течение многих веков конное почтовое сообщение оставалось единственным видом движения «для всех». Только в конце XVI века в Европе создаются первые службы общественных пассажирских экипажей. Сначала это были дилижансы – многоместные кареты на конной тяге, которые осуществляли междугородние перевозки. Затем кое-где появились и городские пассажирские экипажи. Однако до начала XIX века городской общественный транспорт был редкостью. Но уже в 1830-х годах появился конно-железный экипаж, или просто конка, которую можно считать предшественницей трамвая.

(По Т. Исмаиловой)

2. Почтовые кареты, дилижансы, фиакры перевозили людей у которых не было собственного экипажа. Фургон на конной тяге, появившийся в XVII веке, проезжал за день 30 км. Эта повозка вмещала несколько пассажиров и чуть больше тонны багажа. Очень широкие колёса не давали фургону увязнуть в грязи. Для пере-

Фиакр – легкий нёменный экипаж в западной Европе.

Слова

- Рассказать
- Объяснить
- Описать

Вопросы

- Почему?
- Какой?
- Что делали?

3. Все первые водители были сами себе механики, так как автомастерские встречались в то время крайне редко. Порой до ближайшего города сломавшуюся машину тащили на буксире лошади, что вызывало множество насмешек со стороны пешеходов. Публика откровенно недолго любила этот чересчур шумный транспорт, вздымавший тучи пыли, оставлявший после себя неприятный запах бензина. Если начинался дождь, едущие в открытом автомобиле вынуждены были прятаться под зонтами. А уж в ненасную погоду езда по плохим дорогам превращалась в настоящее приключение для смельчаков.

(По А. Милзуш)

- Прилагательные
- Глаголы прошедшего, настоящего и будущего времени.
- Средства связи: так как, если, что вызвало, уж.

3. Обсудите в группах, какие из предложенных слов, вопросов и частей речи можно отнести к каждому из текстов. Определите тип каждого из текстов.

Пишем правильно

Правописание непроизносимых согласных

1. Чтобы выяснить, имеется ли в слове непроизносимый согласный, нужно подобрать такое однокоренное слово, в котором этот согласный произносится: *гидроу́ский* – *гидроу́к*, *хлестну́ть* – *хлестну́ть*, *послужи́те* – *лужи́ца*.
2. Без непроизносимых согласных пишутся непроверяемые слова *шестьдесят*, *ровесник*, *лосниться*.
3. С непроизносимыми согласными пишутся непроверяемые слова *лестница* (хотя *лесенка*), *чувство*, *сверстник*, *праздник*.

4. Выпишите слова с пропущенными буквами, вставьте нужные буквы, подбирая проверочные слова к ним.

Пишем

5. Выберите утверждение, с которым вы согласны, или напишите свой вариант решения. Объясните тремя предложениями, почему выбрали это утверждение. Используйте правильно слова с непроизносимыми согласными. Запишите их.

1. Общественный транспорт, как когда-то дилижанс, должен остаться в прошлом, будущее за личным автомобилем.

2. Автобусы и троллейбусы нужно заменить многоместными конными экипажами, потому что они более экологичны.

3. Ваш вариант.

Вы сможете:

- определить типы речи прочитанных текстов об изобретении транспорта;
- правильно писать НЕ с существительными;
- создать творческую работу о причинах изобретения транспорта.

Ключевые слова

неровность
неспособность
колесо
трудоёмкий

Говорим и пишем

1. Обсудите, чем похожи данные слова и в чём их различия. Заполните схему:

2. Подберите синонимы к словам. Постарайтесь объяснить правописание слов. Составьте с данными словами предложения об изобретении транспорта.

Пишем правильно

НЕ с именами существительными пишется слитно, если их можно заменить синонимами или близкими по значению выражениями.

Например: недруг – враг; неурожай – низкий урожай.

Читаем

3. Прочитайте тексты. Подберите к каждому тексту заголовок, который отражает его основную мысль.

1. Как свидетельствуют источники, казахами в прошлом создавались различные типы домов на колёсах – куйме, служивших одновременно и дорожным жилищем, и повозкой.

Это были плетённые из прутьев и покрытые толстым войлоком кибитки на четырёхколёсных телегах «арба», в которые впрягали до 22 быков или верблюдов. По сторонам жилища располагались вставные окна, затянутые тонкой кожей. В отличие от юрты, дома на колёсах при кочёвке не разбирались. Куйме были очень просторными, и в непогоду в пути вся казахская семья могла укрыться в них от дождя или ветра.

1. Какие два основных признака транспорта названы в тексте?
2. Выпишите из текста слова, заменяющие слово «куйме».

2. Многие открытия в давние времена происходили случайно: сначала человек наблюдал за каким-то явлением, а потом переносил его в жизнь. Так получилось с колесом.

Кто-то заметил, что бревно подходит для передвижения тяжестей. Под тяжёлый предмет стали подкладывать брёвна и катить: когда задние брёвна высвобождались, их перекладывали вперёд. Такой работой занималось несколько человек, и была она очень трудоёмкой. Затем решили сделать труд легче и исправили недостаток в данной конструкции. Начали распиливать брёвна и подкладывать под груз круглые брусья.

И в конце концов люди, постоянно совершенствуя своё изобретение, получили современное колесо.

(По материалам сайта <http://www.stavroska.ru>)

4. Подберите к тексту заголовок, который отражает его основную мысль.
5. Можно ли содержание каждого текста передать одним рисунком или фотографией? Что будет изображено на них?
6. Сформулируйте вопросы к выделенным предложениям.
7. Найдите существительные с НЕ и объясните их правописание.
8. Определите тип речи каждого текста и целевую аудиторию.

Лингвистическая копилка

Целевая аудитория текста – это читатели или слушатели, для которых создаётся текст. Чтобы текст соответствовал целевой аудитории, автор рассматривает в нём темы, интересные его предполагаемым читателям или слушателям, использует слова, понятные им, и форму текста, которая привлекает его целевую аудиторию.

Пишем

9. В группах создайте творческую работу (акrostих, комикс, текст сказки) на тему «Движущая сила изобретений», в которой отразите причины изобретения транспорта человеком. Используйте существительные с НЕ.

Вы сможете:

- правильно писать НЕ с существительными;
- понять содержание текста о путешествиях вокруг Земли на различных видах транспорта, определить тип речи текста;
- написать письмо другу о путешествии.

Ключевые слова

путешествия
Земля
кругосветное путешествие
энтузиаст
современный транспорт

Говорим и пишем

1. Обсудите в группах, на каком транспорте вы бы НЕ отправились в путешествие вокруг Земли. Почему?

2. Составьте предложения, используя ключевые слова и существительные с НЕ. Укажите в них те характеристики транспорта, которые могут препятствовать путешествию. Используйте в предложениях существительные с НЕ и ключевые слова урока.

Читаем

3. Прочитайте текст.

О чём в нём говорится?

Мы все – путешественники. Удалены? Но скажу больше, мы путешественники сразу двух путешествий – кругосветного и межпланетного. Даже во время (не)взгод или в состоянии покоя, когда читаем книгу, ищем что-либо в Интернете или спим, мы всё равно путешествуем. И это (не)ложь, а правда! Во-первых, мы принимаем участие во вращении Земли вокруг своей оси. Во-вторых, каждый из нас летит на нашей планете, будто на космическом корабле, вокруг Солнца. В-третьих, Солнечная система сама вращает нас вокруг центра Галактики.

Но есть в мире энтузиасты и (не)энтузиасты, которые и в буквальном смысле отправляются в кругосветные путешествия. Выбирают они для этого иногда совершенно неожиданный транспорт! Так, большое

тысяч километров.

Уроженец Италии Джорджо Рикатто на своём корабле совершил кругосветное плавание, которое продолжалось 15 месяцев. Оно могло длиться и дольше, если бы Джорджо не остановил (не)дуг, заставший его врасплох при пересечении Тихого океана.

Рекордное количество путешествий на рейсовых самолетах осуществил брюсселец Бруно Лионеном. Он обогнул земной шар дважды, при этом побывав в 52 государствах. И это вовсе (не)удача, а закономерный результат, к которому Бруно стремился 11 месяцев, – длина его авиабилета составила 13 метров.

Россиянину же Федору Конюхову (не)настье и (не)погода не помешали установить рекорд скорости кругосветного перелёта на воздушном шаре, ему удалось преодолеть свыше 34 тысяч километров пути всего за 11 дней.

(По материалам Книги рекордов Гиннесса)

4. Ответьте на вопросы:

А. Какие три факта вас удивили?

Б. Какие два факта были вам известны?

В. О каком факте вы хотели бы узнать больше?

5. Определите тип речи текста. Приведите три доказательства.

6. Рассмотрите таблицу «Правописание НЕ с существительными». Выпишите из текста имена существительные с НЕ, раскрывая скобки. Объясните слитное или раздельное написание слов с НЕ.

Пишем правильно

Правописание НЕ с существительными

Слитное

Раздельное

?

Существительное без НЕ
не употребляется

Есть противопоставление
с союзом «а»

Пишем

7. Напишите письмо другу, чтобы дать ему советы по организации путешествия в Казахстан (65-85 слов). Перед выполнением задания соберите информацию из энциклопедий, журналов и сайтов о туризме и путешествиях. Вы также можете использовать карту мира.

- определить тему и основную мысль текста, опираясь на вопросы;
- понять содержание текстов о транспортных животных;
- создать текст от лица транспортного животного;
- правильно использовать окончания имён прилагательных.

транспортные животные
сельское хозяйство
лошадь
верблюд

Говорим

1. Рассмотрите иллюстрации. Обсудите с одноклассниками, какие животные, изображённые на картинках, используются человеком в сельском хозяйстве. Объясните свой выбор.

1. Какие из животных являются транспортными? Почему их так называют?

2. Какие ещё транспортные животные вам известны?

Читаем

2. Объясните значения словосочетаний «верный друг», «незаменимый помощник». Используя их, составьте 3 предложения к иллюстрациям.

3. Прочитайте тексты и ответьте на вопросы.

1. Издревле лошадь – это самый верный друг казахского кочевника, дававший ему всё: пищу, одежду, развлечения, возможность охотиться и сражаться.

Оседлав лошадь, казахи могли передвигаться на длинные расстояния, открывать новые пастбища. Лошадей впрягали в телеги, повозки и использовали для перевозки грузов.

Благоговейное отношение казахов к этому животному сохранилось и по сей день. Несмотря на автоматизацию и механизацию производства, лошади используются в Казахстане для вспашки огородов, при перевозке **небольших грузов**, уборке сена и выгоне скота. Они необходимы лесникам, ветеринарам, агрономам и другим специалистам в аулах степной и горной местности.

Невероятная выносливость, быстрота движений и сила делают лошадь незаменимым помощником человека в сельском хозяйстве Казахстана.

блуждем караваном по широкому поясу лесостепной Евразии – от Алтайского края до Венгрии.

Кстати, верблюды – очень красивые животные. Если рассматривать их некоторое время, то становятся видны их грациозность и величавость: мускулистое тело на длинных, мощных ногах, два горба, словно вершины гор, а взгляд так и выражает надменность и презрение. Однако верблюды передвигаются очень медленно, при длинных переходах они проходят по 12–15 километров в день (скорость явно не их конёк).

(По материалам блога путешественника)

1. О каких достоинствах лошадей и верблюдов вы узнали из текстов?
2. Почему лошади необходимы лесникам, ветеринарам, агрономам и другим специалистам в аулах степной и горной местности?
4. Придумайте яркие заголовки к текстам. Определите типы текстов. Легко ли было это сделать? Почему?
5. Найдите в текстах слова с переносным значением, фразеологизмы. Объясните их значение и роль в тексте.
6. Изучите таблицу и выполните задания.

1. Выпишите из текстов выделенные словосочетания, просклоняйте их, объясните правила написания **О** и **Е** в окончаниях имён прилагательных после шипящих.

2. Составьте 4 предложения со словосочетаниями *пешлй̆ переход̆*, *ближайшее будущее*, *хорошее условие*, *небольшой оул̆*.

Правильно используйте окончания имён прилагательных.

Пишем правильно

В окончаниях имён прилагательных после шипящих	
Пишется о под ударением	Пишется е без ударения
большо́му кораблю	настояще́го времени

Пишем

7. Напишите текст-повествование или текст-рассуждение (объёмом 65–85 слов) от лица транспортного животного по одному из предложенных заголовков:

1. Мы с человеком не только друзья, но и партнёры.
2. Моё путешествие по степям Казахстана.
3. Участие в конных скачках или в верблюжьих бегах.

Вы сможете:

- понять содержание высказываний и определить их целевую аудиторию;
- обсудить прослушанные тексты;
- составить вопросы для диалога, а также записать свой аудиовысказывание о транспорте мечты для определённой целевой аудитории;
- правильно ставить знаки препинания в предложениях с прямой речью.

Ключевые слова

транспорт мечты
трейлер
3D-автобус
люди разного возраста
целевая аудитория

Говорим и пишем

1. Составьте вопросы о транспорте мечты для разных людей:

а) для незнакомой женщины; б) для мамы; в) для директора школы; г) для аксакала; д) для одноклассника.

Запишите вопросы. Использовали ли вы в них обращения? Правильно ли поставили знаки препинания в предложениях?

Слушаем

2. Прослушайте высказывания о транспорте мечты людей разного возраста и рода занятий. Ответьте на вопросы.

Кому принадлежит каждое из высказываний? Почему вы так думаете?

а) Зухра Нуразметовна,
ветеран Великой
Отечественной войны

б) Ирина, 30 лет,
домохозяйка

в) Ероскан, ученик 5 класса

г) Мират Асқынұлы,
55 лет, инженер

д) Андрей, 25 лет,
спортсмен

- а) подводная лодка;
- б) корабль;
- в) поезд;
- г) трейлер;

- д) космическая капсула;
- е) самолёт;
- ж) 3D-автобус;
- з) автомобиль.

4. Дополните предложения прямой речью, правильно расставляя знаки препинания:

А. Зухра Нурахметсана вспоминает: ...

Б. Ирина восклицает: ...

В. ... – размышляет Ержан.

Г. ... – говорит Марат Ахкенсеич.

5. Прослушайте аудиотекст во второй раз. Определите, кому будет интересно каждое из высказываний. Объясните свой выбор.

Школьники

Инженеры-конструкторы

Домохозяйки

Пожилые люди

Ветераны Великой
Отечественной войны

Люди разного возраста и рода
занятий

Пишем правильно

Чередующиеся гласные:

1. В корне -кас-, -кос- пишется **о**, если дальше следует согласная **н**, в остальных случаях – **а**: касаться, касательная – коснуться, прикосновение.

2. В корне -клан-, -клан- под ударением пишется гласная в соответствии с произношением, без ударения – **а**: кланяться, поклон – поклониться, поклонение.

Говорим

6. Запишите интересный аудиотекст о транспорте вашей мечты с помощью диктофона мобильного телефона или компьютера. Выберите целевую аудиторию для вашего обращения:

1) школьники; 2) родители; 3) учителя; 4) ваш вариант.

7. Поделитесь своими высказываниями с тем, кому вы адресовали их, и получите обратную связь по следующим критериям:

- интересна ли тема;
- понятны ли слова;
- нравится ли им;
- как вы начали выступление;
- о чём говорили в основной части;
- чем закончили аудиовысказывание.

Вы сможете:

- понять содержание объявлений о велопрокате;
- определить, какая информация должна содержаться в объявлениях;
- составить объявления из фрагментов прочитанных текстов.

Ключевые слова

велосипед
велодорожка
велополиция
велопроезд
велопроезд

Читаем и говорим

1. Вы с друзьями отправляетесь на велопроезд по Астане. Следуйте карте. Побеждает тот, кто первым доберётся до финиша – резиденции Президента.

START

1. Это Байтерек – визитная карточка Астаны. А знаете ли вы три главных преимущества велосипеда?

2. В Национальном музее Республики Казахстан хранятся исторические и культурное наследие страны. Попробуйте рассказать историю создания велосипеда.

3. Национальная академическая Библиотека Республики Казахстан – сокровищница книг, журналов, электронных изданий. Объясните правописание трёх орфограмм в слове «велосипед».

4. Административно-технологический комплекс «Транспорт Тауэр», в народе называемый «акигалсой».

5. Мост через реку Есиль. Перевод на 3.

6. Русский драматический театр имени Горького, на сцене которого поставлены лучшие произведения. Сочини стихотворение из двух строк с рифмами «велосипед» – «бед».

7. Хан Шатыр – крупный торгово-развлекательный центр столицы. Здесь ваш велосипед сломался. Составьте 3 предложения с НЕ.

8. Здание агентства «Хабар» – место, куда стекаются самые важные новости Казахстана. Составьте объявление о продаже велосипеда из 5 слов.

9. ЭКСПО-2017 – международная выставка достижений в сфере возобновляемых источников энергии. Опишите, каким будет велосипед будущего.

10. **ФИНИШ**

Создаются с автомобильной на этот экологичный вид транспорта, появились большое количество велодорожек, станций проката велосипедов, была даже создана велополиция.

Таким образом, в столице Казахстана создаются все условия для незабываемой велопроезда по городу и его достопримечательностям.

Читаем

2. Если вы решите совершить велопроезд, вам будет необходим велосипед. В Астане его всегда можно взять напрокат, нужно лишь воспользоваться объявлениями, чтобы выбрать станцию велопроезда.

Прочитайте объявления и ответьте на вопросы.

- Какое из объявлений привлекло ваше внимание? Почему?
- Какое из объявлений, на ваш взгляд, написано правильно? Объясните почему.
- Какая информация должна содержаться в объявлении? Почему?

Станция велопроезда предлагает велосипеды в хорошем состоянии. Недорого. Звоните.	Велосипед – это то, что надо! Помоги спасти экологию, используй зеленую технологию! Купи у нас подарочный сертификат и получи бонус! Открытие велосезона близко! Станция велопроезда «Велосипедная столица».	Только у нас прокат велосипедов нового поколения с навигатором, несколькими скоростями, встроенным замком и компьютерным блокиратором колёс. Спешите! Наш адрес: г. Астана, Коргалжинское шоссе, дом 4.
---	--	---

Прокат горных велосипедов. А также доступны корзины на руль и защитные шлемы. Цены вас приятно удивят! Есть вопросы? Звоните по телефону: 50-40-30. Не забудьте взять с собой один из документов: свидетельство о рождении, удостоверение личности, студенческий билет.

3. Определите, где (в каких источниках информации) могли быть размещены эти объявления.

Пишем

4. Составьте и запишите объявление о велопроезде, используя прочитанные фрагменты.

Вы сможете:

- понять содержание объявлений о промышленном транспорте;
- определить, какие из них относятся к книжному стилю, а какие – к разговорному;
- написать объявление в разговорном или книжном стиле.

Ключевые слова

промышленный транспорт
грузовой лифт
самосвал
подъёмный кран
конвейер
грузовик

Читаем и говорим

1. Прочитайте загадки. Разгадайте их. Что объединяет слова-отгадки?

Можно нагрузить немало
В мощный его кузов.
Отвезёт он всё что нужно
Быстро, весело и дружно!

Однорукий великан
Поднял руку к облакам.
Он работник очень важный:
Строит дом многоэтажный.

Шуршат по асфальту весёлые шины,
Спешат по дорогам машины, машины.
А в кузове – важные, срочные грузы:
Цемент и железо, изюм и арбузы.

Огромная коробка.
Просто нажимаешь кнопку:
Погудит – и груз уже
На десятом этаже!

Что за чудо-полотно,
Непрерывно бежит оно.
Людям помогать сполна,
Не устанет допоздна!

Винтокрылый хулиган
Нам устроил ураган.
Он поднял такую бучу,
Что взлетели прямо к тучам.

2. Запишите отгадки. Определите, какие из них относятся к словарным словам, написание которых нужно запомнить, а какие можно объяснить правилом.

1. Найдите в загадках слова с переносным значением, объясните их смысл.

2. Почему данный транспорт называется промышленным? Найдите подтверждения своей точки зрения в загадках.

3. Изучите таблицу. Как вы думаете, что можно перевозить на этих видах транспорта? Перечислите названия перевозимых грузов к каждому виду транспорта.

Виды промышленного транспорта:

Вы сможете:**Ключевые слова**

- описать иллюстрацию, найти сходства между информацией текста и иллюстрацией;
- написать объявление об экологичном транспорте будущего;
- использовать именные части речи, согласуя слова в роде, числе и падеже;
- ставить знаки препинания при обращении.

транспорт будущего
современный транспорт
экологически чистый
инновационный
эффективный

Говорим

1. Рассмотрите иллюстрацию, обратите внимание на её детали, цвет и форму объектов. Опишите рисунок своему однокласснику.

2. Попросите одноклассника попробовать нарисовать то, что вы описываете. Сравните получившийся рисунок с иллюстрацией в учебнике.

3. Текст какого типа речи вы составили? Почему?

Обсудите с одноклассником, каким видит художник транспорт будущего?

Полезные фразы

- На переднем плане картины...
- Художник изображает на заднем плане...
- Цветовая гамма иллюстрации...
- Тёплые/холодные тона...
- Детали картины...
- Приковывает взгляд...
- Замысел художника...

4.

Определите значение слова «экология»

Составьте словосочетание и подберите к нему синонимы

Подберите соответствующее слово из скобок:
(Экологическая, экологичная) ситуация

Читаем и пишем

5. Прочитайте интервью. Определите тему и основную мысль текста.

Выпишите выделенные словосочетания. Вставьте окончания прилагательных.

Укажите число и падеж.

– Ирина Ивановна скажите, почему наш город Алматы сегодня занимает 9 место в списке загрязнённых городов Казахстана?

– Всем известно, что город расположен у подножия гор и плохо продувается ветрами. Выбросы *выхлопн... газов* от автотранспорта попадают в атмосферу и, словно облако, висят над городом.

– Как же решить данную проблему?

– Учёные нашего факультета считают, что необходимо вводить в эксплуатацию экологически *чист... транспорт* будущего.

– Будут ли использовать в транспорте будущего *альтернативн... источники энергии*?

– Да, сейчас учёные всего мира занимаются разработкой различных видов транспорта: на *солнечн... батареях*, водороде или *ветров... энергии*. Это экосамолёты, экопоезда, экокорабли, способные перемещаться без вредных выбросов в атмосферу.

– Профессор а что сегодня предпринимается в Алматы, чтобы улучшить *экологическ... ситуацию* в городе?

– Жители и гости города пересаживаются с автомобилей на велосипеды и электромобили. *Городск... властями* введены в эксплуатацию *автобусы на газе*, запущено метро, реконструирована канатная дорога.

6. Ответьте на вопросы и выполните задания к тексту:

1. Какая проблема поднимается в тексте? Что вам известно о данной проблеме?
2. Найдите в интервью информацию, которая схожа с информацией иллюстрации.
3. Для какой целевой аудитории написано интервью? Объясните.
4. К какому стилю речи – книжному или разговорному – относится текст? Почему вы так считаете?
5. Выпишите из текста предложения с обращением, расставьте в них знаки препинания. Какие ещё обращения можно использовать в тексте?

Пишем

7. Напишите одно из объявлений, описывая все преимущества инновационного транспорта будущего:

- объявление – приглашение для школьников посетить эковыставку, на которой одним из экспонатов является инновационный транспорт будущего;
- объявление – приглашение для изобретателей, инженеров, учёных принять участие в конкурсе по разработке моделей транспорта будущего;
- ваш вариант.

- составить рекомендации для пассажиров самолёта;
- составить диалог между людьми разных возрастов;
- правильно ставить знаки препинания в предложениях с обращениями, прямой речью.

полёт на самолёте
взлёт и посадка
боязнь перелёта
борт самолёта

Говорим

1. Соберите информацию о полёте в самолётах из газет, журналов, энциклопедии, интернет-ресурсов. Найдите три факта, подтверждающих или опровергающих мнение, что не следует бояться летать. Проведите дебаты на тему: «Мне не страшно летать на самолёте!». Используйте краткие прилагательные, опираясь на рубрику «Обратите внимание».

Обратите внимание

Полные прилагательные <i>какой?</i>	Краткие прилагательные (образуются только от качественных прилагательных) <i>каков?</i>
Постоянный признак предмета Изменяется по родам, числам, падежам	Временный признак предмета Изменяется по родам (в единст. числе), числам
В предложении бывают определением. Например, <i>экономичный, безопасный.</i>	В предложении являются сказуемым. Например, <i>экономичен, безопасен.</i>
Некоторые прилагательные имеют только одну форму!	
<i>Злющий, сиреневый, золотой</i>	<i>Люб, прав, обязан, рад</i>

Слушаем

3. Прослушайте интервью с людьми разного возраста и рода занятий об их отношении к полёту на самолёте. Выпишите из прослушанного текста краткие прилагательные. Отметьте утверждения, которые соответствуют содержанию высказываний:

	<p><i>Александр, 45 лет, спортивный тренер</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Многочасовой перелёт очень утомителен для меня и моих спортсменов. • Нельзя вставать и ходить по самолёту. • Спать в самолёте не очень комфортно.
--	--	---

	<p><i>Жанар, 28 лет, стюардесса</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Страх перед полётом не редкость среди клиентов нашей авиакомпании. • Некоторые пассажиры нервничают ещё в аэропорту, при прохождении контроля. • Сильное волнение у пассажиров обычно возникает на взлёте и при посадке самолёта.
---	---	---

4. Восстановите и запишите вопросы, которые, по вашему мнению, были заданы участникам интервью. Используйте при этом обращение, прямую речь и слова автора.

Пишем

5. Рассмотрите рисунок. Составьте рекомендации для пассажиров самолёта о том, как перенести многочасовой перелёт, не испытывая страха и сохраняя бодрость. Используйте полные и краткие прилагательные из прослушанного текста.

Говорим

6. Составьте в парах диалог о том, как комфортно перенести длительный полёт на самолёте между:

- а) стюардессой и маленьким пассажиром;
- б) отцом и сыном;
- в) авиапассажирами.

7. Оцените себя, ответив на вопросы:

1. Соответствовали ли ваши реплики предложенным ролям?
2. Использовали ли вы информацию из прослушанного текста?
3. Использовали ли вы факты, найденные в различных источниках?
4. Давали ли вы рекомендации пассажирам самолёта?
5. Как вы считаете, как был построен ваш диалог: логично, последовательно или отрывисто, бессвязно?
6. Какие слова-обращения были использованы вами во время диалога стюардессы с маленьким пассажиром? С ребёнком? С незнакомым авиапассажиром?
7. Были ли допущены речевые ошибки вами, вашим собеседником?

Вы сможете:

- понять содержание стихотворений о поездах;
- определить их основную мысль, тип, стиль и целевую аудиторию;
- восстановить текст рекламного буклета для маленьких пассажиров поезда.

Ключевые слова

поезд
пerrон
купе
рельсы
вагон-ресторан

Говорим

1. Разгадайте ребусы. Объясните лексическое значение разгаданных слов.

1

2

3

4

5

2. Составьте предложения, которые будут отвечать на вопросы: Что? Кто? Где? Почему? Когда? Как? Используйте разгаданные в ребусах слова.

Читаем

3. Прочитайте стихотворения Э. Асадова и Н. Глазкова. Определите, какой общей темой связаны стихотворения.

Ах, как же я в детстве любил поезда

Ах, как же я в детств... любил поезда,
Таинственно-праздничные, зелёные,
Весёлые, шумные, запылённые,
Спешащие вечно туда-сюда!
Взрослые странны порой бывают.
Они по возможности (вот смешно!)
Верхние полки не занимают,

Откуда так славно смотреть в окно!
Не любят, увы, просыпаться рано,
Не выскочат где-то за пирожком
И не летают, как обезьяны,
С полк... на полку одним прыжком.
В скучнейших беседах отводят души,
Ворчат и журят тебя всякий час

О, как же я в детств... любил поезда
 За смех, за особенный чай в стакан...,
 За то, что в квадрат... окна всегда
 Пронесётся кадры, как на экран...

штору,
 За все неизведанные края.

(Э. Асадов)

Весенний поезд

День первый. Поезд скорый
 Идёт по Казахстану.
 В ...кне мелькают горы,
 Д...ревя и тюльпаны.
 Потом по расп...санию
 Пустыни знойный гул
 И станция, в н...званье
 Которой саксаул.
 Второй день. А всё та же
 Пустынная стр...на.
 И думаешь: «Когда же
 Закончится она?»
 Но вот л...са и степи.

Чтоб я не унывал,
 Во всём великолепии
 Течёт р...ка Урал.
 День третий. Вижу снова
 Прелестные л...са.
 На широте Тамбова
 Блаженствует в...сна.
 И, набирая скорость,
 Как самолёт «ПО-2»,
 Летит весенний поезд
 Алма-Ата – Москва!

(Н. Глазков)

4. Выполните задания:	
1. Выделите ключевые слова в стихотворении Э. Асадова.	1. Какие слова являются ключевыми в стихотворении Н. Глазкова?
2. Определите, какая строка стихотворения отражает его основную мысль.	2. Определите, какова основная мысль стихотворения «Весенний поезд».
3. К какому стилю – книжному или разговорному – относятся стихотворения?	
4. Слова какой части речи чаще всего встречаются в стихотворении «Ах, как же я в детстве любил поезда»?	4. Слова какой части речи преобладают в стихотворении «Весенний поезд»?
5. Определите тип речи стихотворения Э. Асадова.	5. К какому типу речи относится стихотворение Н. Глазкова?
6. Какой аудитории читателей наиболее близко и понятно данное стихотворение?	6. Для какой аудитории читателей написано стихотворение?

Вы сможете:

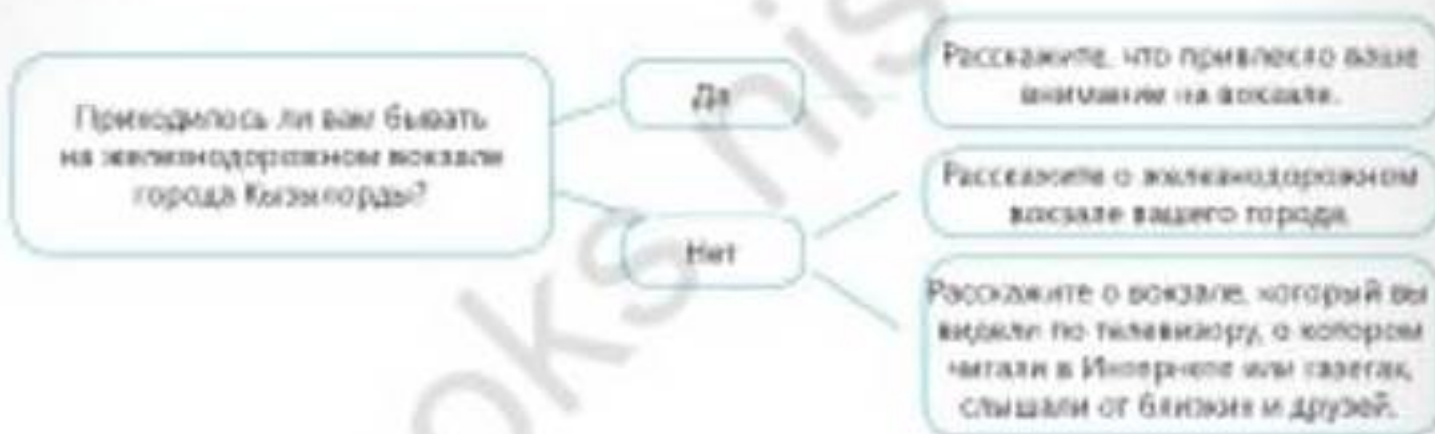
- понять содержание текста, выделить его цель и основную мысль;
- использовать именные части речи, согласуя слова в роде, числе и падеже;
- составить диалог о специальных условиях, созданных на вокзале для людей с ограниченными возможностями.

Ключевые слова

железнодорожный вокзал
инфраструктура
памятник архитектуры
достопримечательность
заблуждения

Говорим

1. Обсудите в группах и выполните задания.

2. Знаете ли вы историю вокзала? Почему вокзалы, как правило, располагаются в центре города?

3. Какие объекты инфраструктуры есть на вокзале?

4. Созданы ли на вокзале специальные условия для людей с ограниченными возможностями? Какие?

5. Почему железнодорожный вокзал является достопримечательностью города?

Читаем

6. Что означает Великий шёлковый путь?

Дайте определение слову «свидетель», подберите к нему синонимы.

7. Прочитайте текст. Подберите к выделенным существительным подходящие по смыслу прилагательные: экономический, грузовой, исторический, железнодорожный, степной, торговый.

пути для развития связи, торговли, отношений.

Здания вокзалов, как правило, проектировали известные зодчие, и во многих городах они до сих пор являются достопримечательностью.

... край Казахстана, а за ним и Средняя Азия всегда привлекали внимание богатством природных ресурсов, хлопком, фруктами. Однако отсутствие путей сообщения создавало большие трудности для развития края, ... и ... связей.

Строительство железнодорожной линии Оренбург – Ташкент началось в 1901 году. На линии длиной более 1500 км было сооружено 78 станций, в числе которых был Перовск (ныне Кызылорда).

С тех пор, благодаря работникам станции Кызылорда, развивалось ... движение на линии, большое внимание уделялось обслуживанию пассажиров. Так, на вокзале Кызылорды, кроме предварительной продажи билетов, была организована доставка их на дом и в санатории.

За свою долгую историю вокзал видел немало встреч и расставаний, встречал он и высоких гостей, переживал взлёты и падения вместе со всей железнодорожной отраслью страны. В далеком 1925 году вокзал Кызыл-Орды (ныне Кызылорда) встретил участников Всесоюзного съезда, трудящихся Казахской Автономной Республики, на котором было принято решение о переименовании города Перовска в Кызыл-орду и придании ему статуса столицы республики. Так вокзал стал главными воротами республики. В годы Великой Отечественной войны отсюда эшелонами отправлялись на фронт солдаты и снабжение для Красной Армии.

За 111 лет с момента строительства железнодорожной линии Оренбург – Ташкент и появления на ней железнодорожных станций и вокзалов многое изменилось, но одно оставалось неизменным всегда – забота о путнике.

Сегодня здание вокзала Кызылорда состоит из двух зданий: старого одноэтажного и нового трёхэтажного. Строители, проводившие капитальный ремонт зданий вокзала в 2012-2013 гг., постарались учесть его ... значимость как одного из ... памятников архитектуры и сохранили его первоначальный вид. Вместе с тем в рамках капитального ремонта здесь созданы специальные условия для людей с ограниченными возможностями. Так, для удобства их пребывания и передвижения теперь предусмотрены пандусы на лестницах, инва-

автомашин пассажиров-инвалидов. В справочном бюро установлена индукционная панель для слабослышащих.

Железнодорожный вокзал Кызылорда и сегодня вносит весомый вклад в социально-экономическое развитие региона.

(По А. Мурзабековой)

8. Соедините части каждого предложения.

1. Этот город сыграл немалую роль в Великом Шёлковом пути...	а) была организована доставка их на дом и в санатории.
2. Отсутствие в прошлом путей сообщения...	б) на котором было принято решение о переименовании города Перовска в Кызылорду и придании ему статуса столицы республики.
3. Строители, проводившие капитальный ремонт зданий вокзала в 2012-2013 гг. ...	в) для развития связи, торговых отношений.
4. На вокзале Кызылорды, кроме предварительной продажи билетов, ...	г) эшелонами отправлялись на фронт солдаты и снабжение для Красной Армии.
5. В годы Великой Отечественной войны...	д) создавало большие трудности для развития края.
6. Вокзал Кызылорды (Перовска) встретил участников Всесоюзного съезда...	е) сохранили его первоначальный вид.

9. Расставьте в правильной последовательности предложения в соответствии с содержанием текста.

- А. Значение вокзала в годы Великой Отечественной войны.
- Б. Особое обслуживание пассажиров.
- В. Проект известных зодчих.
- Г. Начало строительства железной дороги.
- Д. Специальные условия для людей с ограниченными возможностями.

10. Обсудите с одноклассником, что повлияло на то, что вокзал с момента возникновения имел важное значение для всей страны. Аргументируйте свой ответ примерами из текста.

- 11. Объясните смысл словосочетаний в переносном значении. Подберите к ним синонимичные выражения в прямом значении. Запишите получившиеся у вас предложения.**

стылю.	вторичностью.
Жизнь новому вокзалу Перовска дала именно эта железная дорога.	
За свою долгую историю вокзал видел немало встреч и расставаний, переживал взлёты и падения вместе со всей железнодорожной отраслью страны.	
Вокзал стал главными воротами столицы республики.	

- 12.** Выпишите из текста: а) слова с безударными гласными в корне; б) существительные с безударными окончаниями. Объясните их правописание.

13. Определите, какое из предложений является темой текста, какое – его основной мыслью, а какое – целью текста. Объясните свой выбор.

1. Железнодорожный вокзал Кызылорды, игравший с давних времён важную роль в развитии региона, является сегодня памятником архитектуры города.
2. История основания и развития железнодорожного вокзала Кызылорды.
3. Объясните причину развития железнодорожного сообщения в стране.
4. Рассказать об истории возникновения вокзала Кызылорды и его значении в развитии транспортного обслуживания.

14. Вставьте пропущенные буквы, дополните каждый столбик своими примерами. Запишите 5 слов с чередующимися гласными в следующих корнях: -мир-, -стил-, -дер-. Составьте с полученными словами словосочетания.

- Соб. рать, уб. ру, сгд. рать, ...
 зам. ранно, ум. рать, зам. реть, ...
 прик. сношение, к. снулся, к. сательная, ...

Говорим

15. Составьте диалог о специальных условиях, созданных на вокзале для людей с ограниченными возможностями, между:

- а) жителем и гостем города;
- б) сотрудником вокзала и пассажиром;
- в) ваш вариант.

Пишем

16. Напишите текст-повествование об истории вокзала города Кызылорды или города, в котором вы проживаете. Пишите правильно безударные гласные в корне слова.

- понять содержание рекламных слоганов, определить приёмы для привлечения внимания аудитории;
- написать рекламный слоган к иллюстрации об одном из достоинств автомобиля;
- правильно использовать окончания прилагательных.

скорость
экономичность
безопасность
манёвренность
экологичность

Читаем и пишем

1. Найдите соответствия. Образуйте от данных слов краткие прилагательные (где возможно). Какие из них вы использовали бы в рекламе автомобиля? Почему?

скорость	стремительность
экономичность	чистота
безопасность	выгода
манёвренность	подвижность
экологичность	надёжность

Лингвистическая копилка

Рекламный слоган – лаконичная, легко запоминающаяся фраза, выражающая суть рекламного сообщения.

2. Изучите таблицу и образуйте от полных прилагательных их краткие формы: *полакий, дремучий, неуклюжий, свежий*.

Пишем правильно

У кратких прилагательных с основой на *шипящий* *ь* на конце не пишется. Например, *приказ, хорош, пахуч*.

Читаем

3. Прочитайте рекламные слоганы. Определите, какие достоинства автомобилей можно выделить в каждом из них.

Ещё больше мощность, ещё меньше расход!
Это твой ключ от города!
Природа говорит тебе: «Спасибо!»

Пишем

4. Рассмотрите иллюстрацию. Какие достоинства автомобиля она изображает?

1. Какие прилагательные из данных ниже вы использовали бы для описания автомобиля, изображённого на иллюстрации? Какие из них вы используете в краткой форме? Какой эффект придают рекламе краткие формы прилагательных? Почему?

2. Составьте с полученными словосочетаниями предложения, используя словосочетания в нужной форме.

Мощный или могучий.

Сияющий и изящный.

Впечатляющий и стремительный.

5. Напишите рекламный слоган для иллюстрации.

Какие из вышеприведённых приёмов вы используете в рекламе автомобиля для привлечения внимания аудитории? Какой эффект придаёт рекламе иллюстрация?

Вы сможете:

- понять содержание прослушанного текста;
- определить главную мысль текста;
- написать текст рекламного буклета;
- рассказывать легенды о кораблях-призраках.

Ключевые слова

корабль-призрак
 легенда
 реальность
 вымысел
 таинственный

Говорим

1. Слышали ли вы легенды о кораблях-призраках? Расскажите одну из них одноклассникам.

2. В группе обсудите вопросы:

1. Как вы думаете, эти истории реальные или вымышленные? Докажите свою точку зрения.
2. Почему веками мореплаватели рассказывали друг другу легенды о кораблях-призраках?
3. Чем, на ваш взгляд, привлекают обычных людей легенды о таинственных кораблях? А чем могут оттолкнуть их?
4. Кому особенно интересны подобного рода легенды? Почему?

Слушаем

3. Прослушайте легенду о корабле-призраке. Ответьте на вопросы и выполните задания к тексту.

1. В тексте встречается много морских терминов. Знаете ли вы их значение?
2. Выпишите слова и словосочетания, которые используются для описания корабля.
3. Почему в легенде используется подобная лексика?

во-первых, это предание о каких-либо исторических событиях или личностях, претерпевшее значительные изменения или искажения;	во-вторых, это полностью вымышленная, невероятная история.
Определите, какое из лексических значений слова «легенда» отражает содержание прослушанного текста. Выпишите из текста информацию, которая может послужить доказательством вашего мнения.	
...	...

5. Восстановите предложения, дописав в них слова или устойчивые сочетания слов, использованные в тексте:

А. Спасатели ... в море, чтобы разыскать судно.

Б. Но обследование обширного района акватории не помогло ... тайну.

В. Судно ... шло навстречу кораблю.

Ваш помощник: раскрыть, бросились, на всех парусах.

Вставьте вместо точек другие слова, употреблённые в прямом значении. Как изменится смысл предложений?

Пишем

6. Напишите текст рекламного буклета, в котором сможете использовать легенду о корабле-призраке для привлечения аудитории и пригласить её на таинственный остров.

1. В буклете также предложите читателям самостоятельно выяснить, является ли данная легенда реальностью или вымыслом.

2. Следуйте инструкции:

- выберите аудиторию, для которой будет написан буклет;
- используйте в тексте слова и темы, которые будут понятны и близки целевой аудитории рекламного буклета;
- придумайте к тексту яркий и запоминающийся слоган, который заинтересует читателей;
- используйте в тексте ключевые слова урока, устойчивые сочетания слов, слова в переносном значении, восклицательные предложения, эмоционально окрашенную лексику, обращения, прямую речь, чтобы привлечь внимание аудитории;
- используйте информацию из прослушанного текста и других источников;
- также можете использовать в буклете иллюстрации или фотографии.

3. Оцените работу своего одноклассника, насколько ему удалось следовать всем рекомендациям инструкции.

Вы сможете:

- участвовать в диалоге-расспросе о причинах популярности того или иного вида транспорта;
- написать рекламный текст о правилах поведения в транспорте;
- создать рекламный ролик о транспорте.

Ключевые слова

самый популярный
отдавать предпочтение
пользоваться услугами
социальная реклама

Пишем и говорим

1. Изучите схему. Объясните, какие слова являются однозначными, какие – многозначными.

2. Распределите слова в соответствующие столбики: работа, колледаж, троллейбус, транспорт, школа, девочка, библиотека, путешествовать, далеко, летать, популярный, удобный. Составьте словосочетания с многозначными словами.

Однозначные слова	Многозначные слова

3. Составьте анкету по образцу:

Имя	Вопрос	Ответ	Причина
	На каком транспорте вы добираетесь до школы (работы), до музыкальной школы или спортивной секции?		
	На каком транспорте вы предпочитаете путешествовать?		
	...		

5. Какой вид транспорта наиболее популярен среди ваших знакомых и почему. Проанализируйте ответы.

Пишем

5. Напишите рекламный текст о правилах безопасного поведения в транспорте, который предпочитают ваши одноклассники.

1. Следует:

- придумать яркий и запоминающийся слоган;
- описать основные правила безопасного поведения в транспорте;
- заинтересовать целевую аудиторию;
- призвать соблюдать правила безопасного поведения в транспорте.

2. Используйте образец для того, чтобы начать рекламный текст и правильно расположить его части.

Вступление:	В современном мире мы все куда-то спешим. Спешим на учёбу, спешим на работу, забывая при этом о правилах поведения, в том числе и в/на ...
Описание преимущества данного транспорта:	Почему нам следует задуматься о правилах поведения в/на ... ?
Призыв:	Так давайте же соблюдать правила поведения в/на ...
Рекламный слоган:	

Социальная реклама – особый вид рекламы, которая представляет общественные и государственные интересы и направлена на достижение благотворительных целей.

Говорим

6. Создайте социальную рекламу для телевидения на тему «Транспорт, который мы выбираем», используя написанный вами рекламный текст.

Для этого вы можете:

- озвучить готовый рекламный ролик;
- создать собственный видеоролик;
- разыграть рекламу-сценку.

- прочитать и проанализировать текст объявления, интервью, стихотворения и др.;
- выделить части текста, составить план текста или написать текст по плану;
- определить тему, цель и основную мысль текста;
- определить тип, стиль и целевую аудиторию текста;
- выделить жанровые особенности рекламного текста и объявлений;
- обсудить с одноклассниками проблемные вопросы;
- написать объявления;
- разыграть диалоги между людьми разного возраста и рода занятий;
- создать рекламные слоганы и буклеты;
- научиться правильно писать НЕ с именами существительными;
- научиться ставить знаки препинания в предложениях с прямой речью и обращениями;
- научиться употреблять слова в прямом и переносном значении.

Необходимый лексико-грамматический материал

Лексика:	Грамматика:	Орфография:	Пунктуация:
– слова могут употребляться в прямом и переносном значении; – переносное значение слова – вторичное значение, появившееся на основе прямого по сходству или смежности предметов, явлений.	– имена прилагательные согласуются в роде, числе и падеже с именами существительными.	– слитно с НЕ пишутся существительные, которые 1) без НЕ не употребляются; 2) можно заменить синонимом; – отдельно с НЕ пишутся существительные, которые имеют в предложении противопоставление с союзом <i>а</i> .	– образчики, находящиеся в начале, в середине или в конце предложения, необходимо выделять с помощью знаков препинания и интонации. 1. [О ...] 2. [...] О ...] 3. [...] О] 4. [О] ...] = прямая речь и слова автора в предложении оформляются следующим образом: 1. «П?» - а, 2. «П?» - а, 3. «П», - а, 4. А: «П?» 5. А: «П?» 6. А: «П».

Стремитесь выше

Напишите объявление или рекламный буклет о специальном виде транспорта, укажите в нём номера телефонов экстренных служб.

Опубликуйте свою работу в социальных сетях, чтобы все ваши друзья знали, куда можно обратиться за помощью в экстренной ситуации.

Изучив данный раздел, вы сможете:

- обсудить с одноклассниками свои жизненные ценности, составить кластер;
- определить тему и основную мысль рассказов о дружбе;
- составить список жизненных принципов и написать об этом письмо в будущее;
- рассказать в письме о своей Родине;
- сделать дневниковую запись о посещении достопримечательностей Астаны;
- сформулировать вопросы разного типа по прочитанному тексту;
- правильно использовать заимствованные слова;
- правильно использовать в предложениях тире между подлежащим и сказуемым;
- правильно использовать антонимы, синонимы, слова с прямым и переносным значением, омонимы; отличать их от многозначных слов;
- использовать эпитет, сравнение, гиперболу;
- использовать эмоционально окрашенные слова.

Подумайте

- Какие жизненные ценности вы считаете для себя главными?
- Как вы думаете, с чего начинается любовь к Родине?
- Почему доброе дело не бывает маленьким?

- определить тему и главную мысль стихотворения;
- излагать содержание прослушанного, прочитанного и аудиовизуального материала;
- использовать слова с прямым и переносным значением.

ключевые слова
школа
контрольная работа
каникулы
рюкзак

Говорим

1. Рассмотрите иллюстрации. Какой глагол можно использовать к иллюстрациям? В каком значении вы употребите это слово?
Составьте с этим словом 2 предложения: в одном предложении данное слово используется в прямом значении, а в другом – в переносном.

Слушаем

2. Прослушайте стихотворение и ответьте на вопросы.
  1. Какое настроение описывается в стихотворении? Почему герой удивляется своему настроению?
  2. Как относится мальчик к своей школе? Как вы думаете, нравится ли ему учиться?
  3. С помощью каких слов и выражений описывается чувство героя стихотворения? Как вы думаете, кому герой стихотворения мог рассказать о своём настроении?
  4. Как вы понимаете выражение «чтобы ум не заржавел»? В прямом или переносном значении употреблено оно в стихотворении?
  5. Объясните постановку знаков препинания в предложениях с прямой речью.
  6. Определите, к книжному или разговорному стилю относится рассказ героя. Найдите в следующих предложениях разговорные слова:
    - А. Я запомнил бы парочку правил.
    - Б. Петяка дразнится: «Бедненький дачник! Принесите ребёнку задачник, завалите его на контрольной».
    - В. Соседской дошкольнице Лизке я стишок прочитал по-английски.

Книжная лексика	Слова, которые употребляются в официально-деловом общении, в научных изданиях, газетах и журналах, художественных произведениях.	фрагмент, учебное заведение, доблесть, познание
Общепотребительная лексика	Слова, которые употребляются и в разговорном, и в книжном стиле.	писать, решать, школа, знание

7. Обсудите в группах, какие из вариантов заголовков отражают тему стихотворения, а какие – основную мысль.

- Вот так чудеса!
- Однажды на каникулах.
- Соскучился по школе!
- Надоело отдыхать.
- Перегрелся на солнце.

8. Придумайте свой заголовок к стихотворению. Что вы в нём отразили: тему или основную мысль?

Говорим

9. Расскажите о ситуации, когда вы на каникулах соскучились по школе. Кого или что вы вспоминали: одноклассников, учителей, интересные уроки, любимые предметы? Что вам больше всего нравится в вашей школе? В рассказе вам помогут следующие выражения:

- О нашей школе можно сказать, что...
- Мне интересно общаться с...
- Мы обсуждаем с ними...
- Мой учитель ... рассказывал нам о...
- Мой любимый школьный предмет...
- Мне нравится...; на уроке ... мы...
- Я недавно узнал о...

Какие слова вы используете: книжные или разговорные? Почему?

Пишем

10. Составьте словосочетания, используя глаголы в переносном значении: время, урок, перемена, четверть, учебный год, двойка, задание; пролететь, проскочить, полететь, драматизировать, сладить, сдуть, захватить.
11. Напишите небольшое сочинение из 5–6 предложений: «Однажды на уроке» или «Рассказ школьного рюкзака», используя составленные словосочетания.

Вы сможете:

- составить вопросы разного типа и выразить своё отношение к содержанию текста;
- правильно писать непроизносимые согласные в корне слова;
- создать плакат о традициях и ценностях семьи.

Ключевые слова

жизнь
счастье
ценность
ровесник

Говорим

1. Прочитайте стихотворение. Как вы думаете, что такое счастье?

Счастье... Это слово
Много лиц имеет,
Каждый понимает
Счастье, как умеет!

(Н. Валеева)

2. Подумайте и расскажите друг другу о том, что вы цените в своей жизни.

Читаем и пишем

3. Прочитайте дневниковую запись Санжара, запишите идею текста.

10 июля

К нам в гости из Алматы приехал мой дедушка. Мы ходили с ним на футбол, болели за местную команду «Бурабай». Он рассказал, как в детстве играл до позднего вечера с ровесниками в футбол. У деда есть одноклассники, с которыми он дружит 47 лет. Вот это дружба!

Сегодня мы играли в футбол, а дедушка был судьёй. Разыгрались и забыли обо всём! Мамы нас звали домой. Мне не хотелось расставаться с друзьями. Но, услышав ласковый мамин голос: «Сынок, мы тебя ждём!», – с радостью побежал. Я оглянулся и увидел, что один мальчик остался во дворе. Он смотрел на окна своей квартиры. Его никто не звал. Я подумал: «Почему он не спешит домой? Разве там может быть скучно или плохо?».

во дворе...

4. Составьте и запишите к тексту вопросы, отражающие ваше отношение к событиям.

Например:

- Как вы относитесь к...?
- О чём вы...?
- Как вы понимаете...?

- Что бы произошло, если...?
- Почему...?

Используйте опорные слова и словосочетания: *дружба, ценности дедушки; ценности мальчика; отношения между дедушкой и внуком, отношения в семье мальчика, роль дружбы в жизни мальчика и дедушки; одиночество.*

Лингвистическая копилка

Синонимы – это слова, относящиеся к одной и той же части речи, различные по звучанию и написанию, но близкие по своему лексическому значению. Например: *парень – юноша, радостный – восторженный, идти – шагать.*

Какими словами можно заменить слова «ценить», «ценность»?

Говорим и пишем

5. Составьте кластер «Что я ценю в жизни?».

1. Образуйте от слов, данных в кластере, прилагательные.
2. Как вы проверили правописание образованных прилагательных?

6. Найдите в тексте «10 июля» примеры с данной орфограммой, подберите к ним проверочные слова и запишите.

Честный – честь

Лестный – лесть

Чудесный – чудесен

7. Ваша семья участвует в конкурсе «Парад семей». Вам необходимо подготовить плакат о традициях и ценностях семьи. Составьте список вопросов для сбора информации к плакату. Используйте вопросительные слова:

Что вы...?

В чём...?

Каким образом...?

Как вы относитесь к...?

Почему...?

Что бы произошло, если...?

Как помогает увлечение в...?

- определить основную мысль текста, ответить на вопросы: дружба
- придумать продолжение текста по его началу: друзья
- сформулировать вопросы, отражающие отношение к тексту: настоящий друг
- сделать дневниковую запись.

Говорим

1. Поиграйте в игру «Соедините пословицы». Какая тема их объединяет?

Дерево живёт корнями.
Дружба как стекло:
Старый друг
Нет друга – ищи.

разобьёшь – не сложишь.
лучше новых двух,
а нашёл – береги,
а человек – друзьями.

Выберите понравившуюся пословицу и кратко опишите ситуацию, в которой уместно ей использовать.

Слушаем

2. Прослушайте текст и озвучьте его.

1. Что отражает заголовок: тему или основную мысль текста?

2. О чём говорится в тексте? Каким образом Ботагоз «утешила» Айгуль?

Какой вывод сделала Айгуль после того, как поговорила с Ботагозом? Почему?

Используйте слова и выражения: я думаю, что...; я считаю, что...; мне кажется, что...; ...относиться к окружающим...; ...не видеть в них...; понять по тому, как...; ...отзываться об одноклассниках... .

3. Передайте содержание текста одним предложением.

Читаем и говорим

1. Прочитайте текст и сформулируйте тему и основную мысль текста.

Саша и Женя дружат с раннего детства, или, как говорят, с пелёнок. Это большое счастье – иметь настоящих друзей.

Однажды Сашин папа купил ему велосипед, как раз такой, о каком он мечтал – синий, блестящий, со слегка скрипучим мягким сиденьем и голосистым звонком. Первым об этом, конечно же, узнал Женя. Он был очень рад за друга, так как такого велосипеда у него ещё не было.

И вдруг – бабах! Лежал Сашин новый велосипед с восьмёркой на переднем колесе и уродливо изогнутым рулём.

У Жени от ужаса замерло сердце. Что же теперь делать? Как быть?

– Саша, я не специально. Ты меня прости, пожалуйста!

Но глаза Саши наполнились слезами. Всю ночь Женя плохо спал. Женя заглянул в комнату папы, еле сдерживая слёзы.

– Папа, помоги, у меня беда.

Ничего. Женя этого никогда не забудет. Великая вещь – дружба.

(По Е. Челилко)

1. Придумайте конец истории о велосипеде. Заключительное предложение текста будет вам подсказкой.

2. Составьте вопросы, которые отражают ваше отношение к содержанию рассказа. Используйте вопросительные слова, помещённые на рисунке.

Пишем

4. Предположите, что Женя ведёт дневник. Напишите от его имени страничку в дневнике. Опишите настроение и мысли мальчика, передайте содержание беседы с папой, отразите представление Жени о настоящей дружбе. Познакомьтесь с примером дневниковой записи.

Дата

23. 07. 2016

События

Уже неделю я живу в Астане. Наш дом находится в «Лазурном квартале», на левом берегу Ишима. Дома очень высокие и красивые.

Скоро сентябрь. Я приду в школу, где никого не знаю. Как встретят меня новые одноклассники? Думаю, что мы подружimsя. Хочется верить, что у меня появится много новых друзей.

От
1-го
лица

Мысли, чувства

Вы сможете:

- обсудить, каким должен быть хороший друг;
- правильно писать НЕ с прилагательными;
- излагать основное содержание прослушанного текста о друге.

Ключевые слова

Интернет
друг
талант
достоинства
недостатки

Говорим

1. Прочитайте высказывание. Выразите своё мнение, с чем вы согласны, а с чем не согласны. Приведите свои доводы.

Мы заводим в Интернете десятки друзей. Создается иллюзия, что мы окружены многочисленными друзьями. Так ли это? Может ли Интернет заменить дружбу?

Используйте опорные фразы:

Считаю, что...

Мне кажется правильной мысль о том, что...

Однако, на мой взгляд, ...

Не могу согласиться с утверждением...

Можно бесконечно размышлять на эту тему, но главное...

Слушаем

2. Прослушайте текст и ответьте на вопросы.

1. Как познакомились друзья?
2. Каким был день их знакомства?
3. Почему мальчику запомнился этот день?
4. Чем Данияр привлёк внимание мальчика?
5. Как вам кажется, мешают ли недостатки Данияра дружбе?
6. Каков главный талант Данияра? Какими ещё достоинствами он обладает?
7. Озаглавьте текст. Определите его тему и основную мысль. Запишите в тетрадь.
8. Подберите 5 прилагательных, характеризующих Данияра. Объясните, почему они подходят для его описания.
9. Почему Данияр навещал своего друга? Не проще ли общаться через Интернет?
10. Каким, по-вашему, должен быть хороший друг?

Словосочетания	Устойчивые сочетания слов
всегда вместе	витают в облаках
хорошо рисует, играет в баскетбол, может отремонтировать велосипед	семь гяптиц на неделю
часто меняет свои решения	мастер на все руки
погружаясь в свои мечты, не замечает ничего вокруг	не разлей вода

4. Рассмотрите таблицу и дополните её примерами из текста. Расскажите о правописании НЕ с прилагательными.

Пишем правильно

Правописание НЕ с именами прилагательными	
Слитно	Раздельно
1. Слово не употребляется без НЕ. 2. Можно заменить синонимом без НЕ или близким по значению выражением.	1. В предложении имеется или подразумевается противопоставление с союзом а. 2. С прилагательными употребляются слова вовсе не, отнюдь не, далеко не.

Ненастный день; независимый вид; непослушные волосы; не худой, а по-спортивному широким в плечах; вовсе не заносчивый.

Пишем

5. Мама попросила мальчика рассказать о друзьях. Напишите от его имени рассказ о Даниэре. Передайте содержание прослушанного текста. Используйте план и ключевые слова. Употребите в рассказе устойчивые сочетания слов.

Запомните, как пишутся слова: отремонтировать, велосипед, талант, баскетбол, убедился, на тренировке, навестил.

Вы сможете:**Ключевые слова**

- определить основную мысль;
- сочинить сказку с использованием синонимов, антонимов, многозначных слов;
- использовать имена прилагательные, согласуя их с определяемыми словами в роде, числе и падеже.

книга
чтение
приключение
мудрость

Читаем

1. В предложениях «разбежались» слова. Соберите их, расставьте знаки препинания и отгадайте загадки.

1. с полями   разговаривает с   а с корешком   шляпа, а
нами всем   не цветок   понятным языком   Хоть не

2. многоэтажный   большой и   дом стоит
на нижнем этаже   прочли уже мы   важный
У стены   Всех жильцов

Какие сравнения лежат в основе загадок, «собранных» вами?

Читаем и говорим

2. Прочитайте заголовок и первый абзац текста. Предположите, как будут развиваться события. Попробуйте ответить на вопрос, сформулированный в первом абзаце.

1. Прочитайте текст и найдите предложение, в котором заключается основная мысль текста.

цами шкафа, словно в хрустальном дворце, живут книги. Ночью, когда в доме все спят, они тихо беседуют. О чём же они говорят?

Б. На верхней полке выстроились тома в солидных переплётах: Пушкин, Лермонтов, Толстой, Шекспир, Дюма. Они рассуждают о смысле жизни, о чести и долге, великих открытиях и войнах, о прекрасных дамах и храбрых рыцарях.

В. Сказки! Знакомые картинки слегка потрепаны: им досталось от моих маленьких ручек. Рассказывают, как учили меня читать, любить книги, отличать добро и зло.

Г. Историю про дружбу описывает книжка-подружка Р. Фраермана «Дикая собака Динго». Учит мечтать, верить, любить. Это негромкий рассказ близкого человека при свете сияющих в вышине звёзд.

Д. Озорной и любознательный парнишка, который попадает в разные истории, очень похож на моего брата. Понять его мальчишеский характер помогла мне повесть «Меня зовут Кожа» Бердибека Сокпабаева.

Е. Книга – словно беседа с умным человеком. «Какое богатство мудрости и добра заразительного рассыпано по книгам всех народов и времён...», – писал Л. Н. Толстой.

Ж. Любовь к чтению сохранилась во мне на всю жизнь. Я давно уже пользуюсь электронной книгой: экономия средств, удобство в дороге.

3. Но верные добрые друзья моего детства живут со мной!

2. Ответьте на вопросы:

А. Каким образом автор текста рассказывает о своей любви к книгам?

Б. Почему он любит читать?

В. Как вы понимаете слова писателя Л. Н. Толстого?

Г. Какую пользу вы получаете от чтения?

3. Найдите в тексте синонимы к слову «книга».

Объясните, как автору удалось избежать неоправданного повтора слов?

Микротема – это часть общей темы, состоящая из одного или нескольких предложений, объединённых по смыслу. Микротема часто совпадает с абзацем. В тексте могут быть две или более микротемы.

Абзац	Заголовок абзаца
А	1. Электронная книга
Б	2. Беседы жителей хрустального дворца
В	3. В доме все спят
Г	4. Книга научила понимать брата
Д	5. При свете звёзд
Е	6. Кто учил меня читать?
Ж	7. Тома в солидных переплётах
З	8. Верные друзья детства
	9. Книжка-подружка учит мечтать
	10. Откровения мудрости

4. Перескажите текст по плану. Используйте найденные в тексте синонимы.

Пишем

5. Распределите словосочетания в соответствующие столбики. Какие слова являются многозначными?

Составьте с ними предложения.

Слова с прямым значением	Слова с переносным значением
добрый друг	добрые книжки, добрый вечер

стеклянная дьярца

солидный переплет

богатство мудрости

хрустальный дворец

выстроите тома

умный человек

с верхн... полке
о велик... открытии
в настоящ... дружбе
к хрустальн... дворцу
прекрасн... дамами
о необыкновенн... приключениях
из разн... историй

Пишем

7. Сочините для своей младшей сестры (или брата) сказку о любимой книге «Жила-была книжка», используя синонимы, антонимы, многозначные слова. Подумайте, какую мысль вы будете раскрывать в сказке, кто её герой. Какой тип речи вы используете?

Вы сможете:

- сделать дневниковую запись о маме и Родине, используя слова-омонимы;
- правильно использовать тире в простом предложении.

Ключевые слова

мама
мир
Родина

Читаем

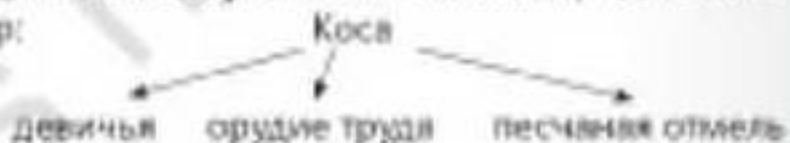
1. Обсудите в группах, в каком значении используется слово «мир» в предложении.

Сохранение **мира** во всём **мире** – вот истинная цель всего человечества.

Используя информацию рубрики «Лингвистическая копилка», определите, относятся ли выделенные слова к омонимам. Почему?

Лингвистическая копилка

Омонимы – слова, имеющие одинаковое звучание и написание, но не имеющие общего значения. Например:

2. Прочитайте текст. В каком значении употреблено слово «мир»?

Мама. Закрой глаза, прислушайся. Ты услышишь мамин голос. Он живёт в тебе, такой знакомый, родной. Даже когда ты станешь взрослым, будешь помнить мамин голос, мамины глаза, мамины руки.

Мама. Ты ещё не умел говорить, а мама понимала тебя без слов. Угадывала, что ты хочешь, что у тебя болит. Мама прочла первую книжку, научила тебя видеть и открывать мир.

На улице шёл снег. Мама протянула руку и поймала снежинку. На шерстяной варежке снежинка не таяла. Ты снова увидел чудо. Ты думал, что снежинка – это крохотный пушистый комочек, а она оказалась красивой симметричной звёздочкой. Первую снежинку помогла тебе увидеть мама.

Мама всегда рядом с тобой. И всё, что окружало тебя, начиналось с мамы. Каждый день твоего детства связан с мамой.

1. С помощью каких слов и выражений автор текста передаёт свои чувства и отношение к матери?
2. Как вы думаете, почему он повторяет слово «мама»?
3. Рассказ «Мама» автор поместил в сборнике «Наша Родина». Как вы думаете, почему? Докажите, что слова «Родина» и «мама» – близкие понятия.

3. Выпишите из текста предложение с грамматической основой: им. п. им. п. сущ – сущ.

Пишем правильно

Если подлежащее и сказуемое выражены именами существительными в форме именительного падежа, то между ними ставится тире.

Родина – всем матерям мама.

Такие предложения строятся по схеме: им. п. им. п. сущ – сущ.

Это интересно

Тире (или черта) появилось в практике письма в конце XVIII века. Первым тире начал употреблять известный русский писатель и историк Н. М. Карамзин.

Пишем и говорим

4. Соедините соответствующие части. Запишите получившиеся предложения, подчеркните в них подлежащее и сказуемое, поставьте тире.

Моя мама	главная ценность в жизни.
Для мамы дети	это счастье детей.
Счастье родителей	его первый учитель.
Мама для ребёнка	близкий человек.
Мама	это целый мир, в котором всегда уютно.

5. Перефразируйте предложения, используя схему: им. п. им. п. сущ – сущ.

Снежинка оказалась красивой, ровной звездочкой. Родина для каждого из нас начинается с мамы.

Пишем

6. Сделайте дневниковую запись о своих впечатлениях детства, связанных с родными, первыми друзьями. Используйте в своей записи слова-омонимы.

Вы сможете:

- находить в тексте и использовать синонимы, антонимы;
- излагать содержание текста;
- написать письмо о возвращении питомца, используя в тексте элементы описания.

Ключевые слова

питомец
любимец семьи
уникальный
пушистый друг

Читаем и пишем

1. Определите по заголовку текста, о чём или о ком будет идти речь. Есть ли у вас домашние питомцы? Как вы их называете, как вы к ним обращаетесь?
2. Прочитайте текст. Какими словами заменяет автор выделенное в тексте словосочетание? Выпишите их.

Домашние питомцы

Наши домашние питомцы – удивительные существа. Сколько счастливых минут дарит нам общение с ними! Об их преданности и уникальных способностях известно немало историй. Одна из них – о моём пушистом друге.

Кот Лорд – любимец всей семьи. Это гордый и независимый красавец с изумрудными глазами. На прогулку он отправляется через открытую форточку, спускаясь по растущему под окном дереву. Обойдя свои владения, возвращается тем же путём. С Лордом произошла невероятная история, которую в нашей семье с гордостью рассказывают гостям.

Однажды в начале лета мы поехали на поезде к родственникам в Алматы и взяли с собой Лорда. Необычного гостя нарядили, повязав роскошный бант.

Осмотревшись в чужом доме, он вдруг исчез. Мы долго искали его, но беглец так и не появился. Грустным было возвращение домой без нашего питомца.

Прошло три месяца. И вот однажды утром в форточку просунулась знакомая мордочка. Это был Лорд! Но узнать его в худом, облезлом бродяжке с неряшливым обрывком верёвочки на шее было непросто. Он тёрся о наши ноги и мурлыкал. Нашей радости не было границ.

3. Ответьте на вопросы, внимательно прочитав текст.

- A. Мога ли кот замёрзнуть в пути? Почему?
- B. Откуда появилась верёвочка на шее кота?
- B. Что помогло коту найти дорогу домой?

4. Определите цель текста:

- a) рассказать об интересной поездке в Алматы;
- б) описать независимый характер питомца;
- в) рассказать о том, как нашёлся кот;
- г) убедить читателя в том, что животные – удивительные существа.

5. Как автор относится к герою своего рассказа?

1. Выпишите слова, которые выражают отношение автора к герою.
2. Подберите к следующим словам и словосочетаниям синонимы. Найдите слова, относящиеся к разговорной речи.
Бродяжка, дарить общепле, существо, мордочка, гость, изумрудные глаза.

6. Запишите слова-антонимы парами:

невероятный	невзрачный
гордый	неизвестный
роскошный	гладкий
грустный	заурядный
знакомый	весёлый
уникальный	правдоподобный
пушистый	смирный

Лингвистическая копилка

Антонимы – это слова одной части речи, имеющие прямо противоположные значения, например: день – ночь, грустный – весёлый.

7. Объясните графически (начертите схему) использование тире в первом предложении. Найдите в тексте другие предложения, соответствующие этой схеме.

Говорим

8. Перескажите текст в группах, поочередно добавляя по одному предложению.

Пишем

9. Напишите письмо родственникам в Алматы от имени хозяина Лорда.
  1. Сообщите им о возвращении Лорда домой.
  2. Опишите внешний вид вернувшегося питомца и свои впечатления от его неожиданного появления. Используйте полезные фразы: здравствуйте, хочу сообщить вам, неожиданное событие, невероятный случай, были рады.

Вы сможете:**Ключевые слова**

- прочитать текст о морских звёздах и составить к нему вопросы;
- написать эссе о звезде, используя слова с переносным значением, многозначные слова;
- отличать однокоренные слова и формы слова.

звезда
притча
равнодушный

Говорим

1. Объясните значение фраз. В каком значении употребляется в них слово «звезда»: в прямом или переносном?

Звезда первой величины, верить в свою звезду, восходящая звезда, хватать с неба звёзды, путеводная звезда.

2. Составьте кластер с различными значениями слова «звезда». Как вы думаете, относится ли слово «звезда» к многозначным словам? Почему? Используйте информацию из «Лингвистической копилки».

Лингвистическая копилка

Многозначные слова – это слова, у которых есть два и более лексических значения, связанных между собой. Например: Земля – 1. Планета. 2. Суша. 3. Почва. 4. Территория какой-либо страны, государства.

Читаем

3. Прочитайте текст. Как вы понимаете слово «притча»?

Притча о равнодушии

Мальчик шёл по берегу моря и увидел старика, который поднимал что-то и бросал в воду. Подойдя ближе, он увидел, что старик поднимает с песка морские звёзды. Берег был усеян ими на много километров.

– Зачем ты бросаешь эти морские звёзды в море? – спросил мальчик.

– Если они останутся на берегу до завтрашнего утра, когда начнётся отлив, то погибнут. Я не могу остаться равнодушным, – ответил старик, не прекращая своего занятия.

– Но это просто глупо! – воскликнул мальчик. – Оглянись! Здесь тысячи морских звёзд. Твои попытки ничего не изменят!

4. Как вы считаете, может ли доброе дело быть маленьким, незначительным? Почему?

1. О чём заставила задуматься притча? Запишите её основную мысль одним предложением. 2. Сформулируйте к тексту вопросы: Что...? Как можно...? Каковы причины...? Почему? Что бы вы...? Согласны ли вы с действиями...?

5. Определите значение слова «звезда» в предложениях.

Значение слова	Примеры
1. Самосветящееся небесное тело.	Дети Казахстана рождены под мирной, счастливой звездой.
2. Тот, кто прославился в какой-либо сфере деятельности.	Морские звезды – древние и загадочные обитатели подводного мира.
3. Геометрическая фигура с лучами, исходящими от центра.	Мундир участника Великой Отечественной войны и первого министра обороны независимого Казахстана С. Нурмагамбетова с медалью «Золотая звезда» хранится в Военном музее Алматы.
4. Знак отличия, награда.	У правильной звезды стороны углов равны.
5. Морское беспозвоночное животное.	На чистом небе сияли крупные звезды.
6. Символическое обозначение судьбы.	На станциях велопроката в Астане можно увидеть плакаты с портретами спортивных звезд Казахстана.

Пишем

6. Распределите прилагательные в две группы: однокоренные слова и формы одного и того же слова.

Равнодушным, равнодушной, равнодушному, равнодушие, равнодушного, равнодушна.

Объясните правописание окончаний прилагательных, согласуя их с существительными в роде, числе и падеже.

Говорим и пишем

7. Обсудите в паре, какое качество человека обозначает прилагательное «равнодушный»: положительное или отрицательное. Почему?

8. Напишите эссе на тему «Плохо или хорошо быть равнодушным?». Используйте слова с переносным значением, многозначные слова.

Вы сможете:

- правильно писать непроизносимые согласные в корне слова;
- написать письмо о Казахстане, о любви к Родине;
- использовать слова-эпитеты, синонимы, антонимы.

Ключевые слова

путь домой
экзотический
великая степь

Читаем и говорим

1. Запишите ассоциации к слову «Родина». Составьте синквейн к одной из них.
2. Прочитайте текст. О чём говорится в тексте?

Осуществилась моя заветная мечта о далёких странах, о пальмах под созвездием Южный Крест. Среди разноязычной толпы туристов я слушаю рассказы экскурсоводов о мес...ных достопримечательностях. Из окна автобуса наблюдаю контрасты огромного города: древние замки и гиган...ские современные здания, старые узкие улочки и широкие проспекты. И вдруг... Что это? Учащённо забилось сер...це: среди невиданных экзотических красот я увидела до боли родное голубое полотнище с золотым со...нцем. Это флаг моей Родины над посольством Казахстана! Сладко защемило в груди. Где-то, очень далеко за океаном, самое синее небо моей страны, парящий в вышине беркут. Там мой дом, город, окружённый холмами, зеркальное озеро в лучах вечернего заката. А дальше, за холмами, ровная, как скатерть, необъятная степь. Она хранит великие тайны курганов, помнит доблес...ных батыров. Великая степь распахнула свой простор

бы здесь навсегда», – слышу рядом голос попутчицы. «Хорошо, что есть на свете это счастье – путь домой», – вспоминаю слова извес...ной песни и чу...ствую себя счас...ливейшей из людей, ведь совсем скоро вернусь домой и вдохну чудес...ный запах родных степей,

3. Обсудите в паре, с помощью каких слов и выражений автор текста передаёт свои чувства и отношение к Родине.

4. Подберите эпитеты к следующим словам: родина, солнце, небо, озеро, степь, город, Астана, запах степей, здания города, выхлоп.

5. Выпишите синонимы и антонимы. Какова их роль в тексте?

Лингвистическая копилка

Как можно объяснить значение слова?

Пишем

6. Вставьте пропущенные буквы и распределите слова в таблице.

Гиган...ские, мес...ных, сер...це, со...нцем, доблес...ных, прекрас...ной, извес...ной, чу...ствую, счас...ливой, чудес...ный.

Буква, обозначающая непронизносимый согласный звук,	
пишется	не пишется

Полезные фразы

Чтобы ... впечатление от увиденного... автор использует...
 эпитеты/метафора ... подчёркивает неповторимость...
 автор выражает своё отношение, эмоции... через...

7. Напишите письмо от имени автора текста его попутнице. Расскажите в нём о Казахстане, о том, насколько дорога каждому его Родина.

- выразить своё отношение к содержанию текста;
- изобразить генеалогическое древо семьи;
- составить предложения, используя тире между подлежащим и сказуемым.

отчий земля
предки
поколение

Читаем и пишем

1. Дополните синонимический ряд другими синонимами.

Родимый, родной, родительский, ...
с детства, с малых лет, с пелёнок, ...
норма, правило, закон, ...

наизусть, по памяти, ...
хитрость, приём, ...

2. Прочитайте текст и озаглавьте его.

Судьба человека изначально закладывается отчей землёй, где он родился и вырос. Важно при этом пропустить через свою душу то, что взял у неё и, подобно пчеле, собирающей мёд, влить в своё сердце.

Помню детство: аксакалы, наблюдая за играющими ребятишками, принимались подзадоривать их:

– А ну-ка, кто без запинки назовёт своих предков до седьмого колена?

Детвора вмиг стихала, и каждый усердно перечислял имена своих предков. Позднее я понял: в этой стариковской уловке крылся глубинный смысл. Так сызмальства в наше сознание вкладывали понятия о собственном происхождении, о связи поколений, учили различать ближнюю и дальнюю родню. Ещё ребёнком я знал наизуток: «Я из рода Шекер. Мой отец – Турекул, отец Турекула – Айтмат, отец Айтмата – Кимбильди... Мой дед Айтмат был мастером на все руки: и плотник, и кузнец, и прекрасный портной».

стую и строгую народную мудрость.

(По книге-диалогу Ч. Айтматов и М. Шаханова «Исповедь на исходе века»)

3. Что отражено в заголовке: тема или основная мысль?

Выразите своё отношение к содержанию текста. Запишите 3 предложения, используя полезные фразы.

Полезные фразы

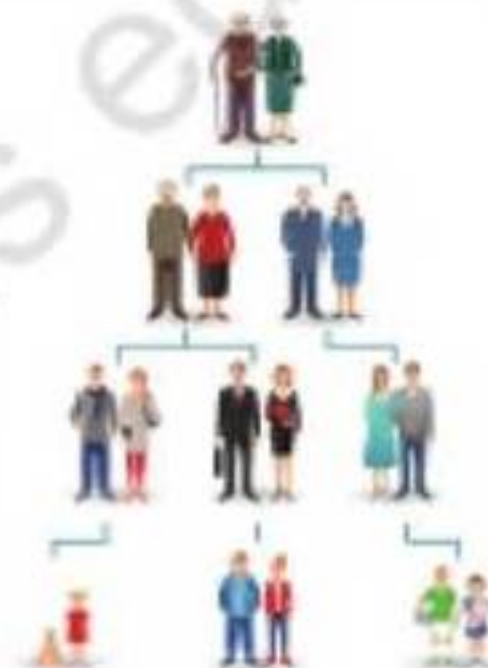
Я согласен с тем, что... Я считаю, что нужно знать ... Хотелось бы...

Говорим

4. Знаете ли вы своих предков до седьмого колена (семь поколений)? Расскажите о них.

5. Рассмотрите рисунок. Изобразите генеалогическое древо вашей семьи. Подумайте, кто из членов семьи представляет корни, ветви, кого вы поместите на вершине древа.

Генеалогия (родословие) – перечень поколений одного рода, устанавливающий происхождение и степени родства.

Пишем

6. Перефразируйте предложения, используя схему.

1. Наиболее значимый из канонов, в основе которого лежит уважение к старшим, и есть знание своих предков до седьмого колена.

2. Мой дед Айтмат был мастером на все руки и плотник, и кузнец, и прекрасный портной.

7. Напишите текст-описание «Изучая предков, мы изучаем самих себя». В качестве памятки для работы над текстом-описанием вы можете использовать справочный материал, который дается в конце учебника.

им. п.   им. п.
 ОММ – ОММ

Вы сможете:

- составлять кластер;
- написать «Письмо о добром и прекрасном»;
- использовать слова-эпитеты, синонимы, антонимы;
- использовать тире между подлежащим и сказуемым, выраженными глаголами в неопределённой форме.

Ключевые слова

принцип
 делать добро
 создание
 смысл жизни
 память

Говорим и читаем

1. Объясните значение словосочетания «жизненный принцип». Подберите к нему синонимы. Расскажите друг другу о своих жизненных принципах.
2. Прочитайте текст. Найдите в третьем абзаце прилагательные-антонимы.

В чём смысл жизни

Можно по-разному определять цель своего существования, но цель должна быть, иначе будет не жизнь, а прозябание. Надо иметь и жизненные принципы. Хорошо бы изложить их в дневнике. Но чтобы дневник был «настоящим», его никому нельзя показывать – писать только для себя.

Одно правило должно быть у каждого человека: жить с достоинством, чтобы не стыдно было вспомнить. Достоинство предполагает доброту, великодушие, умение быть хорошим другом.

Природа создавала человека миллионы лет. Уважайте эту творческую, созидательную деятельность природы и ни в коем случае не поддерживайте всё разрушительное, что есть в жизни. Жить нужно создавая.

В жизни есть какой-то уровень счастья, от которого мы ведём отсчёт, как отсчёт высоты от уровня моря. Задача каждого человека – повышать этот уровень счастья в кругу своих друзей, в пределах своего окружения, своей школы, своей страны и всего человечества в конце концов. Каждому что-то доступно. У каждого из вас есть такая возможность. *Ведь жизнь это творчество.* Но это не значит, что каждый человек должен родиться художником, балериной или учёным. Можно творить просто добрую атмосферу вокруг себя, нести радость, свет. Это и есть творчество.

Прозабание – жалкое, малосодержательное, бесцельное существование.
Великодушие – наличие высоких душевных качеств, щедрость души, благородство.
Созидание – благое создание, особое, важное, полезное деяние, творение.
Принцип – взгляд, убеждение, правило.

3. Расставьте пропущенные знаки препинания в выделенных предложениях. Объясните их постановку.

4. Составьте на основе текста кластер «Принципы, которым необходимо следовать в жизни».

Укажите три составляющие, которые автор вкладывает в понятие «жить с достоинством».

Пишем правильно

Если подлежащее и сказуемое выражены глаголами в неопределённой форме, то между ними ставится тире:

Друзья разжалебить – самому заползкать.

неспр. неогр.

Такие предложения строятся по схеме: ГЛАГОЛ – ГЛАГОЛ.

5. Перепишите поговорку. Объясните её значение.

Добро знушаться – с людьми не знатся.

Подчеркните в предложении подлежащее и сказуемое. Скажите, чем они выражены. Составьте схему предложения.

6. Побеседуйте в группах о том, как вы понимаете выражение автора: «Жить нужно созидая»? Как вы думаете, что в будущем вы сможете сделать для своей страны, человечества?

Пишем

7. Создайте своё «Письмо о добром и прекрасном», представив, что ваш класс решил заложить «капсулу времени», адресованную будущим ученикам вашей школы в 2070 год.

Налишите в нём пять золотых правил жизни и о ваших добрых делах.

- обсудить, каким бывает настоящим другом;
- понять, что любовь к Родине начинается с любви к своим родителям; что слова «Родина» и «мама» – близкие понятия, что доброе дело не бывает маленьким;
- сформулировать вопросы разного типа;
- изложить содержание текста, продолжить текст по его началу;
- сделать дневниковую запись;
- сочинить сказку.

Необходимый лексико-грамматический материал

Лексика	Орфография	Пунктуация
<p>Многозначными являются слова, имеющие два или несколько лексических значений, связанных между собой. Например: <i>нос мальчика, нос корабля</i>.</p> <p>Чем отличаются от многозначных слов омонимы?</p> <p>Омонимы – это слова, различные по значению, но совпадающие по форме написания и звучанию. Например: <i>коса (девичья) – коса (орудие) – коса (берег)</i>.</p>	<p>НЕ с прилагательными пишется слитно: – если слово не употребляется без НЕ. Например, <i>ненастный</i>.</p> <p>– при образовании слова противоположного значения (можно заменить синонимом). Например, <i>нечестный (лживый)</i>.</p> <p>Пишется раздельно, если есть или подразумевается противопоставление с союзом <i>а</i>: <i>не большой, а маленький;</i> <i>вовсе не маленький.</i></p>	<p>Если подлежащее и сказуемое выражены существительными в именительном падеже глаголами в неопределённой форме, то между ними ставится тире.</p> <p><i>Астана – столица Казахстана.</i> <i>Жить – Родине служить.</i></p>
	<p>Наличие непроизносимого согласного проверяется подбором другой формы того же слова или другого родственного слова, где этот согласный произносится.</p> <p>Например, <i>известный - известие, звёздный - звезда.</i></p> <p>Если при изменении слова согласный не появляется, то писать его не нужно.</p> <p>Например, <i>вкусный - вкусен, согласный - согласен.</i></p> <p>Запомни: <i>праздник, лестница, чувство.</i></p>	

Стремитесь выше

Составьте дневниковую запись о том, как вы побывали в Астане – столице нашей Родины.

Обсудите следующие вопросы в группах.

- Какие будут цели дневниковой записи?
- Какой вид дневника вы выберете для написания?
- Какой тип речи вы используете?
- Сколько абзацев будет в вашей записи?
- О чём вы будете писать в каждом из абзацев?

Изучив данный раздел, вы сможете:

- понять, чем профессия отличается от специальности и должности;
- находить в тексте синонимы, многозначные слова, антонимы, понимать их значение и определять их роль;
- использовать синонимы, многозначные слова и антонимы в своей речи;
- правильно употреблять существительные общего рода;
- образовывать имена существительные с помощью суффиксов -ЧИК/-ЩИК;
- прогнозировать содержание текста по заданному началу или картинке;
- составлять памятки и схемы, используя информацию в тексте;
- строить высказывание по схемам или рисункам и, наоборот, представлять текст в виде рисунков.

Подумайте

- Какая профессия самая важная?
- Как выбрать будущую профессию и преуспеть в ней?
- Какие профессии появятся в будущем?

- понимать и прогнозировать содержание текста;
- использовать в устной и письменной речи заимствованные слова.

профессия
орудия труда
профессиональные
качества

Говорим

1. Составьте ассоциативный ряд к слову «профессия». С людьми каких профессий вы часто встречаетесь в жизни?

2. Отгадайте названия профессий по орудиям труда, изображённым на картинках. Какими качествами должны обладать люди, выбравшие эти профессии?

Например: *пожарный должен быть смелым, уверенным в себе, решительным.*

Пишем правильно

Расчёска, машинка для стрижки, пожарная лестница, огнетушитель.

Слушаем

3. Прослушайте стихотворение казахстанского поэта Н. Тимохина. Определите, о ком говорится в стихотворении. Какие слова помогли вам определить это?

Читаем

4. Прочитайте стихотворение. Как вы считаете, какими качествами должен обладать художник?

Когда художник за мольберт садится
И подбирает красок нужный тон,
Он оживить знакомых хочет лица,
Холста коснувшись кистью. Чей-то дом
Уже воздвигнут до небес широких.
А вот ручей – струящийся у скал.
Художник даже тайны звёзд далёких
По-своему однажды рисовал.
Он, написав картину для потомков,
Мгновенья нашей жизни сохранил.

Использовал тогда он для картины.
Сюжеты брал из жизни, не из сказок.
На это были у творца причины,
... И мастер завершал свое творенье.
Стоял я тихо за его спиной
И думал, не скрывая восхищенья:
«Какой же мир красивый и большой!»

(Н. Тимохин)

5. Какие синонимы использует автор к словам «художник», «картина»? С какой целью они используются?

Лингвистическая копилка

В русском языке слова делятся на исконно русские и заимствованные (иноязычные), которые пришли из других языков. Так, например, слово «*мольберт*» перешло в русский язык из немецкого языка. С течением времени заимствованные слова уже не воспринимаются как иноязычные. Заимствование слов продолжается и в современном русском языке. В настоящее время часто употребляются слова, заимствованные из английского языка: *провайдер, имидж, модем* и др.

6. Выпишите выделенные слова из стихотворения и определите, из каких языков заимствованы данные слова.

Говорим и пишем

7. Рассмотрите иллюстрацию «Сельский сапожник» и ответьте на вопросы.

1. Как вы думаете, какими качествами обладает изображённый на картине сапожник?
2. О чём он думает? Почему вы так решили?
3. Прочитайте строки из стихотворения Р. Сефа. Почему сапожника называли «художником»?

Странное дело, а может быть, нет:
Жил-был на свете когда-то сапожник,
Был он сапожником сорок пять лет,
Но про него говорили: «Художник!».

8. Какая профессия могла бы подойти вашему другу, брату (сестре)? На что вы будете обращать внимание, выбирая им ту или иную профессию?

Вы сможете:

- понимать содержание текста;
- употреблять в речи антонимы и синонимы.

Ключевые слова

пословица
труд
образование

Говорим

1. Соберите пословицы. Какая тема их объединяет? Какие синонимы и антонимы в них встречаются? Объясните смысл понравившейся вам пословицы.

1. Корень учения горек,	к счастью ведут,
2. От труда здоровеют,	берись смело.
3. Знания и труд	а от лени болят.
4. За всякое дело	да плод его сладок.

Читаем

2. Определите по заголовку, о чём будет идти речь в тексте.
3. Прочитайте сочинение ученика и выполните задания.

Нужно ли учиться?

Нам постоянно твердят о том, что мы должны учиться. Мол, сначала надо школу закончить, а потом профессию выбирать и высшее образование получать. Со школой-то всё понятно, а дальше зачем?

Неужели без этого никак не обойтись? Может, после школы и учиться больше не нужно?

Задумался я над этими вопросами. Даже в газеты заглядывал: объявления о приёме на работу смотрел. Хотел присмотреться к требованиям. Может, там и без образования берут? Нет! Оказывается, наличие высшего образования во многих случаях является главным. Но есть также много профессий, которые очень нужны. Это такие профессии, как строитель, сварщик, электрик, токарь. Чтобы получить эти профессии, нужно окончить специальные колледжи или лицеи. Также есть некоторые профессии, где образование не требуется. Например, можно устроиться грузчиком, дворником, гардеробщиком. Также можно работать курьером, официантом или почтальоном.

новишься, то и обучаться придётся.

Если в любой профессии хочешь успеха добиться, то учиться всё же придётся. Без труда, упорства и старания невозможно стать успешным ни в одном деле.

4. В каком предложении текста заключена его основная мысль? Согласны ли вы с автором этого сочинения?

Найдите в тексте синонимы к слову «учиться». Определите, к какому стилю относится текст. Докажите.

5. Выпишите из текста выделенные существительные.

Составьте с ними предложения, употребляя их для обозначения лиц мужского и женского пола. Например: *Опытный судья (ж. р.) вынесла справедливое решение. Строгий судья (м. р.) вошёл в зал заседания.*

Лингвистическая копилка

В русском языке есть группа существительных мужского рода, которые употребляются для обозначения лиц как мужского, так и женского пола. Такие существительные употребляются только с прилагательными мужского рода: *Опытный врач Айгуль Асхатовна осматривала больного.* Глаголы-сказуемые прошедшего времени при существительных, обозначающих лиц женского пола, должны быть в форме женского рода.

Это интересно

До начала XIX века девушки не могли получать высшее образование. Поэтому все профессии были только мужскими. Позже образование для девушек стало доступным, и они стали осваивать многие профессии: врач, юрист, судья и др.

Пишем

6. Рассмотрите иллюстрацию. Кто на ней изображён? Опишите иллюстрацию, используя подходящие синонимы из таблицы.

Учиться, обучаться, перенимать, узнавать.

Блюда, угощение.

Вкусный, аппетитный, во рту тает.

Хороший (повар), способный, славный.

Вы сможете:

- использовать слова в прямом и переносном значении;
- строить схемы по содержанию текста.

Ключевые слова

толкование слов
устаревшие профессии
новые профессии
профессия будущего

Слушаем

1. Прослушайте текст и выполните задания.

1. Правильно ли ребята дали толкование словам? Что ввело их в заблуждение?
2. Можно ли назвать этих ребят хорошими учениками? Как бы вы поступили на их месте?
3. Обратитесь к словарю и дайте правильное толкование этих слов. Все ли названные профессии сегодня актуальны?

Говорим

2. Дайте шуточное толкование словам.

1. Совпадают ли ваши определения с толкованиями, данными в словарях?
2. Какие знаки препинания необходимо поставить в составленных вами предложениях?
3. Как вы думаете, нужны ли эти профессии сегодня?

Например: *Облудник* – это ценный сотрудник офиса.
Официант, *каскадёр*, *аэрокосмонавт*.

Читаем

3. Прочитайте текст. Объясните роль антонимов в тексте. Объясните значение выделенного фразеологизма, подберите к нему синонимы и антонимы.

Знаете ли вы, что обозначают следующие слова: *фонарщик*, *коробейник*, *явщик*?

Старые и новые профессии

Жизнь не стоит на месте. Вместе с ней меняется и труд человека. Некоторые профессии устаревают. Так, с приходом электричества **канула в прошлое** профессия фонарщика. А с появлением магазинов продавцы сменили коробейников, торговавших мелким товаром.

общим: появились машинисты поездов, машинисты электропоездов, машинисты метро...

Одни профессии исчезают, а другие, наоборот, появляются. Например, становятся популярными профессии менеджера, маркетолога, риэлтора, дизайнера.

Какие же профессии появятся в будущем? По прогнозам учёных, глобальные изменения грядут в области медицины. Почему бы тогда в скором будущем не появиться профессии врача-консультанта по сохранению молодости, молекулярного диетолога или генетического консультанта?

Пишем правильно

Правописание суффиксов -ЧИК, -ЩИК

Пишется -ЧИК

в существительных, основа которых оканчивается на <i>д, т, з, с, ж</i>	вкладчик, буфетчик, смазчик, подписчик, перебежчик
в случаях, когда основа слова оканчивается на <i>к, ч, ц</i> , они заменяются буквой <i>т</i> (а после <i>т</i> пишется -ЧИК)	добытчик (от добыча), кабатчик (от кабак)

Пишется -ЩИК

во всех остальных случаях	постановщик, кровельщик, каменщик
---------------------------	-----------------------------------

Пишем

4. Выпишите существительные с суффиксами -чик/-щик из текстов предыдущих заданий, графически выделяя части слова.

1. От данных слов образуйте существительные с суффиксами -чик/-щик: *дрессировать, водопровод, упаковывать, вертолёт, табун, камень.*

2. Заполните схему, используя информацию из текста. Предположите, какие ещё профессии могут появиться в будущем.

Вспомните, о каких профессиях вы говорили на прошлых уроках. Какие из них можно отнести к новым? Внесите их в схему.

Профессии, которые устарели	Новые профессии	Профессии будущего

Вы сможете:

- находить в тексте синонимы;
- представлять информацию текста в виде памятки;
- использовать профессионализмы.

Ключевые слова

хобби
увлечение
интерес

Слушаем

1. Прослушайте притчу «Шартрский собор». Почему у строителей были разные ответы?

Как вы думаете, кому из этих людей нравилась работа?

Читаем

2. Прочитайте письмо Андрея другу. Определите тему и цель письма.

Привет, Диас!

В прошлом письме ты просил у меня дружеского совета. В следующем году ты оканчиваешь школу и, конечно, обеспокоен выбором будущей профессии. Знаешь, очень важно любить свою работу. «Жизнь – это счастье в труде», – гласит литовская поговорка. И это правда: обретёшь радость в работе – сделаешь свою жизнь счастливой.

Думаю, что надо обращать внимание на свои интересы и способности. У каждого есть любимое занятие. И это может повлиять на выбор будущей профессии. Например, мне с детства нравилось читать энциклопедии об анатомии человека. Бабушка часто рассказывала мне о своей профессии врача. Меня всегда интересовало, что за лекарства хранятся в многочисленных склянках дома, для чего сдают флюору, чем занимается мануальщик. И уже в старших классах я твердо решил, что стану врачом.

Я знаю, что тебе нравится путешествовать. Ты бывал во многих городах Казахстана, в которых делал фотографии местных достоприме-

экскурсовода, менеджера или инструктора по туризму?

Думаю, что ты примешь верное решение.
Жду ответа!

Твой друг Андрей.
20.07.2016 г.

3. Найдите в тексте синоним к слову «хобби». Составьте с ним предложение.
4. Какие увлечения есть у вас? Хотели бы вы превратить их в будущую профессию?
5. Какую поговорку привёл автор письма? Какие поговорки вы помните из предыдущих уроков?
6. Вспомните, какие слова в русском языке называются заимствованными. Воспользуйтесь словарями иностранных слов и выпишите из текста иноязычные слова. Укажите, из какого языка они были заимствованы.
7. Как вы думаете, люди каких профессий могут использовать данные профессионализмы?
Ротный, плацдарм, дневальный, наряд вне очереди, устав – ...
Тесьма, сантиметровая лента, строчка, напёрсток, оборка – ...

Лингвистическая копилка

У представителей каждой профессии есть своя профессиональная лексика. Такие слова называются профессионализмами. Например, слова из прочитанного текста: *флюра, мануальщик* – относятся к медицинским профессионализмам.

Пишем

8. Как нужно выбирать будущую профессию? Составьте в группах памятку «Важно при выборе профессии!», используя схему.

Вы сможете:

- прогнозировать содержание текста по прослушанным фрагментам;
- рассуждать по заданному началу;
- подбирать антонимы к фразеологизмам;
- использовать эмоционально окрашенные слова.

Ключевые слова

работать на совесть
служение профессии

Говорим

1. Обсудите в группах, какие профессии самые важные.

Жизнь в современном мире просто невозможно представить без людей различных профессий. Машины, здания, мебель, одежда – всё, что нас окружает, – результат кропотливого труда многих людей. И каждый из них – специалист в своей области. Сегодня в мире насчитывается около 50 тысяч различных профессий. Можно ли среди них выделить самую главную?

Это интересно

В нашей стране ценят труд представителей всех профессий. Так, Указом Президента ежегодно удостоиваются высоких государственных наград люди, которых объединяет служение своей профессии и Родине.

2. Рассмотрите рисунки, предположите, о чём будет идти речь в начале притчи, которую вы прослушаете.

Слушаем

3. Прослушайте первую часть притчи «Самая важная профессия». Удалось ли вам предугадать её начало по рисункам. Что вам в этом помогло? Что могло произойти дальше?

4. Прослушайте вторую часть притчи. Как может закончиться эта история?
5. Какой поучительный урок можно вынести из притчи?

любом отношении человека к труду.

7. Расскажите о ситуации из вашей жизни, которой соответствует один из фразеологизмов.

Работать засучив рукава – ...

Сидеть сложа руки – ...

Работать до седьмого пота – ...

Мастер на все руки – ...

Слова для справок: быть баклуш, не лапшой рук, палец о палец не ударить, работать спустя рукава.

8. Составьте 3 предложения с эмоционально окрашенными словами на тему «Профессия», используя информацию из «Лингвистической копилки».

Лингвистическая копилка

Как вы уже знаете, в русском языке есть слова, с помощью которых мы можем выразить свое отношение к предметам, признакам, действиям и т. д. Называются эти слова эмоционально окрашенными.

Например, слова *бездельник, лодырь, лежебока, трутень* имеют явную отрицательную (недобрительную) окраску, а слова *трудолюб, труженик, работник* – положительную (добрительную) окраску.

Пишем

9. А знаете ли вы, что над книгой, которую вы сейчас держите в руках, трудилось много людей?

Соотнесите название профессии и виды деятельности, опираясь на толковый словарь. Запишите их в тетради. Как вы думаете, получилась бы эта книга без кого-нибудь из них? Почему?

1	Автор	пишет книгу.
2	Редактор	исправляет ошибки, корректирует текст.
3	Корректор	занимается версткой текста, подготовкой макета издания.
4	Оформитель	разрабатывает дизайн книги.
5	Художник	иллюстрирует книгу.
6	Верстальщик	проверяет и исправляет содержание учебника в соответствии с требованиями.

Говорим

10. Предположите, о чём может быть текст, который называется «Если исчезнет профессия...». Предложите свой вариант текста на данную тему. Используйте названия профессий, а также эмоционально окрашенные слова.

Вы сможете:

- понимать слова с переносным значением;
- составлять вопросы для интервью с археологом;
- составить визитную карточку;
- использовать эпитеты, сравнение, гиперболу.

археолог
 профессионал
 визитная карточка
 призвание

Слушаем

1. Прослушайте текст. Вспомните, о каких качествах художника и его орудиях труда вы говорили на прошлых уроках.

2. Согласны ли вы с мнением Леонардо да Винчи о том, кто может стать настоящим художником? Может быть, вы хотите стать художником? Как в таком случае вам может помочь идея данного текста?

Говорим

3. Объясните, используя синонимы, значения слов из текста: *наставник, драгоценное время, неподдельный интерес.*

Как по-другому можно назвать людей этих профессий? Например: художник – живописец.

Астронавт, водитель, педагог, доктор.

Подберите к данным словам сравнения. Изучите информацию из «Лингвистической копилки»

4. Подберите эпитеты к данным словам: *наставник, время, художник, пейзаж, учитель.* Используйте информацию из «Лингвистической копилки».

Это интересно

В современном мире визитная карточка – это инструмент профессионала, с помощью которого он предоставляет собеседнику некоторую информацию о себе и о ряде своих занятий.

Лингвистическая копилка

Средства художественной выразительности

<p>Эпитет Художественное определение, яркое и образное. Чаще всего выражается именами прилагательными. Например, <i>тяжёлый натянутый леска.</i></p>	<p>Сравнение Образное выражение, при котором происходит сопоставление двух предметов, понятий. Средствами сравнения могут выступать союзы <i>как, будто, как будто, словно, точно.</i> Например: <i>Как магнитом, Отряд к себе тянет.</i></p>	<p>Гипербола Чрезмерное художественное преувеличение с целью усиления впечатления. Например: <i>Слит несчётная роль городов.</i></p>
--	---	--

Археолог

Сауран, Сыганак и Бестам –
 Затаянное сердце пустыни.
 Города под землёю застыли,
 И безмолвия вьётся туман.
 Спит несчётная рать городов,
 Но жива человечества память,
 Под тяжёлым наплывом песков,
 Как магнитом, Отрар к себе тянет,
 Брат мой глину сбивает совком,
 Разрывает холмы и долины,
 Необычною жаждой влеком –
 Открывать города-исполины.
 Чтоб однажды сквозь дымку веков
 Разглядеть, почему крепость пала,
 Он упорно трудиться готов,
 Если надо – начнёт всё сначала.

(б. Кошым-Ногай)

1. Объясните значение выделенных слов. Определите, к каким средствам художественной выразительности они относятся. Какую роль они играют в тексте?
2. Что, по мнению автора стихотворения, может помочь человеку стать успешным в своей профессии?
3. Что вам известно о профессии археолога? Известны ли вам имена казахстанских археологов?
6. Представьте, что вам поручили взять интервью у известного археолога. Придумайте 5–6 вопросов на тему вашего интервью «Как стать археологом?».

Пишем

7. Рассмотрите деловые визитные карточки. Какая информация представлена в них? Составьте визитную карточку, в которой отразите необходимую информацию о ком-либо из взрослых, например, об одном из взрослых членов вашей семьи и роде его/ее деятельности.

Вы сможете:

- объяснять роль синонимов в тексте;
- представлять эпизод текста в виде рисунков.

Ключевые слова

искусство
афиша
театр
артист
актёр

Говорим

1. Рассмотрите афишу. Какую информацию можно узнать из этой афиши? Обратитесь к справочному материалу в конце учебника и определите, к какому типу текстов (сплошных или несплошных) относится афиша.

2. Какие профессии, о которых вы узнали на предыдущих уроках, связаны с искусством?

3. Рассмотрите схему и расскажите, где могут работать артисты. Как по-другому можно назвать этих артистов?

Например, артист цирка – цирковой артист. Чем отличается артист от актёра?

Афиша – это яркое объявление о спектакле, концерте, выставке, цирковом представлении.

Пишем

4. Рассмотрите фотографии. На каких инструментах могут играть музыканты в оркестре?

кестра. Опишите их, используя сравнение. Например, звуки скрипки, словно дуновение ветерка.

Читаем

6. Прочитайте текст и определите, какие качества помогли Ю. Куклачёву добиться успеха.

Вы читали сказку С. Маршака «Кошкин дом»? А знаете ли вы, что «Кошкин дом» действительно существует? Первый в мире театр кошек создал артист клоунады, народный артист цирка Юрий Дмитриевич Куклачёв. Театр находится в Москве.

О том, как всё начиналось, рассказывает сам артист.

«Цирк — моя жизнь... Однажды мы шли по парку и увидели малюсенького котёночка в кустах. Он был весь мокрый, грязный. Мы отошли в сторону, а он начал так жалобно мяукать, почти кричать. Мы решили его забрать домой. И вот этот маленький, «заговоривший» со мной котёнок, подсказал мне идею — выступать на арене цирка с кошками. Мне было известно, что никто в мире с ними не работал, а я начал репетировать. Так начинались мои первые выступления с кошками, а про остальное уже написано много книг.

Кошку дрессировать нельзя: у меня всё построено на любви! Они умные животные и всё чувствуют на тонком уровне».

(По материалам интервью Ю. Куклачёва газете «Российская Диабетическая Газета»)

1. Выпишите из текста слова, которые связаны с профессией артиста цирка.
2. Найдите в третьем абзаце синонимы к слову «кошка». Зачем автор их использовал?
3. Выделите эмоционально окрашенные слова в тексте, определите какое отношение к предмету или явлению они выражают.
4. Выразите своё отношение к герою, используя эмоционально окрашенные слова.

Пишем

7. Прочитайте выделенный абзац. Почему это событие становится важным в творческой жизни Ю. Куклачёва? Проиллюстрируйте этот эпизод.

- представлять текст в виде объявления;
- правильно использовать антонимы.

специальность
должность
агроном
ветеринар

Говорим

1. Рассмотрите объявления. О чём в них сообщается?

Объявление

Стоматология «Белый жемчуг» приглашает на работу стоматолога

ТРЕБОВАНИЯ:
опыт работы, высшее медицинское образование, способность быстро обучаться

УСЛОВИЯ: удобный график работы, возможность профессионального роста

☎ 07771 792-676
☎ 07031 225-794

г. Урalsk, ул. С.Сайфуллин, д. 43
Звоните: 10:00-18:00
www.bjz.kz

Объявление

Мульти-ателье «Красавица» приглашает на работу швейную даму

ТРЕБОВАНИЯ:
опыт работы не менее 2-х лет, умение разрабатывать и выполнять индивидуальные заказы

УСЛОВИЯ: удобный график работы, возможность профессионального роста

г. Караганда, ул. К.Иванов, д. 97
Звоните: с 10:00 до 18:00
www.krasavitsa.kz

8122025490
8122025490

1. Для чего нужны объявления? Подберите синонимичные глаголы к слову «объявлять».
2. Какая информация должна быть представлена в объявлении о приёме на работу?
3. Как вы думаете, стоматолог – это профессия или специальность?

Читаем

2. Прочитайте текст. Представьте основную информацию в виде схемы или таблицы, которая поможет вам разграничить понятия «профессия», «специальность» и «должность».

Профессия, специальность и должность

Иногда люди путают значения слов «профессия», «специальность» и «должность». Как избежать подобных ошибок?

В первую очередь, нужно запомнить, что означают эти слова.

Так, слово «профессия» означает какой-то род занятий или вид трудовой деятельности. Чтобы получить профессию, человек должен

ной профессии. Например, человек может быть по профессии врачом, а по специальности – педиатром, стоматологом, невропатологом или терапевтом.

Должностью же можно назвать занимаемое человеком место в конкретной организации. Например, человек может быть по профессии учителем, по специальности учителем русского языка, а занимать должность директора школы.

3. Распределите слова в три столбика: профессия, специальность и должность. Используйте при этом составленную схему-памятку.

Юрист, нотариус, судья, фармацевт, учитель биологии, заместитель директора, учитель, аклик.

Читаем

4. Прочитайте текст. Определите тему и главную мысль текста.

Безлюдной кажется на первый взгляд степь. Не сразу отыщешь человека на этой бескрайней равнине. Но человек и его труд видны здесь во всём. Вот легла среди жёлтой степи свежеспаханная земля. Как по линейке, расчертил её бороздами многокорпусный плуг.

На горизонте темнеет лес. Это (не)обыкновенный лес: эти деревья и кусты не сами выросли в таком месте. Сажают и выращивают их человек.

А рядом пасутся стада домашних животных.

Благодаря (не)прерывному труду (не)приступная степь становится матерью-кормилицей для человека.

5. О каких профессиях и специальностях, востребованных в сельской местности, идёт речь в тексте?

6. Вспомните, как пишется НЕ с прилагательными. Выпишите примеры из текста и подберите к ним антонимы.

7. В каком значении употреблены выделенные слова? Составьте с ними предложения. Каким средством художественной выразительности они являются: эпитетом, сравнением или гиперболой?

Подберите к слову «степь» свои яркие эпитеты.

Пишем

8. Расскажите, чем занимаются агроном, ветеринар и комбайнёр в селе. Составьте объявление о приёме на работу агронома или ветеринара.

Вы сможете:

- понять применение многозначных слов и омонимов в тексте;
- разграничивать многозначные слова и омонимы в своей речи.

Ключевые слова

трудовая династия
наследование
профессии
преемственность

Говорим

1. Обсудите в группах, кем работают ваши родители. Хотели бы вы продолжить их дело?

Слушаем

2. Прослушайте текст и дайте толкование словосочетаниям из текста: *передавалась по наследству, идти по стопам, проявить свой талант, придётся по душе*. Составьте предложение с одним из них.

1. Какие синонимы к словосочетанию «трудовые династии» встречаются в тексте?
2. На одном из предыдущих уроков вы узнали об артисте цирка – Юрии Кулачёве. Является ли его семья примером профессиональной династии?

Читаем

3. Прочитайте текст. Определите его тему и основную мысль.

Примеров трудовых династий в мире очень много. Существуют поколения врачей, учителей, инженеров, строителей, артистов. Династии последних, кстати, весьма известны. Например, династии акробатов и дрессировщиков Запашных, клоунов и дрессировщиков Дуровых, иллюзионистов Кио, наездников-джигитов Кантемировых, фокусников Мутургановых, музыкантов Серкебаевых и Меирбековых. Каждая из этих династий внесла свою лепту в развитие циркового и музыкального искусства. Но существуют династии, которые не так популярны, но особенно важны.

Есть такая очень древняя профессия – хлеб растить. И называется она хлебороб. Именно хлеборобам мы обязаны появлением хлеба на наших столах.

Династии хлеборобов Жумагалиевых, Негру трудятся в Северо-Казахстанской области – одной из главных житниц страны. Преемствен-

стоит только тем, кто искренне ценит родную землю и готов отдавать ей своё душевное тепло.

(По материалам сайтов: <https://na.ru>; <https://bnews.kz>)

4. Объясните значения слов: житница, преимущество. При необходимости обратитесь к толковому словарю. Названия каких профессий и специальностей встретились вам в тексте?

5. Дайте толкования выделенным словам. Какие из этих слов можно отнести к многозначным, а какие – к омонимам? Как обозначаются омонимы и многозначные слова в толковых словарях? Составьте с ними предложения.

Лингвистическая копилка

Омонимы (Значения не связаны)	Многозначные слова (Значения связаны)
Мир – земной шар, Земля Мир – отсутствие войны, согласие	Язык – 1. Орган в полости рта 2. Предмет изучения

6. Что означает фразеологизм *внести свою лепту*? Подберите к нему синонимы.

7. Перепишите словосочетания, вставляя пропущенные буквы: *статье шлю-
зионист...*, *ценить труд хлебороб...*, *любовь к професс...*, *пример трудовых ди-
наст...*, *согреть тело...*

Это интересно

Начиная с 2013 года, в нашей стране отмечается День трудовых династий. Этот праздник появился благодаря инициативе Фонда национального благосостояния «Самрук-Казына».

Говорим

8. Расскажите о профессиях своих родителей, бабушек и дедушек.

1. Были ли в вашем роду трудовые династии? А в семье ваших друзей?

2. Может, вы сможете рассказать о профессиональных династиях жителей вашего города? Обсудите это задание в группах.

Вы сможете:

- прогнозировать содержание текста;
- составлять текст, опираясь на рисунок;
- разграничивать омонимы и многозначные слова;
- составлять карту истории.

Ключевые слова

эволюция профессий
фотограф
парикмахер-стилист

Говорим

1. Вам знакомо слово «эволюция»? А знаете ли вы, что профессии со временем тоже могут эволюционировать, то есть совершенствоваться, изменяться? Вы уже знаете, что у каждой профессии есть свои орудия труда.

1. Рассмотрите иллюстрацию, данную выше. Человеку какой профессии могут принадлежать данные орудия труда? Как вы думаете, почему появилась эта профессия?

2. Рассмотрите иллюстрации, данные ниже. Обсудите, как развивалась профессия фотографа.

Слушаем

2. Прослушайте текст о том, как менялась профессия фотографа. Что произошло дальше?

1. В каких сферах может быть востребована профессия фотографа?
2. Как фотографы могут помогать сохранению природы?
3. Прослушайте текст ещё раз. К многозначным словам или омонимам относятся слова: *комерс*, *лёнкта*, *проект*, *кроски*? В каком значении они употреблены в тексте?

прилагательным, глаголами, существительными, местоимениями, числительными, наречиями. Составьте с ними предложения.

5. Образуйте и запишите слова, обозначающие профессии, с элементами авто-, авиа-, вело-, мото-, кино-, радио-, метро-, био-, зоо-, микро-.

6. Подберите синонимы к слову «парикмахер».

Пишем правильно

Сложные слова с элементами авто-, авиа-, вело-, мото-, кино-, радио-, фото-, метро-, электро-, био-, зоо-, микро-, макро- пишутся слитно. Например, автопробег, велотрек, зоопарк.

Читаем

7. Прочитайте текст. Какие синонимичные словосочетания использованы в тексте для названия профессии парикмахера?

Развитие профессии парикмахера

Профессия парикмахера появилась очень давно. Причём, парикмахеры всегда были почитаемы. Так, в величественном Риме, Древней Греции и Египте к мастерам причёсок обращались с просьбой сделать стрижку или промыть волосы целебным травяным настоем.

На Руси тех, кто стриг волосы и брил бороды, называли цирюльниками или брадобреями. Само же слово «парикмахер» появилось в Германии: так называли того, кто делал парики.

На сегодняшний день парикмахерское дело можно сравнить с искусством. Казахские мастера, словно художники, творят свои шедевры причёсок, стрижек и укладок!

Во многих городах нашей страны открыты курсы по подготовке парикмахеров-стилистов, парикмахеров-визажистов.

1. Подумайте, какой глагол употреблен верно: (ты) пострижешь или подстрижешь. Найдите в тексте слова с таким же корнем.

2. Найдите в тексте эмоционально окрашенные слова. С какой целью их употребил автор данного текста? Выразите свое отношение к какой-либо профессии, используя эмоционально окрашенные слова.

Пишем

8. Как развивалась профессия парикмахера? Составьте на основе информации из текста карту эволюции профессии парикмахера.

- понятиями профессия, должность, специальность;
- найти в тексте синонимы, многозначные слова, антонимы, определить их роль, а также использовать их в своей речи;
- создать тексты по заданному началу;
- построить высказывание, опираясь на схемы, рисунки;
- представить текст в виде памяток, схем, рисунков.

Необходимый лексико-грамматический материал

Лексика	Орфография		Пунктуация
<p>Синонимы необходимо отличать от многозначных слов. Многозначные слова имеют общий в лексическом значении (по форме, цвету, характеру, действию). Например, ядро пушки – ядро ореха.</p> <p>Синонимы имеют абсолютно разные лексические значения. Например, лук (овощ) – лук (брусок).</p>	<p>Правописание сложных слов с иноязычной частью.</p>	<p>Сложные слова с элементами авто-, авто-, авто-, радио-, фото-, аудио-, видео-, био-, зоо-, микро-, макро- пишется слитно. Например, автолюбитель, автолюбитель, автолюбитель.</p>	<p>Тире между подлинным и сказуемым ставится, если подлежащее и сказуемое выражены существительными в именительном падеже.</p> <p>Например: Выбор профессии – важная задача.</p>

Стремитесь выше

Представьте, что вам удалось увидеть трудовые будни ваших родных, побывав у них на работе.

Напишите сочинение «Один день на работе с родителями», опишите трудовые обязанности родителей (родственников), ваши эмоции. Помните о соблюдении речевых норм.

Проиллюстрируйте самый интересный момент вашего сочинения, как это представлено на рисунке.

Введение	3
КУЛЬТУРА: ЯЗЫК И ОБЩЕНИЕ	5
1.1 Слово, язык, коммуникация	6
1.2 Сила слова	8
1.3 Речевой этикет	10
1.4 Сетевой этикет.....	12
1.5 Для чего пишут письма	14
1.6 Язык мой – друг мой	16
1.7 Языки Казахстана	18
1.8 Официальное и неофициальное общение.....	20
1.9 Роль русского языка в моей стране.....	24
1.10 Почему вы изучаете иностранный язык?.....	26
1.11 Осторожно! Язык жестов!	28
1.12 О чём говорят знаки?.....	32
МИР ВОКРУГ НАС: ТРАНСПОРТ И ИНФРАСТРУКТУРА	35
2.1 Виды транспорта	36
2.2 Общественный транспорт прошлого	38
2.3 Движущая сила изобретений	40
2.4 Путешествие вокруг Земли.....	42
2.5 Транспортные животные	44
2.6 Транспорт мечты	46
2.7 По столице на велосипеде	48
2.8 Промышленный транспорт	50
2.9 Транспорт будущего	52
2.10 Почему не надо бояться летать?	54
2.11 Поезда и их преимущества	56
2.12 Железнодорожный вокзал – свидетель истории	60
2.13 Реклама автомобиля.....	64
2.14 Корабль-призрак.....	66
2.15 Правила поведения в транспорте.....	68
ЖИЗНЕННЫЕ ЦЕННОСТИ	71
3.1 Наша школьная страна	72
3.2 Что я ценю в жизни?	74
3.3 Поговорим о дружбе	76
3.4 Каким должен быть настоящий друг?	78
3.5 Мои друзья – книги	80

3.9 Мой Родина – Казахстан	90
3.10 Из чаши мудрости испей	92
3.11 Человек славен добрыми делами	94
МИР ПРОФЕССИЙ	97
4.1 Профессий много на Земле	98
4.2 Учение и труд к профессии приведут	100
4.3 Старые и новые профессии	102
4.4 Труд, приносящий радость	104
4.5 Какая профессия самая важная?	106
4.6 Как стать лучшим в своём деле?	108
4.7 Профессии в мире искусства	110
4.8 Профессия, специальность и должность	112
4.9 Трудовые династии	114
4.10 Эволюция профессий	116